

**ПРОТИДІЯ ТЕРОРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ, КРИМІНОЛОГІЧНІ
ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ**

МОНОГРАФІЯ

Видавничий дім «Артек»
Київ – 2016

УДК 343.3
ББК 67.9 (4УКР) 308

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національної академії прокуратури України
(протокол № 12 від 24 грудня 2015 р.)

Рецензенти:

Г.П. Власова – доктор юридичних наук, професор;
О.О. Житний – доктор юридичних наук, професор;
І.М. Рижов – доктор юридичних наук, професор

Протидія терористичній діяльності: кримінально-правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти : монографія / В.В. Белянська (підрозділ 1.1 у співавторстві з В.В. Остроухов); Р.І. Брящей (підрозділ 4.2, 4.3, 4.4 у співавторстві з О.А. Клименко, А.В.Селюком); кандидат юридичних наук, професор О.Ф.Бантисhev (підрозділ 1.4 у співавторстві з О.М. Чорним); О.А. Клименко (підрозділ 4.2, 4.3, 4.4 у співавторстві з Р.І. Брящей, А.В. Селюком); доктор юридичних наук, старший науковий співробітник Б.Д.Леонов (розділ третій); доктор філософських наук, професор В.В. Остроухов (підрозділ 1.1 у співавторстві з В.В. Белянська); кандидат юридичних наук, доцент Я.О.Соколова (підрозділ 4.1); А.В. Селюк, заслужений юрист України (підрозділи 4.2, 4.3, 4.4 у співавторстві з Р.І. Брящей, О.А. Клименко); О.М.Чорний (підрозділ 1.2, підрозділ 1.4 у співавторстві О.Ф. Бантисhev); кандидат юридичних наук Т.П. Чубко (підрозділ 1.3), кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник О.В.Шамара (вступ, розділ другий) / За заг. наук. ред. кан. юрид. наук, старшого наукового співробітника О.В.Шамара. – Київ.: Видавничий дім «АртЕк»: – 2016. – 450 с.

ISBN 978-617-7264-30-8

Монографію підготовлено на основі юридичного аналізу складу злочинів, віднесених до терористичної діяльності. Розглянуто дискусійні питання визначення понять «терористична діяльність» та «тероризм» та їх співвідношенням з іншими суміжними поняттями. За результатами проведеного дослідження запропоновано обґрунтовані зміни до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», Кримінального кодексу України та інших нормативно-правових актів, які регулюють питання протидії терористичній діяльності в Україні. Розглянуто напрями діяльності правоохоронних органів щодо запобігання терористичної діяльності Досліджено методику розслідування злочинів, віднесених до терористичної діяльності, зокрема надано криміналістичну характеристику злочинів, віднесених до терористичної діяльності та визначено особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування злочинів віднесених до терористичної діяльності.

Робота буде корисною для науковців, які розробляють наукові засади протидії терористичній діяльності, практичних працівників правоохоронних органів та органів державної влади України, які беруть участь у протидії терористичній діяльності, а також для тих хто цікавиться цією проблемою.

УДК 343.3
ББК 67.9 (4УКР) 308

© О.Ф. Бантисhev, Р.І Брящей, В.В.Белянська,
О.А.Клименко, Б.Д.Леонов, А.В.Селюк,
Я.О.Соколова, В.В.Остроухов, О.М.Чорний,
Т.П.Чубко, О.В.Шамара, 2016

ISBN 978-617-7264-30-8

© Видавничий дім «АртЕк»

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень..... 5

Вступ 6

Розділ 1.

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТЕРРИЗМУ
ЯК СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА..... 14**

1.1. Визначення феномена тероризму:
проблеми понятійного апарату..... 14

1.2. Стан наукової розробки кримінальної відповідальності
за терористичний акт 47

1.3. Правові основи регулювання
антитерористичної діяльності в Україні 59

1.4. Підстави кримінально-правової заборони в Україні
здійснення терористичної діяльності на території України..... 73

Розділ 2.

**ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНІВ,
ПЕРЕДБАЧЕНИХ КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ
УКРАЇНИ, ЯКІ ВІДНОСЯТЬСЯ
ДО ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 97**

2.1. Юридичний аналіз ознак об'єктивної сторони складу
злочинів, які відносяться до терористичної діяльності 99

2.2. Юридичний аналіз суб'єкта складу злочинів, які
відносяться до терористичної діяльності 181

2.3. Суб'єктивна сторона складу злочинів, які відносяться
до терористичної діяльності..... 207

2.4. Об'єкт, предмет і потерпілий складу злочинів, які
відносяться до терористичної діяльності 221

Розділ 3.

ЗАПОБІГАННЯ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:

ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ 263

3.1. Запобігання злочинності та її окремих проявів у вигляді тероризму: теоретичні підходи..... 263

3.2. Створення соціальних умов для мінімізації проявів терористичної діяльності 277

3.3. Напрями діяльності правоохоронних органів щодо запобігання терористичної діяльності 289

Розділ 4.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ,

ВІДНЕСЕНИХ ДО ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 301

4.1. Криміналістична характеристика злочинів, віднесених до терористичної діяльності..... 301

4.2. Обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю..... 330

4.3. Особливості початкового етапу досудового розслідування терористичних актів, вчинених із використанням вибухових пристроїв 343

4.4. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування злочинів віднесених до терористичної діяльності 378

Література 433

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АЕС – атомна електростанція
КК України – Кримінальний кодекс України
КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України
МВС України – Міністерство внутрішніх справ України
МЗС України – Міністерство закордонних справ України
НАН України – Національна академія наук України
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ОРД – оперативно-розшукова діяльність
СБ України – Служба безпеки України
СЗР України – Служба зовнішньої розвідки України
СДОР – сильнодіючі отруйні речовини
СНД – Співдружність Незалежних Держав
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
ст. – стаття
США – Сполучені Штати Америки
РБ – Республіка Білорусь
РЄ – Рада Європи
РФ – Російська Федерація
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСБ України – Управління Служби безпеки України
ФРН – Федеративна Республіка Німеччина
ЦРУ – Центральне розвідувальне управління
ч. – частина

ВСТУП

Глобалізований світ не міг не породити глобальних проблем, які стрімко вторглися в життя сучасного суспільства, поставивши людство в ситуацію, з якою воно раніше не зустрічалося. В даний час тероризм з локального явища перетворився на глобальне, що вимагало переосмислення тих цінностей, які були покладені в основу цивілізації. Проблема тероризму, будучи відносно самостійною, виступає як частина єдиної системи глобальних проблем, оскільки надає відчутний вплив на світовий історичний процес. Тероризм належить до числа життєво важливих проблем, що мають загальносвітовий характер, від вирішення яких залежить подальше існування і розвиток людства.

Поширення тероризму загрожує людству серйозним регресом в умовах життя, і в силу нарощування технічної потужності загрожує загибеллю людської цивілізації. Тому, проблема тероризму потребує термінового і невідкладного вирішення і вимагає для свого рішення спільних зусиль всього світового співтовариства, вироблення нової системи ціннісних орієнтацій, концептуальної перебудови бачення, пояснення і розуміння світу. Вирішити глобальні проблеми – означає, усунути об'єктивні і суб'єктивні причини їх кризового загострення, забезпечити гармонійний характер розвитку лежать в основі цих процесів. Кардинальні зміни в міжнародному житті, пов'язані з процесами всесвітньої глобалізації не зробили світ безпечним. Зросла загроза миру та безпеці людства, пов'язана зі стрімкою експансією ідеології тероризму й і практичними діями з переділу життя суспільства з використанням терористичних методів. Терористична діяльність не тільки багатоліка, а й історично мінлива. Сучасна терористична діяльність істотно відрізняється від проявів терористичної активності в минулому по цілях, тактиці і засобах боротьби. Зросли масштаби результативних терористичних актів, швидко мінливі способи дій та регіони поширення, об'єктивно ставлять тероризм сьогодні як одну з найбільш серйозних загроз безпеки особистості, суспільства і держави. Сучасний тероризм кидає виклик не окремим політичним ліде-

рам, а цілим країнам і їх коаліціям. За масовістю терористичних організацій, за специфікою їх підготовки та методам дії сучасний тероризм може і здатний протистояти не тільки органам державної безпеки, але і регулярним збройним силам. Використання повстанської тактики і методів диверсійної боротьби робить його практично невразливим і створює ореол всемогутності. Час перетворення загрози тероризму в факт дійсності значно скоротилося, тому що це здійснюють організації, групи, фанатично налаштовані особистості, окремі держави. Вони добре законспіровані, навчені і забезпечені, мають конкретні цілі по зміні світу, складаються з добровольців, готових заради досягнення цих цілей не рахуватися ні з якими жертвами. У зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу, розширенням доступу до інформаційних технологій, люди з терористичними та екстремістськими поглядами, мають можливість нині придбати або виготовити будь-які типи зброї (в тому числі і масового знищення), а також використовувати останні досягнення науки для виконання своїх задумів. Дані обставини визначили підвищений інтерес, як практиків, так і теоретиків різних напрямків. Можна стверджувати, що сформувалися передумови глибокого дослідження феномена тероризму. Цей феномен, зачіпаючи інтереси практично всіх верств населення, осмислюється як на буденному, так і на теоретичному рівні. Проте наше завдання дослідити аспекти протидії терористичній діяльності в Україні.

Загальносвітові процеси глобалізації, свобода пересування, розвиток інформаційних технологій зумовлюють уразливість України щодо терористичної загрози та потребують адекватного коригування існуючої загальнодержавної системи боротьби з тероризмом із урахуванням основних принципів, викладених в Глобальній контртерористичній Стратегії ООН, і дотриманням ключових напрямів, визначених Контртерористичною стратегією Європейського Союзу. Зазначене завдання є надзвичайно актуальним на тлі зростання нових викликів і загроз національній безпеці України, пов'язаних, зокрема, із застосуванням інформаційних технологій в умовах глобалізації. Використання терористами новітніх інформаційних і комунікаційних технологій для вербування нових членів та поширення в мережі Інтернет терористичної ідеології вимагає впровадження

нових методів боротьби з тероризмом. Комплексної правової оцінки потребують адекватність і своєчасність законодавчого реагування на існуючі загрози тероризму, які супроводжуються ідеологічним впливом терористів на суспільство, що пов'язано передусім з інформатизацією соціуму й зі значним збільшенням впливу засобів масової інформації на суспільство. Усі ці обставини зумовлюють необхідність проведення комплексного дослідження низки актуальних теоретичних і прикладних проблем боротьби з тероризмом.

Лише деякий час назад багато людей в нашій державі задавались питанням, – «Чи є тероризм реальною загрозою для України?». Нажаль, на сьогодні ми вже маємо відповідь. За результатами 2014 року Україна зайняла 12-те місце в Глобальному індексі тероризму (The Global Terrorism Index) у 2015 році Україна залишилась за оцінками експертів на 12-му місці у зазначеному індексі тероризму. До 2014 року статистичні дані свідчили, що для нашої держави терористична діяльність не була типовою. Так, протягом 2001-2013 років у провадженні слідчих підрозділів СБ України знаходилося 19 кримінальних справ, порушених СБ України, органами прокуратури та внутрішніх справ МВС України, за ознаками складу злочинів, передбачених ст. 258–258-5 КК України.

Упродовж 2014 року кількість злочинів віднесених до терористичної діяльності збільшилася у 293 рази (з 7 до 2053). Найбільше у Луганській (931), Донецькій (886), Одеській (45), Харківській (39), Дніпропетровській (22), Запорізькій (15), Миколаївській (14) областях та на Донецькій залізниці (42)¹.

Показники статистичної звітності про стан злочинності на території України, досудового слідства органів прокуратури, МВС, СБ України, фінансових розслідувань Державної фіскальної служби України за 10 місяців 2015 року свідчать про зростання злочинів віднесених до терористичної діяльності (ст.ст.258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5 КК України) майже на третину (з 1755 до 2254, або +28,4%) у порівнянні з показниками 2014 року. Найбільше таких злочинів у Луганській (1117), Донецькій (939), Одеській (46), Харківській (26), Дніпропетровській (13) областях, місті Києві (22)².

¹ Див.: http://www.gp.gov.ua/ua/statistics.html?dir_id=111486&libid=100021

² Див.: http://www.gp.gov.ua/ua/statistics.html?dir_id=112159&libid=#

Тому, недооцінювати загрозу здійснення на території нашої країни терористичної діяльності не слід, особливо в умовах процесів глобалізації і можливого експорту такої протиправної діяльності в Україну.

Україна до 2014 року не була вразливою в терористичному плані країною, тому що не втручається у внутрішні справи інших держав, що визначено державною політикою та Концепцією національної безпеки. Проте у нашій країні існували та існують низка зовнішніх і внутрішніх факторів, що можуть спричиняти появу підґрунтя для терористичної діяльності на теренах нашої країни. Це – нестабільність економічних, соціально-політичних, національно-етнічних, релігійних та деяких інших процесів, що відбуваються в Україні. Зокрема, до окремих чинників та передумов, які посилюють загрозу виникнення терористичної діяльності можна віднести: присутність прихильників міжнародних терористичних організацій на території України; посилення фундаменталістського впливу в Україні; значне збільшення міграційних потоків; наявність в Україні об'єктів підвищеної небезпеки; останні події на Сході України (в Донецькій та Луганській областях) тощо³.

Постійна трансформація форм і методів терористичної діяльності потребує подальшого вдосконалення діяльності правоохоронних органів України, спрямованої у першу чергу на запобігання та припинення терористичних актів, а також удосконалення засобів кримінально-правової протидії терористичної діяльності у цілому. У зв'язку з цим вірно зазначено, що така протиправна діяльність не може бути ефективною без якісного нормативно-правового забезпечення, зокрема у кримінально-правовій, криміналістичній та кримінологічній галузях.

Одним із засобів боротьби з цими загрозами повинно стати ефективне кримінальне переслідування осіб, які вчинили злочини, передбачені статтями 258–258-5 КК України. Окремо слід зазначити, що у Концепції про боротьбу з тероризмом схваленої указом Президента

³ Див.: Державна політика у сфері запобігання тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України: Збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Київ, 31 жовтня 2008 року). – К. : Інтертехнологія, 2008. – С. 46; Режим доступу: <http://nk.org.ua/politika/43816-liberalnyj-terrorizm-v-ukraine>.

України №230 від 25.04.2013р. звернуто увагу на тому, що ООН визнає тероризм однією з найбільш серйозних загроз міжнародному миру і безпеці людства. Тому, зважаючи на це та інші міжнародні нормативно-правові акти ратифіковані Україною, доречно до системи злочинів проти миру та безпеки людства додати міжнародну терористичну діяльність. Даліше поширення терористичної діяльності обумовлюється процесами світової глобалізації, інтернаціоналізації, а також підвищенням рівня міжнародної злочинності.

Враховуючи те, що правовим підґрунтям протидії терористичній діяльності є Закон України «Про боротьбу з тероризмом»⁴ та кримінальний закон⁵, який передбачає підстави й умови відповідальності за вчинення злочинів, передбачених статтями 258–258-5 КК України, тому питання про об'єкт посягання, їхній предмет, способи їх вчинення та відмежування від суміжних злочинів, а також про можливі напрями удосконалювання кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за них, мають досить важливе як теоретичне, так і практичне значення.

Окремої уваги заслуговує вивчення цього явища через призму кримінології та криміналістичної складової.

Сьогодні терористична діяльність у різних формах є однією з найнебезпечніших форм злочинної діяльності, яка до того ж має, як правило, організовані форми. Так, у результаті вчинення терористичного акту може бути заподіяно шкоду життю та здоров'ю людей, національній безпеці держави, довкіллю, авторитету органів влади, нормальному функціонуванню органів місцевої влади та об'єднань громадян, підприємств, установ чи організацій, їх майну.

Слід звернути увагу на те, що при застосуванні терміна «*терористична діяльність*» насамперед має на увазі злочини, передбачені Кримінальним кодексом України:

- ст. 258 (терористичний акт);
- ст. 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту);
- ст. 258-2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту);
- ст. 258-3 (створення терористичної групи та терористичної організації);

⁴ Див.: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=638-15>.

⁵ Див.: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14>.

ст. 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту);
ст. 258-5 (фінансування тероризму).

Позиція ґрунтується на тому, що у чинній редакції Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначено, що: «терористична діяльність» – діяльність, яка охоплює:

- планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів;
- підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях;
- організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах;
- вербування, озброєння, підготовку та використання терористів;
- пропаганду і поширення ідеології тероризму;
- фінансування та інше сприяння тероризму»⁶.

Доречно звернути увагу на те, що у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» наведено вичерпний перелік видів терористичної діяльності, тому не можна погодитись з групою дослідників, які у своїй роботі зазначили, що поняття «*терористична діяльність*» включає в себе «*як злочини терористичної спрямованості, так і сприяння таким діянням у будь-якому вигляді: створення терористичної групи чи терористичної організації, фінансування терористичної діяльності, підготовку терористів, пропаганду і поширення ідеології тероризму тощо*»⁷, адже поняття «*злочини терористичної спрямованості*», запропоноване професором В.Ємельяновим⁸ ширше поняття «*теро-*

⁶ Див.: Закон України «Про боротьбу з тероризмом» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 25. – Ст. 180.

⁷ Див.: Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України : моногр. / [В.С.Зеленецький, В.П.Ємельянов, В.Я.Настюк та ін.] ; за заг. ред. В.С.Зеленецького та В.П.Ємельянова. – Х. : Право, 2008. – С. 27.

⁸ Див.: Ємельянов В.П. Тероризм, злочини терористичної спрямованості, злочини з ознаками тероризування: поняття співвідношення / В.П.Ємельянов // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2002. – № 19. – С. 131-135; Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання антитерористичного законодавства : моногр. / В.П.Ємельянов, Л.В.Новикова, М.В.Семикін ; за заг. ред. В.П.Ємельянова. – Харків : Вид-во «Кроссруд», 2007. – С. 14-20; Проблеми систематизації та комплексного

ристична діяльність» визначеного законодавчо. Більш детально це дискусійне питання автор розкриє далі у роботі.

Успішна протидія будь-яким злочинам, зокрема, передбачених статтями 258–258-5 КК України можлива лише на основі глибокого та повного знання складів цих злочинів, аналізу їх ознак та елементів, причин та умов їх вчинення, тощо, методів їх розслідування, у контексті сучасних тенденцій терористичної загрози для України.

Питанням кримінально-правової і кримінологічної характеристики злочинів, віднесених до терористичної діяльності присвячено праці вітчизняних науковців: В. Антипенка, О. Багрий-Шахматова, О. Бантишева, В. Борисова, А. Данилевського, В. Ємельянова, В. Журавльова, В. Коваленка, В. Комісарова, В. Крутова, В. Кубальського, С. Кузьміна, Б. Леонова, І. Риждова, Б. Романюка, С. Мохончука, Л. Новікової, А. Ізетова, Л. Сав'юка, М. Семикіна, О. Семенюка, М. Рибачука, В. Тихого, О. Шамара та інших провідних вчених.

У роботі застосовано нетрадиційний підхід дослідження складу злочинів започаткований професором О. Бантишевим⁹ за схемою: об'єктивна сторона злочину; суб'єкт злочину; суб'єктивна сторона злочину; об'єкт злочину.

Практика протидії терористичній діяльності потребує детального дослідження складів злочинів, передбачених статтями 258–258-5 КК України з позицій сучасних соціально-економічних умов на базі узагальнення й аналізу практики суб'єктів боротьби з тероризмом і суду, вивчення й обґрунтування можливостей застосування науки кримінального права, кримінології, кримінального процесу та криміналістики у протидії зазначеним злочинам.

розвитку антитерористичного законодавства України : моногр. / [В.С. Зеленецький, В.П. Ємельянов, В.Я. Настюк та ін.] ; за заг. ред. В.С. Зеленецького та В.П. Ємельянова. – Х. : Право, 2008. – С. 14-19.

⁹ Див.: Бантышев А.Ф. Уголовная ответственность за особо опасные преступления против государства (основы квалификации) : моногр. / А.Ф. Бантышев. – К. : Вид-во НА СБ України, 2000. – С. 39-42; Бантишев О.Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : моногр. / О.Ф. Бантишев. – К. : Вид-во НА СБ України, 2004. – С. 41-42; Бантишев О.Ф., Шамара О.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : моногр. / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара. – [2-е вид., переробл. та доп.]. – К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. – 168 с.

Сподіваємось, що робота зацікавить науковців, які розробляють наукові засади з протидії терористичній діяльності, практичних працівників правоохоронних органів та органів державної влади України, які беруть участь у протидії терористичній діяльності.

РОЗДІЛ 2

ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ, ЯКІ ВІДНОСЯТЬ ДО ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Юридичний аналіз складу злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, можна здійснювати як з правових позицій, так і з соціальних аспектів. В соціальному аспекті терористична діяльність виражає різні відтінки конфліктних ситуацій, які проявляються в соціальному житті (політичні, релігійні, етнічні та ін.). У такому широкому контексті форми проявлення терористичної діяльності достатньо різноманітні як за змістом, так і обсягом розповсюдження.

Проте з точки зору кримінально-правової характеристики терористична діяльність повинна мати певний характер та чіткі ознаки. Це перш за все витікає з формальності права та необхідності встановлення достатніх підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Як відомо в кримінальному праві такою підставою є сукупність ознак складу злочину, що однозначно повинно характеризувати конкретне суспільно небезпечне діяння, як злочин.

Зі збиранням інформації про вчинений злочин у процесі розслідування кримінальної справи його кваліфікація може змінюватись.

Традиційним у науці як радянського кримінального права, так і кримінального права України, є дослідження складу злочину від об'єкта злочину через об'єктивну сторону до суб'єкта і його суб'єктивної сторони¹⁵⁸.

Справді, об'єкт злочину, як і правоохоронювані інтереси особи, суспільні або державні інтереси і блага, є не тільки основним елементом злочину але й засадою кваліфікації вчиненого. Водночас для його встановлення слід відповідним чином проаналізувати вчинене (об'єк-

¹⁵⁸ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І.Мельника, М.І.Хавронюка.. – [4-те вид., переробл. та доповн.]. – К. : Юридична думка, 2007. – С. 734-740.

тивну сторону складу злочину); встановити, що особа, котра вчинила це діяння, може бути суб'єктом злочину, тобто, що це фізична осудна особа, яка досягла віку настання кримінальної відповідальності, а у випадку, якщо йдеться про злочини зі спеціальним суб'єктом, установити, що ця особа є такою. І лише після цього, а також відповідного аналізу змісту суб'єктивної сторони, можна зробити висновок про об'єкт вчиненого суспільно небезпечного діяння, адекватно кваліфікуючи вчинене.

На практиці слідчий переважно фіксує факт злочину, тобто його об'єктивну сторону і лише після встановлення суб'єкта злочину, може дійти висновку про зміст суб'єктивної сторони, а отже, адекватно кваліфікувати вчинене, визначивши об'єкт посягання.

Ще раз звернемо увагу науковців та практичних працівників на раніше висловлену та обґрунтовану пропозицію щодо зміни традиційно встановленого порядку аналізу складу злочину. Зокрема, пропонується аналізувати склад злочину за такою схемою:

- об'єктивна сторона злочину;
- суб'єкт злочину;
- суб'єктивна сторона злочину;
- об'єкт злочину¹⁵⁹.

Виходячи з того, що чинна редакція Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначає терористичну діяльність, як діяльність, що охоплює: планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів; підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях; організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах; вербування, озброєння, підготовку та використання терористів; пропаганду і поширення ідеології тероризму; фінансування та інше сприяння тероризму, автором було проаналізовано склади злочинів, передбачених: ст. 258 (теро-

¹⁵⁹ Див.: Бантишев О.Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : моногр. / О.Ф.Бантишев. – К. : Вид-во НА СБ України, 2004. – С. 42.

2.1. Об'єктивні ознаки злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

ристичний акт); ст. 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту); ст. 258-2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту); ст. 258-3 (створення терористичної групи та терористичної організації); ст. 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту); ст. 258-5 (фінансування тероризму) Кримінального кодексу України.

2.1. Об'єктивні ознаки злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 та ч. 1 ст. 11 КК України кримінальне законодавство України встановлює кримінальну відповідальність тільки за конкретні суспільно небезпечні винні діяння (дію або бездіяльність), передбачені законом як злочини. Встановлення об'єктивної сторони злочину є першочерговим, бо при виявленні злочину правоохоронні органи стикаються передусім з його об'єктивними ознаками, а саме з конкретним актом поведінки суб'єкта у вигляді дії чи бездіяльності, що завжди здійснюється у певній об'єктивній обстановці, у певному місці і в певний час.

Об'єктивна сторона терористичного акту є елементом цього складу злочину і виступає підставою кримінальної відповідальності. Тому особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише тоді, коли у вчиненому нею діянні встановлені всі ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину, разом з іншими ознаками елементів складу злочину. Об'єктивна сторона служить практичним здійсненням злочинних намірів суб'єкта. Особливо наочно це видно в тих умисних злочинах, які вчиняються заздалегідь наміченим планом. Таким злочином є терористичний акт.

Розглядаючи терористичний акт, слід зазначити про специфіку цього злочину, яка полягає в тому, що залякування здійснюється за допомогою вчинення чи погрози вчинення суспільно небезпечних дій, які можуть спричинити загибель людей та інші тяжкі наслідки.

Як визначив законодавець у ст. 258 КК України, терористичний акт вчиняється виключно шляхом дії (активних дій). Так, терорист з метою досягнення своїх злочинних цілей повинен застосувати зброю, вчинити вибух, підпал чи інші дії, які створювали небезпеку для жит-

тя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 258 КК України). Окрім цього об'єктивна сторона терористичного акту може проявлятися в погрозі вчинення зазначених дій (ч. 1 ст. 258 КК України), а також у безпосередньо пов'язаних із основною (вчинення терористичного акту) спеціальних формах, передбачених законодавцем окремими складами злочинів:

- втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 КК України);
- публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК України);
- створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК України);
- сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4 КК України);
- фінансування тероризму (ст. 258-5 КК України).

За своїм змістом, до їх введення в дію, діяння передбачені у цих спеціальних формах могли б розглядатись через інститут співучасті у сукупності з кримінально-правовою нормою, яка передбачає відповідальність за вчинення терористичного акту, проте реалізуючи принцип гуманності, законодавець за деякі з діянь, що становлять меншу, порівняно з самим терористичним актом (ст. 258 КК України), суспільну небезпеку встановлює нижчі санкції, а також вводить спеціальну норму, спрямовану на стимулювання позитивної посткримінальної поведінки суб'єктів та створення передумов для ефективнішої протидії цим видам злочинної діяльності, зокрема така норма міститься у ч. 2 ст. 258-3 та ч. 4 ст. 258-5 КК України.

Повертаючись до характеристики об'єктивної сторони основного складу злочину, який складає терористичну діяльність (ст. 258 КК України), слід зазначити, що зрозумілою є позиція законодавця стосовно того, що, безумовно, не можливо передбачити вичерпний перелік усіх способів вчинення терористичного акту, зважаючи на сьогоднішні наукові та технічні надбання і можливості людства. У зв'язку із розвитком науки, техніки та технологій з'являтимуться нові знаряддя, які можуть використовуватися при вчиненні терористичного акту та способи, якими зможуть скористатися особи при вчиненні цього злочину, проте це не може вплинути на кваліфікацію. Однак, зазначе-

2.1. Об'єктивні ознаки злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

ні дії, за будь-яких умов є обов'язковими ознаками об'єктивної сторони злочину, тому їх встановлення під час кримінального провадження є обов'язковим.

Особливість способу вчинення терористичних актів – певного методу, порядку і послідовності рухів, прийомів, що застосовуються особою для вчинення злочину – полягає в тому, що він є необхідною ознакою об'єктивної сторони злочину. Необхідність вивчення й доказування способу вчинення існує лише у тих випадках, коли він є конструктивною ознакою складу злочину, а отже має значення для кваліфікації. Саме до таких злочинів належить терористичний акт.

Об'єктивна сторона терористичного акту охоплює не всі загальнонебезпечні дії, а лише ті, котрі вчиняються відкрито, демонстративно і пов'язані зі створенням публічного впливу на населення, соціальні групи, державні органи, юридичні особи тощо. Тобто до об'єктивної сторони терористичного акту входить і примушування через створення обстановки страху до якогось рішення або відмови від нього. Такий примус (вплив) може бути прямим (висунення конкретних вимог до конкретних адресатів і побічним (створення умов, які б сприяли досягненню основних цілей винних)¹⁶⁰. Таким чином, при терористичному акті створення обстановки пригніченості, страху має цільовий характер.

Однією з найважливіших рис способу вчинення терористичних актів є публічний характер вчинюваних дій. Терористичний акт є специфічним злочином, де розголос відіграє дуже важливу і суттєву роль, іншими словами, цю думку можна висловити так: увага соціуму, яка актуалізується за рахунок публічності вчинюваних терористичних актів, є тим середовищем, де існує цей злочин. Без розголосу терористичний акт не зможе існувати, бо розголос і є одним з каталізаторів терористичного акту. Сам терористичний акт акумулює в собі потенціал впливу на невизначене коло осіб. За допомогою уваги з боку суспільства, актуалізується та набуває неконтрольованих форм реакцій людей на ці злочини. Саме розголос дає можливість впливати на невизначене коло осіб та за допомогою ситуації, яка утворилася, впливати на прийняття рішення в інтересах винних.

¹⁶⁰ Див.: Ємельянов В.П. Злочини терористичної спрямованості / В.П.Ємельянов. – Х. : «Рубікон», 1997. – С. 135.

З цього приводу слід зазначити, що на жаль, останнім часом терористична діяльність все більш динамічно розвивається, що відбувається внаслідок формування і розвитку інформаційного суспільства не тільки в нашій країні, але і на глобальному рівні. Стрімкі темпи впровадження інформаційних технологій, розвитку комп'ютеризації та інформатизації всіх сфер життєдіяльності суспільства неминуче ведуть до створення єдиного світового інформаційного простору, в якому знаходяться у взаємодії і взаємозв'язку всі засоби збору, накопичення, обробки, обміну та зберігання інформації.

З огляду на зміст диспозиції ч. 1 ст. 258 КК України законодавець вказує на можливість вчинення терористичного акту лише шляхом дії – активної поведінки людини, її активних вчинків, активної діяльності. Таким чином, з визначення об'єктивної сторони терористичного акту випадає така рівнозначна складова, як бездіяльність.

Кожному терористичному акту як явищу реальної дійсності, насамперед, притаманна багатооб'єктність (поліоб'єктність) посягання. По суті, посягання вчиняється на єдиний поліоб'єкт, що пов'язано з єдністю і підпорядкованістю діянь, властивих цьому складному злочину (складається з двох або більше злочинних діянь, кожне з яких, якщо розглядати їх відокремлено (ізолювано), становить самостійний злочин, але унаслідок їх органічної єдності утворюють один одиничний злочин, який охоплюється ознаками однієї статті), і настанням багатьох наслідків. Наявність єдиного поліоб'єкта терористичного акту породжує і єдиний полінаслідок цього злочину. Він складається із збитків, які знаходяться в певному співвідношенні один до одного і до структурних елементів цього діяння, і може містити різноманітні комбінації, що знаходяться між собою в нерозривній єдності конкретних збитків у вигляді фактичного збитку, що стався, і у вигляді створення небезпеки¹⁶¹.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 258 КК України, може проявлятися у таких формах:

1) застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини;

¹⁶¹ Див.: Ємельянов В. Об'єктивна сторона тероризму / В.Ємельянов // Вісник АПрНУ. – 2000. – № 4. – С. 224.

2.1. Об'єктивні ознаки злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

2) заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків;

3) погроза вчинення зазначених дій (ч. 1 ст. 258 (реальність загрози визначається з урахуванням місця та часу вчинення терористичного акту, наявності людей чи матеріальних цінностей, використаних знарядь та засобів, їх вражаючих властивостей та потужності тощо).

У рамках зазначеного поділяємо думку Н.Шепелева стосовно неприйнятності визначення об'єктивної сторони терористичного акту у формі застосування зброї, що полягає в убивстві чи погрозі вчинити вбивство та вчиненні вибуху, підпалу, затоплення, обвалу та інших дій, що становлять небезпеку для життя або здоров'я людей, спричиняють значну майнову шкоду, нанесення тілесних ушкоджень значній кількості потерпілих, руйнують важливі народногосподарські або культурні об'єкти¹⁶². Оскільки, як правильно зазначає Н.Шепелев, застосування зброї зводиться до вбивства чи погрози вчинити вбивство, що дає підставу вважати основний склад терористичного акту злочином з матеріальним складом і дійти помилкового висновку, що ч. 1 ст. 258 КК України охоплює позбавлення життя людини¹⁶³.

Частина друга ст. 258 КК України передбачає такі обтяжуючі обставини як – вчинення терористичного акту повторно або за попередньою змовою групою осіб. Безумовно, що поняття групи осіб за попередньою змовою, передбачене ч. 2 ст. 28 КК України, за відсутності у нормі Кримінального закону України посилання на інші більш тяжкі форми групової злочинної діяльності, як ознаки більш кваліфікованих складів, поглинає і їх. Водночас відмежування цієї форми від суміжного самостійного складу злочину, передбаченого ст. 258-3 КК України, проводиться саме на підставі наявності в діях учасників терористичної групи чи терористичної організації складу закінченого злочину, передбаченого ч. 1 ст. 258 КК України. Тут слід враховувати,

¹⁶² Див.: Уголовный кодекс Украины: Комментарий / под ред. Ю.А.Кармазина и Е.Л.Стрельцова. – [2-е изд.]. – Х. : Одиссей, 2002. – С. 547.

¹⁶³ Див.: Шепелев Н.В. Кримінально-правова характеристика терористичного акту: проблемні питання / Н.В.Шепелев // Управлінські, правові та психологічні аспекти запобігання масовим порушенням громадського порядку і проявам тероризму : зб. матер. міжнар. наук-практ. конф. (26-28 червня 2008р., м. Київ). – К. : УВПД ГШ МВС України, 2009. – С. 315-316.

що характерною особливістю організованої групи та злочинної організації (спеціальними видами яких є організована терористична група та терористична організація) є те, що її члени можуть брати лише часткову участь у самих терористичних актах, безпосередньо спрямованих на об'єкт посягання. При цьому їх діяльність у складі однієї з форм співучасті може полягати у виконанні певних, важливих для діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації функцій, що фактично здійснюються поза тимчасових меж початку і завершення безпосереднього акту посягання іншими конкретними членами групи, які виконують дії, охоплювані ознаками об'єктивної сторони терористичного акту. Слід мати на увазі, що в складі організованого злочинного угруповання всі учасники діють як єдиний механізм, як єдине ціле. Саме тому при кваліфікації їх злочинних дій роль кожного з них не потребує деталізації. Тобто, якщо терористичний акт вчинено організованою терористичною групою або терористичною організацією, кримінальна відповідальність співучасників настає за сукупністю злочинів, передбачених у частинах 1, 2 або 3 ст. 258 КК України та ч. 1 ст. 258-3 КК України.

Вчинення терористичного акту із застосуванням зброї є одним з найдоступніших способів для терористів. По-перше, через наявне різноманіття зброї. По-друге, географічна близькість України до так званих «гарячих» точок. По-третє локальні військові конфлікти в межах самої країни та наявність вогнепальної зброї у населення.

Для того, щоб визначити, що необхідно розуміти під застосуванням зброї необхідно з'ясувати поняття «зброя». «Юридична енциклопедія» подає визначення зброї як пристроїв і засобів, які застосовуються для нападу (наступу) або захисту (оборони) з метою ураження або знищення противника¹⁶⁴. Зброєю є також пристрої, прилади та інші предмети, спеціально виготовлені, конструктивно призначені і технічно придатні для враження живої чи не живої цілі, подачі сигналів¹⁶⁵.

¹⁶⁴ Див.: Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ред кол: Ю.С. Шемчушенко (голова ред. кол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т.2: Д-Й, 1999. – С. 560.

¹⁶⁵ Див.: Подшибякин А.С. Борьба с незаконным ношением, хранением, приобретением, изготовлением и сбытом огнестрельного и холодного оружия / А.С.Подшибякин, А.М.Ухаль. – Ужгород : Хозрасчетный редакционно-издательский отдел комитета информации, 1999. – С. 24.

2.1. Об'єктивні ознаки злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

Але зазначені вище визначення зброї не у повному обсязі відображають значення цього поняття, якщо не звернутись до класифікації, яка передбачає диференціацію зброї, насамперед, на зброю масового ураження (ядерну, хімічну, біологічну, запалювальну) і звичайну зброю, яка вбирає у себе всі інші її види. Не можна, визначаючи поняття «зброя» як знаряддя для нападу або захисту, зазначати про те, що зброя поділяється тільки на вогнепальну та холодну¹⁶⁶.

Останнім часом зросла можливість використання терористами зброї, вражаюча дія якої ґрунтується на використанні електричної енергії, радіоактивних випромінювань, біологічних, хімічних, запалювальних та екотоксичних речовин.

Зброя масового ураження – засоби масового знищення – засоби ведення війни, які за силою руйнування та ураження у багато разів переважають звичайні озброєння¹⁶⁷. До неї належить, насамперед ядерна, хімічна, біологічна, запалювальна зброя, а також новітні види зброї масового знищення: генетична, променева, радіочастотна, інфразвукова, радіологічна, геофізична тощо.

Ядерна зброя – зброя масового ураження вибухової дії, застосування якої ґрунтується на використанні внутрішньо ядерної енергії, що виділяється при ланцюгових реакціях поділу важких ядер деяких ізотопів урану і плутонію або при термоядерних реакціях синтезу легких ядер – ізотопів водню (дейтерію та тритію) у більш важкі, наприклад, ядра ізотопів гелію.

Ця зброя включає різноманітні ядерні боєприпаси (бойові частини ракет і торпед, авіаційні і глибинні бомби, артилерійські снаряди і міни, споряджені ядерними зарядними пристроями), засоби управління ними та доставки їх до цілі (носії)¹⁶⁸. Іноді, залежно від типу ядерного заряду можуть використовуватись більш вузькі поняття: атомна зброя, термоядерна зброя, комбіновані заряди, нейтронна зброя.

¹⁶⁶ Див.: Басай В.Д. Короткий словник кримінально-правових термінів / В.Д.Басай, П.Л.Фріс, І.П.Фріс. – Івано-Франківськ : Видавництво “Плаї” Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, 1999. – С. 32.

¹⁶⁷ Див.: Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ред кол: Ю.С.Шемчушенко (голова ред. кол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т.2: Д-Й, 1999. – С. 561.

¹⁶⁸ Див.: Защита от оружия массового поражения / Под ред. В.В.Мясникова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Воениздат, 1989. – С. 7.

Хімічна зброя – зброя масового ураження, вражаюча дія якої заснована на використанні бойових токсичних хімічних речовин. До них належать отруйні речовини і токсини, що завдають вражаючу дію на організм людини та тварин, а також фітотоксиканти, що можуть застосовуватись з військовою метою для враження різних видів рослин¹⁶⁹.

Отруйні речовини – це хімічні сполуки, що мають певні токсичні та фізико-хімічні властивості, які забезпечують при їх бойовому застосуванні враження живої сили, а також зараження повітря, обмундирування, озброєння, військової техніки та місцевості. Отруйні речовини складають основу хімічної зброї¹⁷⁰.

Токсини – це хімічні речовини білкової природи рослинного, тваринного або мікробного походження, що мають високу токсичність та здатні при їх застосуванні завдавати вражаючу дію на організм людини або тварин. Токсини є різновидом бойових токсичних хімічних речовин і використовуються в ролі діючого початку хімічної зброї. Деякі спеціалісти схильні розглядати токсичну зброю як різновид біологічної зброї. Проте існують достатньо вагомі аргументи на користь включення токсинів у систему хімічної зброї¹⁷¹.

До засобів застосування хімічної зброї належать хімічні боеприпаси та хімічні бойові прибори, а до засобів доставки – авіація, ракети, артилерія, засоби інженерних та хімічних військ.

Біологічна зброя – це спеціальні боеприпаси та бойові прилади із засобами доставки, споряджені біологічними реактивами. Призначена для масового враження живої сили противника, сільськогосподарських тварин, посівів сільськогосподарських культур, а у деяких випадках для псування матеріалів озброєння, військової техніки та спорядження.

Вражаюча дія біологічної зброї основана на використанні насамперед хворобливих властивостей патогенних мікробів і токсичних

¹⁶⁹ Див.: Защита от оружия массового поражения / Под ред. В.В.Мясникова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Воениздат, 1989. – С. 83.

¹⁷⁰ Див.: Защита от оружия массового поражения / Под ред. В.В.Мясникова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Воениздат, 1989. – С. 90.

¹⁷¹ Див.: Защита от оружия массового поражения / Под ред. В.В.Мясникова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Воениздат, 1989. – С. 107.

продуктів їх життєдіяльності¹⁷². Потрапивши в організм людини (тварини) у незначній кількості, ці хворобливі мікроби та їх токсичні продукти спричиняють у край важкі інфекційні захворювання (інтоксикації), що призводить, у разі ненадання своєчасного та належного лікування, до смерті або виводить ураженого на тривалий термін з боєдатного стану.

Запалювальна зброя – це засоби, призначені для враження живої сили і військової техніки противника, дія яких базується на використанні запалювальних засобів¹⁷³. Основними вражаючими факторами запалювальної зброї є виділення при її застосуванні теплової енергії та токсичних для людини продуктів горіння¹⁷⁴.

З розвитком науки та техніки у сфері розробок новітніх зразків зброї масового ураження, що можуть потрапити до рук терористів, слід віднести *генетичну (етнічну) зброю*, яка розробляється для впливу токсикантів (синтетичного, природного походження) на людей, рослини та мікрофлору ґрунту тощо, з метою ушкодження існуючих та передачі нащадкам несприятливих для виживання ознак видів, популяцій¹⁷⁵.

Щодо звичайної зброї, до якої належать всі інші види, крім зброї масового ураження, то її можна виділяти за цільовим призначенням як одноцільовою (протиракетною, протиповітряною, протичовновою, протитанковою) і багатоцільовою, або універсальною (більшість зразків ракетної, артилерійської, стрілецької зброї). За варіантами доставки до цілі засобу безпосереднього ураження (кулі, гранати, снаряди, бойові частини ракети) зброя поділяється на стрілецьку, реактивну, ракетну. Самостійні типи утворює зброя, уражаючі можливості якої реалізуються за допомогою сили м'язів людини (холодна зброя, ручні гранати), двигунів різних типів (торпеди), наземних транспортерів, літаків, кораблів (авіабомби, глибинні бомби).

¹⁷² Див.: Защита от оружия массового поражения / Под ред. В.В.Мясникова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Воениздат, 1989. – С. 142-143.

¹⁷³ Див.: Защита от оружия массового поражения / Под ред. В.В.Мясникова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Воениздат, 1989. – С. 359.

¹⁷⁴ Див.: Защита от оружия массового поражения / Под ред. В.В.Мясникова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Воениздат, 1989. – С. 360.

¹⁷⁵ Див.: Шумейко В.М. Екологічна токсикологія і тероризм. Бітоксиканти : моногр. / В.М.Шумейко. – К. : «ЕКОРЕГІО-ЕТХі», 2002. – С. 23.

За своєю конструкцією і функціональними ознаками зброю можна поділити на кілька типів. *Вогнепальна зброя* як знаряддя, яке може використовувати терорист при вчиненні терористичного акту, – це пристрій та прилад, в яких снаряд, а саме куля, дріб чи інші предмети, призначений для враження живої чи неживої цілі, призводить у рух миттєвим вивільненням хімічної чи інших видів енергії заряду, наприклад пороху чи іншої горючої суміші. Вогнепальну зброю можна розрізняти за різними підставами. За наявністю та довжиною ствола: ствольна та безствольна; короткі, середні та довгі стволи. За устроєм каналу ствола: нарізні та гладкоствольні. За кількістю стволів: одноствольні та двоствольні, багатоствольні. За способом перезарядки: автоматичне та неавтоматичне. За кількістю зарядів виділяють однозарядну та багатозарядну вогнепальну зброю. За цільовим призначенням поділяють на цивільну, службову, бойову вогнепальну зброю. А безпосередньо цивільна вогнепальна зброя поділяється на зброю самооборони, спортивну, мисливську, сигнальну.

В Європейській конвенції «Про контроль за придбанням та збереженням вогнепальної зброї приватними особами» (ETS №101, Страсбург, 28.06.1978 року) під терміном «*вогнепальна зброя*» розуміється будь-який предмет, призначений чи пристосований для застосування в якості зброї, з якого за допомогою вибухового, газового чи повітряного та будь-яких інших способів метання можна випустити заряд дробі, кулю чи інші боеприпаси, заряд токсичного газу, рідини чи іншої речовини, а також таке що підходить під визначення: автоматична зброя; короткоствольна зброя з напівавтоматичним механізмом, з механізмом, потребуючим перезарядження, чи механізмом для ведення вогню одиночними пострілами; довгоствольна зброя з напівавтоматичним механізмом чи механізмом, потребуючим перезарядження, що має, як мінімум, один нарізний ствол; однозарядна довгоствольна зброя з не менш ніж одним нарізним стволом; довгоствольна зброя з напівавтоматичним механізмом чи механізмом, потребуючим перезарядження, та обов'язково з гладким(и) стволом чи стволами.

Пневматичну зброю визначають як зброю призначену для ураження цілі на відстані снарядом, що отримує спрямований рух за рахунок енергії стиснутого, скрапленого або стиснутого газу. Пнев-

матична зброя – це сигнальні, стартові, будівельні, газові пістолети (револьвери), пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, ракетниці, а також вибухові пакети й інші імітаційно-піротехнічні та освітлювальні засоби, що не містять у собі вибухових речовин і сумішей.

Газова зброя призначена для тимчасового ураження живої цілі шляхом застосування сльозоточивих чи дратівних речовин.

Бойові припаси (які також відносять до типу зброї) – це патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби в зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху.

Холодну зброю визначають як пристрої та предмети, що за своєю конструкцією призначені, спеціально виготовлені, тобто відповідають стандартним зразкам або історично виробленим типам зброї, чи інші предмети, що справляють колотий, колото-різальний, роздроблювальний або ударний ефект (багнет, стилет, ніж, кинджал, арбалет, нунчаки, кастет тощо) і технічно придатні для враження живої чи неживої цілі за допомогою м'язової сили людини або механічного пристрою, і не мають прямого господарсько-побутового призначення.

Підсумовуючи викладене вище, під застосуванням зброї при вчиненні терористичного акту слід розуміти використання її вражаючих властивостей за цільовим призначенням, тобто проти життя, здоров'я людини, майна (військової чи цивільної техніки, наприклад, літаків, кораблів або інших об'єктів життєдіяльності людини тощо) та довкілля. Наприклад, при застосуванні вогнепальної зброї – це здійснення прицільних пострілів або безприцільна стрільба в місцях перебування людей, а саме ураження живих цілей. При застосуванні холодної зброї – це нанесення людині колото-ріжучих ран, унаслідок чого вона отримує тілесні ушкодження різного ступеню тяжкості, а також може настати смерть. Під використанням зброї – будь-яке інше використання її властивостей не пов'язане із безпосереднім завданням нею ушкодження людині, наприклад, пошкодження газогонів, нафтопроводів тощо.

Для кваліфікації терористичного акту не має значення, яку зброю було використано чи застосовано для досягнення поставленої перед терористами мети, відповідно до можливих розробок нових видів будь-якої зброї. Разом з тим, як зазначає в своїй статі R.Gunaratna, дослідник центру вивчення тероризму та політичного насилля при університеті St.Andrews, що в Шотландії, більшість терористичних груп схильні до придбання та використання зброї, яка дає можливість вчинити дистанційний, безпечний для виконавця терористичний акт. Протягом минулого десятиріччя більшість терористичних груп використовували гранатомети, легку протитанкову зброю, зенітні керовані ракети та міномети усіх калібрів¹⁷⁶. Почастішали також випадки використання та застосування вибухових пристроїв терористами-смертниками.

На стадії підготовки до вчинення терористичного акту особа може вчиняти злочини, передбачені статтями КК України: 201 (контрабанда), 262 (викрадання, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем), 263 (незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами), 265 (незаконне поводження з радіоактивними матеріалами), 410 (викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем) для отримання певної зброї або матеріалів чи речовин, що можуть бути використані як зброя, бойові припаси, вибухові або інші бойові речовини з метою подальшого її застосування при вчиненні терористичного акту.

Слід зазначити, що низка злочинів, насамперед зазначені вище, як закінчені склади, можуть бути лише готуванням до вчинення більш тяжких злочинів, зокрема терористичного акту. Тобто, у подібних ви-

¹⁷⁶ Див.: Возможные направления развития современного терроризма и международного сотрудничества по борьбе с ним // Інформаційний бюлетень; Періодичне видання Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю (МНДЦ). – К. : Вид-во Національної академії внутрішніх справ, 2003. – № 9. – С. 38.

2.1. Об'єктивні ознаки злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

падках слідчим та оперативним працівникам правоохоронних органів слід докладати максимальних зусиль для встановлення кінцевої мети злочинної діяльності особи. Висунення й перевірка оперативно-розшукових та слідчих версій обов'язково повинна враховувати ці аспекти. Протидія терористичній діяльності буде ефективнішим за умови своєчасного виявлення та припинення зазначених злочинів.

У цьому контексті дивує позиція вітчизняного законодавця, який виключив з Кримінального кодексу України Законом України від 18.05.2004 року ст. 331 (незаконне перетинання державного кордону України) КК України. Такі дії потенційно можуть стати готуванням до здійснення терористичної діяльності або вчинення інших тяжких чи особливо тяжких злочинів, а в рамках адміністративного провадження, яке крім дуже стислих часових меж перевірки унеможливорює застосування для її проведення форм, методів та засобів оперативно-розшукової діяльності встановити мету особи, що вчиняє таке діяння взагалі неможливо.

Зокрема, потенційним джерелом терористичної загрози Україні є значна кількість нелегальних мігрантів, які переміщуються територією держави до Західної Європи із кризових регіонів Росії, окремих країн Південно-Східної Азії, Близького Сходу і Перської затоки. Лише у період з 2011 по 2012 роки органи МВС затримали понад 12 тис. нелегальних мігрантів, з них понад 400 осіб входили до складу організованих злочинних угруповань¹⁷⁷. Слід також враховувати латентну сторону цього питання.

Хоча терористи спроможні використовувати широкий спектр тактичних прийомів, багато терористичних організацій є консервативними. З початку сучасної хвилі тероризму в 1968 році бомба (вибуховий пристрій) залишається найбільш використовуваною терористичною зброєю. Як правило, вибухи вчиняються шляхом дій, тобто активної суспільно небезпечної поведінки суб'єкта. Вчинення особою терористичного акту способом вибуху має кілька переваг стосовно інших способів для терористів, а саме це становить для терористів незначний ризик завдяки існуючим методикам вчинення вибуху, можли-

¹⁷⁷ Див.: Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2012. – С.200.

вість привертання широкої уваги безпосередньою потужністю вибуху (фактор публічності, тобто привертання уваги якомога більшої кількості людей до своєї діяльності та висунутих вимог, а саме до тих цілей, що прагнуть досягнути терористи), водночас існує можливість «регулювати кількість жертв» шляхом визначення часу й місця вибуху та цілеспрямованого розміщення вибухового пристрою, а також можливість вчинення особою цілеспрямованого вибуху.

Вибух передбачає займання певних предметів унаслідок миттєвого хімічного розкладання відповідних хімічних речовин чи їх сумішей та створення сильно нагрітих газів. Під час вчинення вибуху зупинити його дію неможливо, як і відвернути суспільно небезпечні наслідки, тому вибух є однією з найнебезпечніших дій. У технічній літературі запропоновано ряд визначень вибуху, які можна звести до наступного узагальненого формулювання: вибух – це у край швидкий процес звільнення великої кількості енергії в малому об'ємі¹⁷⁸.

Терористи, вчиняючи терористичний акт шляхом вибуху, використовують вибухові речовини – хімічні сполуки чи суміші, здатні під впливом зовнішнього імпульсу до самопоширення з великою швидкістю хімічної реакції із утворенням газоподібних продуктів та виділенням тепла, а також засоби ініціювання – зовнішні джерела імпульсу для здійснення вибуху (електродетонатори, капсуль-детонатори, вогнепровідний та детонаційний шнури тощо). Під вибуховими речовинами також необхідно розуміти суміші, що містять одну або кілька потужних вибухових речовин, які в чистому вигляді мають тиск пару менше 10 Па при температурі 25°C, разом з тим це суміші із в'язучим матеріалом, оскільки суміш є м'якою та еластичною при нормальній кімнатній температурі¹⁷⁹. До вибухових речовин належать порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин, вибухові напівпродукти утилізації – порохи тощо та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, які можуть вибухнути без доступу кисню¹⁸⁰. Разом з

¹⁷⁸ Див.: Гейман Л.М. Взрыв: история, практика, перспективы / Л.М.Гейман. – М. : Наука, 1978. – С. 132.

¹⁷⁹ Див.: Международно-правовые основы борьбы с терроризмом : сб. док. / Сост. В.С.Овчинский. – М. : ИНФРА-М, 2003. – С. 432-433.

¹⁸⁰ Див.: Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21 серпня 1998 р., Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 7 листопада 1998 р. за № 637/3077

2.1. Об'єктивні ознаки злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

вибуховими речовинами терористами повинні використовуватись, при вчиненні вибуху, вибухові пристрої – саморобні чи виготовлені промисловим способом виробу одноразового застосування, спеціально підготовлені і за певних обставин спроможні за допомогою використання хімічної, теплової, електричної енергії або фізичного впливу (вибуху, удару) створити вражаючі фактори – спричинити смерть, тілесні ушкодження чи завдати істотної матеріальної шкоди – шляхом вивільнення, розсіювання або впливу токсичних хімічних речовин, біологічних агентів, токсинів, радіації, радіоактивного матеріалу, інших подібних речовин. Такі дії можуть призвести не тільки до загибелі людей, а і можуть здійснити шкідливий вплив на навколишнє середовище, зокрема флору та фауну.

Вибух повинен бути суспільно небезпечним, тобто створювати небезпеку загибелі людей, флори та фауни, здійснити шкідливий вплив на навколишнє середовище складовими вибухового пристрою, знищити чи пошкодити майно, спричинити настання інших тяжких наслідків.

Саме про це йдеться і в п. 3 постанови № 3 Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» від 26.04.2002 року, де зокрема зазначається, що «судам слід мати на увазі, що основною характерною ознакою зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв та радіоактивних матеріалів є їх призначення – ураження живої цілі, знищення чи пошкодження навколишнього середовища. Вони можуть бути як саморобними, так і виготовленими промисловим способом».

Вибух визнається завершеним з моменту вчинення, незалежно від його наслідків. Він моментальний, «невловимий», припинити вибух неможливо. Терорист може запобігти тільки поширенню вогню, але не може «скасувати» сам вибух.

«Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів».

Але, якщо вчинення вибуху потребує від особи, що вчиняє терористичний акт, певних спеціальних знань та навичок, щоб вчинити злочин, а саме підібрати відповідні складові вибухового пристрою, правильно їх зібрати, виготовлений вибуховий пристрій правильно встановити тощо, то для вчинення підпалу такого об'ємного спектру знань не потрібно. Сам по собі підпал один з найдоступніших способів вчинення злочину. При плануванні вчинення терористичного акту терорист не потерпає від яких-небудь ускладнень з приводу підготовки знарядь для його вчинення, тобто для особи не існує проблеми знайти та підготувати легкозаймисті речовини (бензин, газ тощо), які без перешкод можна придбати.

Підпал – це свідоме викликання пожежі шляхом застосування джерела вогню до певних об'єктів. *Підпалом* також є умисне вчинення пожежі, тобто сильного полум'я, яке охоплює та знищує все, що може горіти й створює небезпеку для життя людей. Наслідками вчинення підпалу можуть бути виведення з ладу повністю або на тривалий час виробничих підприємств (окремих цехів, дільниць) та інших важливих споруд (гребель, систем водо- та енергопостачання, зв'язку тощо), загибель великої кількості худоби, спалення або пошкодження лісових масивів на значних площах, а це означає, що втрачено їх господарське, кліматичне або культурно-естетичне значення, спричинення інших особливо великих матеріальних збитків. Подолати пожежу в разі вчинення підпалу дуже складно, або якщо, наприклад, полум'я охопило нафтове чи газове родовище, або підпал вчинено на атомній електростанції тощо. Наслідки терористичного акту вчиненого у такий спосіб можуть бути дуже серйозними. Наприклад, пожежа трапилась на АЕС або хімічному виробництві, унаслідок цього можуть будуть знищена флора і фауна, а також забруднена атмосфера навколо епіцентру пожежі, разом з тим пожежа може загрожувати здоров'ю та життю пересічних громадян, що мешкають поряд з місцем, де було вчинено терористичний акт у такий спосіб.

Вчинення підпалу при терористичному акті визнається закінченим з моменту запалення того предмету, який мав намір підпалити терорист.

Інші дії, які створюють небезпеку для життя, здоров'я людини або заподіюють значної майнової шкоди – це вчинки, унаслідок яких ви-

никала реальна загроза настання наслідків у вигляді смерті чи нанесення тяжких тілесних ушкоджень людини, знищення чи пошкодження майна, перерви руху транспортних засобів, роботи підприємств, установ, організацій. До них, зокрема, відноситься застосування отруйних чи сильнодіючих речовин, затоплення, поширення збудників заразних хвороб, спричинення каменепадів тощо.

З метою визначення таких понять як «загибель людини» та «інші тяжкі наслідки» доречно звернутись до аналізу рішень Пленуму Верховного Суду України. Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» № 7 від 12.06.2009 р. під загибеллю людей розуміють випадки смерті однієї або кількох осіб. Під іншими тяжкими наслідками слід розуміти випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць.

У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» № 3 від 26.04.2002 р. під загибеллю людей розуміється настання смерті хоча б однієї особи. Інші тяжкі наслідки – це заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній особі, середньої тяжкості – двом особам і більше, а також великої матеріальної шкоди будь-якій юридичній чи фізичній особі.

Проведений аналіз та наявна емпірична база дозволяє дійти висновку про те, що під поняттям «інші тяжкі наслідки» в контексті ч. 2 ст. 258 КК України необхідно розуміти: заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній або кільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень – двом і більше особам; залишення людей без житла або засобів до існування; тривалі припинення або дезорганізація роботи підприємства, установи, організації; тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць; знищення чи пошкодження лісових масивів на значних площах; заподіяння особливої екологічної

шкоди – масового знищення рідкісних дерев, тварин і птахів; тривала перерва у функціонуванні елементів систем забезпечення життєдіяльності населення тієї чи іншої території; ускладнення відносин між державами (наприклад, згортання чи суттєве обмеження торгівлі, туристичного обміну), знищення чи пошкодження майна, зміна в навколишньому середовищі, коли виникає реальна загроза, високий ступінь ймовірності заподіяння дійсної шкоди життю чи здоров'ю особи, власності, нормальному функціонуванню транспорту, зв'язку, забезпеченню споживачів водою, енергією, продуктами харчування.

Кваліфікуючою ознакою ч. 3 ст. 258 КК України є загибель людей, тобто настання смерті хоча б однієї людини, яка не є суб'єктом цього злочину. Тобто, смерть самого терориста при вчиненні ним самостійно або у складі організованої терористичної групи чи терористичної організації терористичного акту не може розглядатись як злочинний наслідок, передбачений ч. 3 ст. 258 КК України.

Створення небезпеки для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків полягають у таких змінах в навколишньому світі, коли виникає реальна загроза, високий ступінь ймовірності заподіяння дійсної шкоди життю чи здоров'ю особи, власності, нормальному функціонуванню транспорту, зв'язку, забезпеченню споживачів водою, енергією, продуктами харчування тощо. Реальність загрози визначається з урахуванням місця та часу терористичного акту, наявності людей чи матеріальних цінностей, використовуваних знарядь та засобів, їх вражаючих властивостей і потужностей тощо.

Щодо *погрози* вчинити терористичний акт (ч. 1 ст. 258 КК України), то під цим слід розуміти доведений до сторонніх осіб намір вчинити такі дії, залякування вчинити терористичний акт, погроза при цьому має бути конкретною і реальною, а вираженою може бути у будь-якій формі: усно, письмово, шляхом демонстрації зброї тощо.

У розрізі цього слід зазначити, що Конструкція об'єктивної сторони в ч.1 ст.258 КК України юридично ставить знак рівності між реальним настанням суспільно небезпечних наслідків і створенням лише небезпеки їх виникнення, що не можна визнати правильним. Така конструкція порушує принцип диференціації при призначенні

покарання і потребує змін. Доречно виключити загрозу вчинення терористичних актів з ст. 258 КК України та встановити за цей злочин відповідальність у самостійній статті Кримінального кодексу України. Вважаю, ототожнювати вчинення терористичного акту та погрозу його вчинення є не виправданим.

Підсумовуючи викладене вище, вважається за необхідне підкреслити, що частини друга і третя ст. 258 КК України визначають кваліфіковані склади вчинення терористичного акту: вчинення цього злочину повторно; вчинення терористичного акту за попередньою змовою групою осіб; заподіяння ним значної майнової шкоди, заподіяння ним інших тяжких наслідків; дії, що містять склад цього злочину, які призвели до загибелі людини, є особливо кваліфікованим видом терористичного акту.

Повторність означає вчинення терористичного акту особою, яка раніше вчинила аналогічний закінчений злочин або ж перерваний на стадії готування чи замаху і знову вчинила посягання, передбачене частинами 1, 2 та 3 ст. 258 КК України (ч. 1 ст. 32 КК України).

Вчинення терористичного акту за попередньою змовою групою осіб означає спільне вчинення кількома (двома і більше) суб'єктами злочину, які заздалегідь домовились про спільне його вчинення – ч. 2 ст. 28 (вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією) КК України.

Домовитись про спільне вчинення злочину заздалегідь – означає дійти згоди щодо його вчинення до моменту виконання його об'єктивної сторони. Таким чином, ця домовленість можлива на стадії готування до злочину, а також у процесі замаху на злочин. Домовленість повинна стосуватись, принаймні, спільності вчинення злочину (узгодження об'єкта злочину, його характеру, місця, часу, способу вчинення, змісту виконуваних функцій тощо). Як уже зазначалося, ця ознака як кваліфікуюча поглинає і випадки вчинення терористичного акту організованою терористичною групою та терористичною організацією, а кваліфікація для того, хто здійснював керівництво чи організацію організованої терористичної групи чи терористичної організації настає за сукупністю із злочинном, передбаченим ч. 1 ст. 258-3 КК України.

Загибель людини в результаті вчинення терористичного акту, як вже зазначалось вище, передбачає смерть хоча б однієї особи, яка при цьому не є суб'єктом злочину (ч. 3 ст. 258 КК України).

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту) КК України може виражатися у таких формах:

- втягнення особи у вчинення терористичного акту;
- примушення до вчинення терористичного акту з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи або із застосуванням чи погрозою застосування насильства.

Втягнення особи у вчинення терористичного акту – це будь-які дії, спрямовані на фізичний або психічний вплив на особу з метою схилити її до вчинення терористичного акту, тобто до застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які б створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади або органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста).

Особа, що втягує іншу особу у вчинення терористичного акту прагне викликати у будь-який спосіб у цієї особи рішучість на участь у вчиненні терористичного акту або особисте його вчинення.

Відповідно до диспозиції ст. 258-1 КК України способами втягнення у вчинення терористичного акту або примушування до його вчинення можуть бути примушування, обман, шантаж. При цьому винна особа (суб'єкт злочину) може використовувати уразливий стан особи, яка втягується у вчинення терористичного акту або примушується до його вчинення. З цією метою може застосовуватись насильство або погроза його застосування. У будь-якому разі *примушення до вчинення терористичного акту* – це вимога іншої особи до участі у будь-якій формі у вчиненні терористичного акту. Така участь відбувається або має відбутися незалежно від бажання та особистої волі особи, що втягується у

вчинення терористичного акту. Відповідно до ч. 1 ст. 258-1 КК України дії винної особи при цьому можуть мати різні прояви.

У рамках розглянутого лишається достатньо дискусійною позиція науковців, які вважають, що за наявності терміна «втягнення» термін «примушування» є зайвим¹⁸¹.

Окремо доречно звернути увагу на пропозицію щодо зміни диспозиції злочину, передбаченого ст. 258-1 КК України, а саме викласти її у редакції: «*Втягнення особи у вчинення терористичного акту – карається...*», що, на думку А.Ізетова, фактично знімає проблему порушення логічних зв'язків між категоріями, вживаними у чинній редакції ст. 258-1 КК України¹⁸².

Чи доречною є така пропозиція, і що така конструкція диспозиції надає правозастосовним органам для більш ефективної протидії такому протиправному діянню, незрозуміло, зокрема, А.Ізетов у своїй монографії «Втягнення у вчинення терористичного акту» достатніх аргументів не наводить. У запропонованій А.Ізетовим редакції норми – «втягнення особи до вчинення терористичного акту», слід буде тлумачити, як будь-які дії, спрямовані на вчинення фізичного або психічного впливу на особу з метою схилити її до скоєння такого злочину. Тобто, рамки способів вчинення злочину, передбаченого ст. 258-1 КК України, позбавляються тих меж, які сьогодні існують в диспозиції норми у вигляді вичерпного переліку можливих способів втягнення та примушування до вчинення терористичного акту.

Окремо слід звернути увагу на наукову позицію А.Ізетова щодо висловлювання сумнівів стосовно віднесення такої обставини, як «використання уразливого стану» до способу вчинення злочину, передбаченого ст. 258-1 КК України, яка пізніше фактично спростовується прикладом наведеним далі¹⁸³.

¹⁸¹ Див.: Ємельянов В.П. Проблеми застосування антитерористичного законодавства України і шляхи його вдосконалення [Текст] / В.П.Ємельянов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – Вип. 15. – С. 97; Ізетов А.Е. Втягнення у вчинення терористичного акту : моногр. / А.Е.Ізетов ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В.П.Ємельянова. – Х. : Право, 2010. – С. 96.

¹⁸² Див.: Ізетов А.Е. Втягнення у вчинення терористичного акту : моногр. / А.Е.Ізетов ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В.П.Ємельянова. – Х.: Право, 2010. – С. 96-97.

¹⁸³ Див.: Ізетов А.Е. Втягнення у вчинення терористичного акту: моногр. / А.Е.Ізетов ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В.П.Ємельянова. – Х. : Право, 2010. – С. 99, 109.

Обман – «це неправдиві слова, вчинки, дії і таке інше; брехня, неправда. Невідповідність істині; те, чого немає насправді; брехня»¹⁸⁴. Діяти обманом означає обдурювати тобто вводити в оману діями або словами для власної вигоди, користі¹⁸⁵. У нашому випадку – це введення особи в оману з метою схилення до вчинення терористичного акту шляхом повідомлення особі неправдивих відомостей або неповідомленні відомостей про будь-які факти, що саме і підштовхує особу до прийняття рішення про вчинення терористичного акту.

Шантаж – це погроза розголошення відомостей, що паплюжать (компрометують) потерпілого, його близьких та родичів. При цьому не має значення, відповідають ці відомості дійсності чи ні.

Уразливий стан – це такий фізичний або психічний стан особи, який зовсім позбавляє її можливості або істотно обмежує її здатність усвідомлювати свої дії чи бездіяльність або керувати ними; приймати за власною волею самостійні рішення та повною мірою їх усвідомлювати; чинити опір будь-яким неправомірним діям. Відповідно до пункту 2 примітки до ст. 149 (торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини) КК України під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних чи інших обставин.

Під застосуванням насильства слід розуміти нанесення побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень, позбавлення волі тощо.

Погроза застосування насильства – це залякування особи (психічне насильство) застосуванням до неї або до її близьких фізичного насильства, яке може проявлятися у позбавленні життя, завданні тілесних ушкоджень (в тому числі і спеціальних видів, пов'язаних із зараженням невиліковною хворобою), позбавленні волі, згвалтуванні

¹⁸⁴ Див.: Новий тлумачний словник Української мови. У чотирьох томах. Т. 3. – К.: «Антоніт», 1999. – С. 28.

¹⁸⁵ Див.: Новий тлумачний словник Української мови. У чотирьох томах. Т. 2. – К.: «Антоніт», 1999. – С. 911.

тощо. За будь-яких умов потерпіла особа сприймає погрозу як реальну, як таку що може здійснитися, незалежно від того, чи мав винний реальний намір або реальну можливість реалізувати погрозу чи ні. З моменту вчинення дій, спрямованих на втягнення особи у скоєння терористичного акту, злочин є закінченим, при чому незалежно від того, чи вдалося винному втягнути особу (потерпілого) у вчинення терористичного акту або примусити до його вчинення.

Якщо, унаслідок втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушення до його вчинення, такий терористичний акт був вчинений, дії винної особи (суб'єкта) слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 258-1 КК України і за відповідною частиною ст. 258 КК України.

Частина друга ст. 258-1 КК України передбачає кваліфікований склад – відповідальність за втягнення у вчинення терористичного акту кількох осіб або за вчинення цього злочину повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища. Вчинення цього злочину *щодо кількох осіб* означає втягнення у вчинення одного і того самого терористичного акту двох або більше осіб.

Повторність означає втягування у вчинення нового терористичного акту особи, яка раніше вже втягувалась суб'єктом у вчинення іншого (раніше підготовлюваного або вчиненого) терористичного акту, або втягування іншої особи у вчинення нового терористичного акту особою (суб'єктом злочину), яка вже втягувала іншу особу (осіб) у вчинення іншого (раніше підготовлюваного або вчиненого) терористичного акту.

Поділяємо думку науковців, які пропонують провести межу між повторністю й рецидивом злочинів з метою уникнення перехреснення цих понять. Адже урахування повторності, не пов'язаної з рецидивом, і спеціальної повторності як кваліфікуючої обставини, не відповідає у повному обсязі принципу рівності всіх перед законом і суперечить принципу визначення єдиної підстави притягнення до кримінальної відповідальності¹⁸⁶.

Вчинення цього злочину *за попередньою змовою групою осіб* відповідно до ч. 2 ст. 28 КК України означає, що втягнення у вчинення те-

¹⁸⁶ Див.: Ізетов А.Е. Втягнення у вчинення терористичного акту : моногр. / А.Е.Ізетов ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В.П.Ємельянова. – Х. : Право, 2010. – С. 116.

рористичного акту вчинили кілька осіб (дві і більше), які заздалегідь, тобто до початку вчинення злочину домовились про спільне його вчинення.

Вчинення втягнення у скоєння злочину терористичного акту службовою особою з використанням службового становища означає, що цей злочин був вчинений особою (особами), яка (які) постійно чи тимчасово здійснює (здійснюють) функції представника влади або обіймає постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях, незалежно від форми власності, посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальними повноваженнями. Згідно з пунктом 2 примітки до ст. 364 КК України службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів¹⁸⁷.

Слід підкреслити, що сфера службової діяльності службових осіб може бути як цивільна так і військова, а органи влади, підприємства, установи і організації можуть бути як українськими (zareєстровані та діють відповідно до нормативно-правових актів України), так і іноземними (zareєстровані та діють відповідно до нормативно-правових актів іншої держави) або міжнародними (zareєстровані та діють відповідно до міжнародних нормативно-правових актів).

Не можуть розглядатись як службові особи, ті, хто виконує організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції у незареєстрованих у встановленому порядку установах, підприємствах

¹⁸⁷ Див.: Інтернет ресурс <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/>

або організаціях (наприклад, незареєстрована у встановленому порядку релігійна організація тощо).

Якщо особа самовільно присвоює собі повноваження або звання службової особи, втягуючи при цьому іншу особу у вчинення терористичного акту, такі дії кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 258-1 КК України та ст. 353 КК України (самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи) і за відповідною частиною ст. 258 КК України, у разі здійснення терористичного акту.

Аналізуючи кримінально-правову норму, визначену ст. 258-1 КК України, автор дійшов висновку, що її конструкція не є досконалою. Мова передусім йде про те, що її дія звужена – *«втягнення особи у вчинення терористичного акту»*. Проте терористична діяльність не обмежується вчиненням лише терористичного акту, доречно не залишати поза увагою й інші види терористичної діяльності. З цією метою доречно змінити назву статті, виклавши її у такій редакції: *«Втягнення особи до здійснення терористичної діяльності»*. З огляду на це ч. 1 ст. 258-1 КК України слід викласти у такій редакції:

«1. Втягнення особи до здійснення терористичної діяльності або примушування до здійснення терористичної діяльності з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства –

карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років».

Таким чином, кримінально-правова норма передбачатиме відповідальність за втягнення особи у вчинення усіх наявних видів терористичної діяльності, передбачених чинним антитерористичним законодавством (ст. 258, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5 КК України).

Є досить правильним зауваженням А. Ізетова стосовно наявності конкуренції норм, передбачених статтями 258-1 та 304 (Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність) КК України¹⁸⁸. Як вірно зауважує автор, у більшості випадків втягнення у вчинення терористичного акту неповнолітнього дорослою особою повинно кваліфікуватись

¹⁸⁸ Див.: Ізетов А.Е. Кримінальна відповідальність за втягнення у вчинення терористичного акту : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 / А.Е.Ізетов. – Харків, 2011. – 20 с.

за ст.304 КК України, оскільки санкція ч. 1 ст.304 КК України є більш суворою (карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років), ніж санкція ч.1 ст. 258-1 КК України (карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією майна або без такої), а санкція ч. 2 ст.304 КК України є більш суворою (караються позбавленням волі на строк від чотирьох до десяти років), ніж санкція ч. 2 ст.258-1 КК України (караються обмеженням волі на строк до чотирьох років або позбавленням волі на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна або без такої)¹⁸⁹. Погоджуючись із думкою А. Ізетова, з метою дотримання принципу системно-правової несуперечності та уникнення конкуренції норм, передбачити у ст. 258-1 КК України такої кваліфікуючої ознаки як втягнення у вчинення терористичної діяльності неповнолітнього.

Крім того, приймаючи до уваги положення ч. 1 ст. 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту) КК України, доречно узгодити кримінальне законодавство України та норми Закону України «Про боротьбу з тероризмом», зокрема, пропонується ч. 7 ст. 1 викласти у такій редакції:

«підбурювання до здійснення терористичної діяльності, втягнення особи до здійснення терористичної діяльності або примушування до здійснення терористичної діяльності з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства».

Втягнення у вчинення терористичного акту та примушування до його вчинення є закінченим з моменту виконання дій, зазначених у диспозиції ч. 1 ст. 258-1 КК України, незалежно від того, чи вчинила особа, яку втягували чи примушували до вчинення терористичного акту, цей злочин.

Стаття 258-2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту) КК України передбачає відповідальність за публічні заклики до вчинення терористичного акту.

¹⁸⁹ Див.: Ізетов А.Е. Кримінальна відповідальність за втягнення у вчинення терористичного акту : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 / А.Е.Ізетов. – Харків, 2011. – С.14.

Відповідно до ч. 1 ст. 258-2 КК України *об'єктивна сторона злочину* може проявлятися у таких формах:

- публічні заклики до вчинення терористичного акту;
- розповсюдження, виготовлення, зберігання з метою розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту.

Як бачимо, злочин, відповідальність за який передбачена ст. 258-2 КК України, є за своїм змістом публічним підбурюванням до вчинення терористичного акту, тобто до дій зміст яких сформульований у ст. 258 КК України. У науковій літературі зазначалось, що відповідно до Конвенції Ради Європи «Про запобігання тероризму», термін «*публічне підбурювання до вчинення терористичного злочину*» означає розповсюдження повідомлення для населення або доведення такого повідомлення до відома населення в інший спосіб з метою підбурювання до вчинення терористичного злочину, якщо така поведінка, незалежно від того, є чи не є вона безпосередньою підтримкою терористичних злочинів, становить загрозу того, що може бути вчинено один, чи більше ніж один такий злочин (частина 1 статті 5)¹⁹⁰. Разом із тим, слід зауважити, що поняття «*терористичні злочини*» застосоване у зазначеному міжнародному нормативно-правовому акті тотожне поняттю «*терористична діяльність*», оскільки змістовно це є сукупність злочинів, які цією Конвенцією віднесено до терористичних. Отже, доречно вести мову не про публічні заклики до вчинення терористичного акту, а про публічні заклики до здійснення терористичної діяльності.

З урахуванням цього доречно назву статті та ч. 1 ст. 258-2 КК України викласти у такій редакції:

«Стаття 258-2. Публічні заклики до вчинення терористичної діяльності

1. Публічні заклики до здійснення терористичної діяльності, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами - ».

У науковій літературі під поняттям публічні заклики розуміють виконання відповідних дій у присутності публіки, відкрито, адресу-

¹⁹⁰ Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. П.П.Андрушка, В.Г.Гончаренка, Є.В.Фесенка. – [2-е вид., перероб. та доп.]. – К. : Дакор, 2008. – С. 914.

вати їх невизначеному колу осіб або хоча б одній особі, проте у присутності інших громадян¹⁹¹.

Зважаючи на чинну редакцію ст. 258-2 КК України та наявні напрацювання у теорії кримінального права, *під публічними закликами до вчинення терористичного акту* слід розуміти звернення у будь-якій формі до широкого, індивідуально невизначеного кола осіб із запрошенням, завданням, умовлянням, проханням, вимогою про вчинення терористичного акту (терористичних актів). Слід зауважити, що «публічність» є ознакою оціночною, тому під час кримінального провадження, а також на стадії кримінально-правового оцінювання матеріалів (до початку кримінального провадження) це питання має вирішуватись у кожному випадку окремо, беручи до уваги час, місце та обстановку здійснення публічних закликів до вчинення терористичної діяльності.

Водночас, Пленум Верховного Суду України пропонує пов'язувати ознаку публічності також з присутністю хоча б одного адресату та «інших громадян», тобто з начвністю хоча б ще двох осіб¹⁹².

Публічні заклики до вчинення терористичного акту слід відмежовувати від підбурювання до вчинення терористичного акту. Публічні заклики до вчинення терористичного акту є злочином незалежно від їх результативності, адже сам факт закликів становить закінчений злочин. Підбурювання до вчинення терористичного акту це, коли особа шляхом умовляння, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення терористичного акту.

Отже злочин є закінченим з моменту вчинення таких закликів незалежно від їх наслідків (злочинного результату у вигляді вчинення або спроби вчинення терористичного акту). В рамках цього слід зважати на те, що для встановлення факту закінченого злочину, передбаченого ст. 258-2 КК України необхідно аби особи, до яких звернено публічні заклики до вчинення терористичного акту реально могли

¹⁹¹ Див.: Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій / В.О.Навроцький. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – С. 106.

¹⁹² Див.: Епель О.В. Кримінальна відповідальність за публічні заклики до вчинення терористичного акту : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 / О.В.Епель. – Харків, 2011. – С.9.

сприймати таку інформацію, тобто розуміти та відтворювати її зміст.

Публічні заклики до вчинення терористичного акту можуть вчинюватись лише шляхом активної форми поведінки – дії.

Розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту – це поширення у будь-якій формі (розкидання, роздача, передача, пересилання поштою, в тому числі й електронною в мережі Інтернет, розміщення на сайтах (зокрема органів влади, державного управління, підприємств та організацій незалежно від форми власності, приватних осіб або як рекламної інформації на таких сайтах) серед індивідуально невизначеного кола осіб матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту.

Якщо до вчинення терористичного акту будь-яким засобом чи способом підбурюється конкретна (індивідуально визначена) особа, дії винного слід кваліфікувати як підбурювання до вчинення терористичного акту через інститут співучасті (ч. 4 ст. 27 КК України та відповідна частина ст. 258 КК України).

Закінченим злочин у цій формі є з того моменту, коли хоча б частина матеріалів, які містять в собі заклики до вчинення терористичного акту потрапила до адресатів та була ними сприйнята.

Матеріали із закликами до вчинення терористичного акту – це будь-які спеціально створені для розповсюдження з метою ознайомлення з їх змістом ті чи інші витвори із закликами, тобто зверненнями до індивідуально невизначеного кола осіб, з вимогою, завданням, запрошенням, проханням, умовлянням, про вчинення терористичного акту (здійснення терористичної діяльності), що виконані на будь-яких матеріальних чи електронних носіях інформації, незалежно від того, хто власник цього носія (зокрема, на серверах інтернетпровайдерів).

Виготовлення матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту (терористичних актів) – це інтелектуальне створення або фізичне розмноження (копіювання, відтворення тощо) тих чи інших матеріалів на тих чи інших матеріальних чи електронних носіях інформації, а також у світовій мережі Інтернет з такими закликами, звернутими до індивідуально невизначеного кола осіб.

Зберігання матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту, з метою їх розповсюдження – це володіння такими матеріала-

ми у будь-якому вигляді (в тому числі і електронному), за наявності у винної особи спеціальної мети – їх подальшого розповсюдження з метою підбурювання індивідуально невизначеного кола осіб до вчинення терористичного акту (терористичних актів).

Разом із тим слід зазначити, що проаналізована кримінально-правова норма не вирішує питання щодо відповідальності особи (осіб) за скоєння пропаганди і поширення ідеології тероризму, як одного із видів терористичної діяльності. Це питання й досі залишається актуальним, на що раніше зверталась увага¹⁹³.

На сьогодні в науці кримінального права є досить поширеними факти визначати у дисертаційних дослідженнях, про те, що автор вперше здійснив, наприклад: *«запропонована нова редакція ст.258-2 КК України, та авторський варіант криміналізації пропаганди і поширення ідеології тероризму, а так само ввезення на територію України чи транзиту через її територію або вивозу за її межі матеріалів, в яких пропагується ідеологія тероризму»*¹⁹⁴. Це є досить оборливим, оскільки автору доцільно було глише дослідити вітчизняну наукову літературу у сфері протидії терористичній діяльності¹⁹⁵, перед тим як готувати автореферат та дисертаційне дослідження до захисту! Тому, вважаю новизну одержаних результатів, зазначену вище, О.Епель у кращому випадку слід віднести до категорії – *«дістало подальшого розвитку»*.

¹⁹³ Див.: Щодо запровадження кримінальної відповідальності за пропаганду і поширення ідеології тероризму, вчинення терористичних актів / О.В.Шамара // Юридичний радник: журнал юристів України. – 2005. – № 5 (7). – С. 84-85.

¹⁹⁴ Див.: Епель О.В. Кримінальна відповідальність за публічні заклики до вчинення терористичного акту : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 / О.В.Епель. – Харків, 2011. – С.4.

¹⁹⁵ Див.: Щодо запровадження кримінальної відповідальності за пропаганду і поширення ідеології тероризму, вчинення терористичних актів / О.В.Шамара // Юридичний радник: журнал юристів України. – 2005. – № 5 (7). – С. 84-85; Кримінальний кодекс України: дискусійні питання окремих положень Особливої частини : моногр. / О.Ф.Бантисhev, Р.Л.Чорний, О.В.Шамара. – К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2011. – 88 с.; Шамара О.В. Шляхи удосконалення антитерористичного законодавства України в контексті протидії і поширенню ідеології тероризму / О.В. Шамара // Захист демократичних цінностей і дотримання прав людини у діяльності спецслужб : V міжнар. конф., 19 квіт. 2011 р. : зб. конкурсних творчих робіт студентів, курсантів та молодих вчених. – К.; Х.: Право, 2011. – С.468-476.

Продовжуючи свої наукові пошуки¹⁹⁶, вважаю доречно внести зміни до КК України, передбачивши відповідальність за пропаганду і поширення ідеології тероризму, як складової терористичної діяльності визначеної на законодавчому рівні. Також, на жаль, залишається поза увагою відповідальність за ввіз в Україну літератури, брошур та іншої продукції, котрі пропагують ідеологію тероризму, засоби та способи вчинення терористичних актів, що створить умови для запобігання поширенню видавничої та іншої продукції, що пропагує ідеологію тероризму, а також дасть змогу правоохоронним органам ефективніше попереджувати терористичну діяльність у таких її проявах. Тому пропонується доповнити ст. 258-2 КК України новими частинами у такій редакції:

«3. Ввезення на територію України чи транзит через її територію та вивіз за її межі матеріалів, в яких пропагується ідеологія тероризму, –».

За такі порушення пропонуємо увести покарання у вигляді позбавлення волі на строк до шести років, з конфіскацією матеріалів, що пропагують ідеологію тероризму, форми, методи та тактику вчинення терористичних актів, засобів їх виготовлення та поширення, а також коштів, які передбачались на цю діяльність.

«4. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, а також з організацію таких діянь».

За такі порушення пропонуємо ввести покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести до десяти років, з конфіскацією матеріалів, що пропагують ідеологію тероризму, форми, методи та тактику вчинення терористичних актів, засобів їх виготовлення та розповсюдження, а також коштів, які передбачались на цю діяльність.

Санкції запропонованої кримінально-правової норми відображають ту реальну суспільну небезпеку, яку становить сьогодні ця діяльність, та з розумінням тієї ситуації, що склалася у світі у зв'язку із поширенням в багатьох країнах терористичної діяльності як засіб досягнення певної мети. Бо саме така протиправна діяльність поряд з іншими чинниками може зіграти свою негативну роль як фактор

¹⁹⁶ Див.: Відповідальність за здійснення терористичної діяльності за кримінальним законодавством України: монографія / О.В. Шамара. – К.: Видавничий дім «Артект», 2014. – 280 с.

дестабілізації безпосередньо на теренах нашої країни. Доречно також переглянути санкції чинних редакцій ст. 258-2 КК України та їх приведення до реалій сьогодення, тобто врахувати ті загрози людині, суспільству, державі, які становить будь-який вид терористичної діяльності.

Слід також запропонувати в рамках гуманізації кримінального законодавства України за пропаганду і поширення ідеології тероризму передбачити адміністративну преюдицію¹⁹⁷ як обов'язкову умову притягнення особи (осіб) до кримінальної відповідальності за протиправні діяння, які слід визначити у Кодексі про Адміністративні правопорушення України. Це розширить інструментарій правозастосовних органів у сфері протидії терористичній діяльності та надасть можливість ефективно запобігати, зокрема пропаганді і поширенню ідеології тероризму. Визначивши у ст. 255 (Особи, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення) Кодексу про Адміністративні правопорушення України, що у справах про адміністративні правопорушення, які розглядають органи, зазначені в ст. 221 (районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді) цього Кодексу, протоколи про правопорушення за пропаганду і поширення ідеології тероризму мають право складати органи Служби безпеки України.

Із метою уніфікації вітчизняного законодавства доречно Закон України «Про боротьбу з тероризмом» після слів «*пропаганду і поширення ідеології тероризму*» доповнити словами «*публічні заклики до вчинення діяльності визначеною терористичною або розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами*».

Крім того, у рамках розглянутого також постає питання стосовно визначення поняття «*ідеологія тероризму*», яке повинно відображатися у статті 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом». Це надасть правозастосовним органам чітке розуміння щодо меж, яким охоплюється це поняття, під час протидії поширенню ідеології тероризму.

¹⁹⁷ Від франц. *prejudiciel* – преюдиціальний, з лат. *praecedens* – попереднє рішення суду.

2.1. Об'єктивні ознаки злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

Проаналізувавши закони України, доречно звернути увагу на те, що в деяких з них відсутній аспект, який чітко відображено в ч. 2 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», мова насамперед йде про те, що терористична діяльність охоплює пропаганду і поширення ідеології тероризму. Тому, вбачається доцільним внести деякі зміни в окремі закони України, а саме:

1. Частину 2 ст. 2 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 року викласти у такій редакції:

«Телерадіоорганізації не мають права у своїх програмах розголошувати дані, що становлять державну таємницю або іншу таємницю, яка охороняється законодавством, закликати до насильницької зміни або повалення існуючого державного і суспільного ладу, порушення територіальної цілісності України, вести пропаганду війни, ідеології тероризму, насильства і жорстокості, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, поширювати порнографію або іншу інформацію, яка підриває суспільну мораль або підбурює до правопорушень, принижує честь і гідність людини».

2. Статтю 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації» викласти у такій редакції:

«Друковані засоби масової інформації в Україні не можуть бути використані... для пропаганди війни, насильства та жорстокості, ідеології тероризму...».

3. Частину 1 ст. 46 «Неприпустимість зловживання правом на інформацію» Закону України «Про інформацію» викласти у такій редакції:

«Інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, ідеології тероризму, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини».

Частина друга ст. 258-2 КК України передбачає кваліфікований склад – відповідальність за ті самі дії, вчинені з використанням засобів масової інформації, тобто періодичних друкованих видань, радіо, телебачення, видань, що розповсюджуються через мережу Інтернет.

Щодо мережі Інтернет, слід акцентувати увагу читачів на те, що відповідно до ст. 20 Закону України «Про інформацію» електронну

(цифрову) інформацію, яка представлена в мережі Інтернет законодавцем не віднесено до одного з основних видів інформації, зокрема масової. Більш того, на сьогодні законодавчо не врегульовано питання створення, розповсюдження, збереження електронної (цифрової) інформації, тому є підстави стверджувати про те, що існує необхідність здійснення відповідних кроків у напрямі врегулювання цього питання у нашій країні на рівні закону. Розглядаючи зазначене питання доречно звернути увагу на те, що Рада національної безпеки і оборони України під час розгляду комплексу питань щодо реалізації державної політики та забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері, констатує наявність гострих проблем, явищ та чинників, що створюють небезпеку національним інтересам України в цій сфері й негативно впливають на суспільний розвиток держави та реалізацію її євроінтеграційних прагнень, у своєму рішенні «Про невідкладні заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки України», введене в дію Указом Президента № 377 від 23.04.2008 р., доручила Кабінету Міністрів України розробити за участю Служби безпеки України і внести у тримісячний строк на розгляд Верховної Ради України законопроекти щодо: правових механізмів виявлення, фіксації, кваліфікації, блокування та видалення з українського сегмента мережі Інтернет інформації, поширення якої заборонено законодавством України.

Крім того, Рада національної безпеки і оборони України, виходячи з необхідності вдосконалення нормативно-правового забезпечення та попередження й нейтралізації потенційних і реальних загроз національній безпеці в інформаційній сфері прийняла рішення 28.04.2014 р. в якому визначила підготувати проект Стратегії розвитку інформаційного простору України, в якому, зокрема, визначити мету, завдання, структуру та режим функціонування національної системи забезпечення інформаційної безпеки держави. Зазначене рішення Ради національної безпеки і оборони України введене в дію Указом Президента № 449 від 01.05.2014 р.

В розрізі розглянутого слід зауважити, що сучасні засоби масової інформації та засоби масової комунікації, є одним з основних каналів збору, обробки, передачі і широкого розповсюдження різного роду інформації і відіграють особливо важливу роль у розрахунках

терористів. Основна увага терористів зосереджено на забезпеченні максимального політичного, фінансового ефекту, різкому збільшенні ймовірності досягнення основних цілей кожного конкретного терористичного акту за допомогою поширення відомостей про терористичну діяльність і насильство через використання засобів масової інформації на велику аудиторію.

Сьогодні терористичні акти розраховані на необмежену кількість свідків, охоплених панічними настроями та страхом. Лише поширивши весь жах акту насильства на якомога більшу аудиторію, терористи мають можливість отримати ефективний засіб для досягнення необхідних політичних змін. Масштабність актів насильства примушує людей перебільшувати значимість та впливовість терористичних груп, позбавляє віри в здатність національних урядів захистити населення від загрози тероризму¹⁹⁸.

Задля досягнення такого масового пропагандистського ефекту терористам потрібний такий же масовий за характером засіб впливу на громадську свідомість – засобів масової інформації. У ситуації, що склалася, не можна недооцінювати ту силу, з якою вони впливають на світогляд та настанови аудиторії.

Сучасні засоби масової інформації «не просто інформують, повідомляють новини, а й пропагують певні ідеї, погляди, вчення, політичні програми і тим самим беруть участь у соціальному управлінні»¹⁹⁹. Сьогодні засоби масової інформації, будучи головним каналом передачі інформації, стають важливим інструментом психологічної дії, ними здійснюється інтенсивна обробка громадської думки.

Інформаційний вплив засобів масової інформації на стан сформованої оперативної обстановки та протидії терористичній діяльності може бути як позитивним, так і негативним. При цьому якісний зміст інформаційної продукції ресурсів Інтернет – достовірність, об'єктивність викладу фактів, компетентність коментарів, може бути різним.

З розширенням і розповсюдженням можливостей глобальних комунікацій сучасна терористична діяльність стала відрізнятися активним

¹⁹⁸ Див.: Рогова О.В. Тероризм як вид інформаційних технологій // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – №49. – С. 70.

¹⁹⁹ Див.: Політологія / За ред. О.І. Семківа. – Львів: Світ, 1994. – С.430.

використанням такого елемента маніпуляції свідомістю і поведінкою людей, як інформаційно-психологічний вплив, який відбувається через втручання в підсвідомість людей з метою формування необхідних терористам установок в масовій психічному свідомості. Дії терористів спрямовані не тільки на нанесення матеріального збитку і створення загрози життю і здоров'ю населення, а й на забезпечення інформаційно-психологічного шоку, вплив якого на великі маси людей створює сприятливу обстановку для досягнення терористами своїх цілей.

З погляду терористів, висвітлення їх діяльності в засобах масової інформації є значущим критерієм ефективності та успішності терористичної діяльності.

Ш.Шпіро з цього приводу говорить навіть про другорядність елемента насильства в тероризмі порівняно з необхідністю домінування повідомлень про нього в заголовках газет і телевізійних репортажах²⁰⁰. Адже без відповідного інформаційного супроводу та впливу на цільову аудиторію, наслідки терористичної діяльності, обмежені певним колом безпосередніх жертв, відносно незначні.

Крім того, здійснюючи дії, здатні привернути увагу всього світу, терористи прагнуть до легітимізації та популяризації своїх ідей²⁰¹. Чим більшого резонансу набувають терористичні акти, тим сильніше вони стимулюють аналогічні злочини дії інших терористичних груп (організацій), які вбачають у таких актах підтвердження результативності подібної тактики.

У західній науковій школі існує думка про наявність прямого зв'язку між тероризмом і засобами масової інформації. Це пояснюється, зокрема, тим, що «у тероризмі насилля не «інструментальне», а «експресивне», виступає як символ з метою привертання уваги до його виконавців»²⁰².

П.Вілкінсон дійшов висновку про те, що відносини між тероризмом і мас-медіа необхідно вважати симбіотичними. Розуміючи під симбіозом «взаємозалежність різних груп, явищ з неоднаковими зовнішніми характеристиками, але комплементарними зв'язками», він говорить

²⁰⁰ Див.: Шпіро Ш. Средства массовой информации и терроризм: Необходима четкая стратегия // <http://auditorium.ru/conf/> – 2006.

²⁰¹ Див.: Салимов К.Н. Современные проблемы терроризма. – М.: Щит-М, 1999. – С.59.

²⁰² Див.: Біленчук П.Д., Козир М.В., Стеценко Ю.В. Засоби масової інформації і тероризм: віхи історії // Право і безпека. – 2003. – №2 (4). – С. 22.

про те, що «сучасні медіа-технології, супутники зв'язку, телебачення мають глибокий вплив на можливість публіциті з боку терористів»²⁰³. У своїй статті «засоби масової інформації та тероризм: переоцінка» («The Media and Terrorism: a Reassessment»)²⁰⁴ вчений спростовує розмірковування французького соціолога М.Віворки, який у праці «Роблячи тероризм» («The Making of Terrorism») ставить під сумнів наявність зв'язку між феноменом тероризму та засобами масової інформації. П.Вілкінсон переконливо доводить, що терористи вкрай залежні від інструментарію засобів масової інформації. З його точки зору, хоча методи тероризму й неефективні в разі повалення уряду та захоплення політичної влади, проте вони виявляються досить успішними під час пропаганди політичних цілей та при загрозі здійснення насильства для широкої аудиторії, особливо у відкритих і плюралістичних суспільствах Заходу. Для реалізації цих цілей необхідний увесь потенціал мас-медіа. Останні, в свою чергу, активно реагують на прояв екстремальних і через це сенсаційних актів насильства, ексклюзивне висвітлення яких означає перемогу в конкурентній боротьбі за привернення уваги аудиторії. У цьому контексті вчений і говорить про симбіотичний (у значенні взаємодоповнюючий та взаємозумовлений) зв'язок феномена тероризму та засобів масової інформації.

Такої думки дотримуються також і деякі представники журналістського корпусу. Так, Т.Коппел (телекомпанія Ей-Бі-Сі (American Broadcasting Company – ABC) свого часу зауважив: Мас-медіа – особливо телебачення – й терористи, вступаючи у відносини спеціальної залежності, потребують одне одного, між ними виникають відносини симбіозу. Без телебачення терорист уподібнився б до філософа, закинутого в лісові нетрі, до голосу якого ніхто не прислухається й докази якого ніким не почуті. Але й телебачення без показу актів терору ... втратило б значною мірою інтерес аудиторії²⁰⁵.

²⁰³ Див.: Wilkinson P. The Media and Terrorism: A Reassessment / Terrorism and Political Violence. – 1997. – Vol.9, №2. – P. 52.

²⁰⁴ Див.: Wilkinson P. The Media and Terrorism: A Reassessment / Terrorism and Political Violence. – 1997. – Vol.9, №2. – P. 51-64.

²⁰⁵ Див.: Ожеван М.А. Медіа-інформаційний тероризм як виклик глобальній та національній безпеці // Матеріали круг. столу «Нові міжнародні реалії: виклик глобального тероризму». – К.: НІПМБ, 2002. – С. 29.

Внаслідок усього вище сказаного, протидія терористичній діяльності в Україні повинна бути комплексною і системною. Вона повинна бути спрямована не просто на виявлення осіб і груп (організацій), які здійснюють терористичну діяльність, руйнування міжнародних зв'язків терористів, завчасне інформування про підготовлювані терористичні акти, але і включати в себе заходи інформаційної протидії поширенню ідеології тероризму.

Слід зазначити, що в ситуації з міжнародною терористичною діяльністю, що склалася сьогодні, світова спільнота визнає необхідність пошуку нових рішень у проблемі обмеження свободи слова. Без цієї важливої умови неможлива організація ефективної протидії терористичній діяльності. Але складність полягає в тому, щоб обмеження свободи були відповідні цілям, які при цьому переслідуються. У зв'язку з цим підкреслимо нагальну потребу конкретизації ряду обмежень стосовно висвітлення засобами масової інформації терористичних актів під час проведення контртерористичних операцій та в цілому феномена тероризму. При проведенні зазначених операцій з урахуванням непідконтрольних прямих репортажів засобів масової інформації з місця подій людське життя наражається на найбільшу небезпеку. Не слід забувати, що право на життя є первинним і невід'ємним правом кожної людини, а його дотримання та охорона можуть служити аргументом для виправдання запровадження додаткових обмежень, зокрема вимоги до мас-медіа заздалегідь погоджувати свої матеріали з відповідними владними органами аж до заборони в окремих випадках друкувати чи видавати в ефір інформацію, яка потенційно може завдати шкоди при проведенні антитерористичних заходів.

При цьому, як не парадоксально, провідну роль в процесі протидії терористичній діяльності повинні зіграти все ті ж сучасні інформаційні технології, розвиток і повсюдне впровадження в практику яких стало причиною широкого розповсюдження ідеології тероризму. Використання інформаційних технологій у процесі протидії поширенню ідеології тероризму є одним з найважливіших факторів, що впливають на розвиток людської цивілізації. Їх перетворює вплив націлене на державні структури та інститути громадянського суспіль-

ства, економічну та соціальну сфери, науку і освіту, культуру і спосіб життя людей.

У сучасних умовах переходу до інформаційного суспільства, розвитку інформаційної індустрії та глобалізації інформаційних процесів, роль інформаційної протидії реальним і потенційним загрозам безпеці людині, суспільству, держави об'єктивно зростає. Потреба інформаційної протидії терористичній діяльності визначається тією обставиною, що його суб'єкти для досягнення своїх цілей змушені вдаватися до активної пропаганди своїх ідей для розширення соціальної бази їх підтримки.

У цьому зв'язку в числі найважливіших завдань правоохоронного органу спеціального призначення України, який є головним у системі протидії терористичній діяльності, поряд з виявленням і усуненням причин і умов, що сприяють його поширенню, виявленням, попередженням та припиненням дій, спрямованих на підготовку терористичних злочинів, є активізація протидії поширенню ідеології тероризму і інформаційно-пропагандистського забезпечення проведення антитерористичних заходів.

В рамках зазначеного вище вважаємо за доцільне розробити детальну регламентовану процедуру запровадження обмежень для засобів масової інформації в цілях ефективної протидії терористичній діяльності. Певні кроки в розробці такої міжнародної угоди з детально регламентованою процедурою запровадження обмежень для засобів масової інформації в цілях ефективної протидії терористичній діяльності вже робляться. Для прикладу, проблема встановлення балансу між правом людини на одержання інформації та її правом на життя обговорювалася на літній сесії ПАРЄ (червень 2005 р.) під час дискусії на тему «ЗМІ та тероризм». Зокрема, зробивши висновок про те, що боротьба з тероризмом не повинна використовуватись як привід для обмеження фундаментальних прав і свобод, що гарантуються Європейською конвенцією засобів масової інформації таке: розробити кодекс поведінки журналістів, які висвітлюють терористичні акти, з метою інформування аудиторії, але не підсилюючи при цьому їхній надмірний вплив; організувати курси професіоналів засобів масової інформації для підвищення усвідомлення делікатного поводження з

інформаційними повідомленнями щодо терористичної діяльності; працювати один з одним у виробленні подачі сенсаційного матеріалу відносно терористичних актів; уникати надання непрямої допомоги терористам, пропонуючи «платформу для гласності»; утримуватися від публікацій деталей терористичних актів, що шокують та які сприяють посиленню ефекту тероризування; уникати нагнітання соціальної напруги в суспільстві²⁰⁶.

Доречно звернути увагу на те, що у ст.17 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» надається вичерпний перелік інформації, яку заборонено поширювати через засоби масової інформації в рамках інформування громадськості в ході протидії терористичній діяльності, зокрема забороняється:

- розкривати спеціальні технічні прийоми і тактику проведення антитерористичної операції;
- розповсюджувати інформацію, яка може утруднити проведення антитерористичної операції і (або) створити загрозу життю та здоров'ю заручників та інших людей, які знаходяться в районі проведення зазначеної операції або за його межами;
- розповсюджувати інформацію, яка має на меті пропаганду або виправдання тероризму, містить висловлювання осіб, які чинять опір чи закликають до опору проведення антитерористичної операції;
- розповсюджувати інформацію, яка містить дані про предмети та речовини, які безпосередньо можуть бути використані для вчинення актів технологічного тероризму;
- розповсюджувати інформацію, яка розкриває дані про персональний склад співробітників спеціальних підрозділів та членів оперативного штабу, які беруть участь у проведенні антитерористичної операції, а також про осіб, які сприяють проведенню зазначеної операції (без їх згоди).

На погляд автора доречно передбачити кримінальну відповідальність за порушення такого роду заборон.

Слід констатувати, що однією з головних цілей протидії терористичній діяльності в Україні є захист людини, суспільства і держави

²⁰⁶ Див.: Recommendation 1706 (2005). Media and terrorism // <http://www.assembly.coe.int/Documents> – 2005.

від терористичних загроз та їх проявів, а основним завданням органів державної влади є інформаційна протидія поширенню ідеології тероризму, здійснення активних інформаційно-пропагандистських заходів антитерористичної спрямованості.

Доречно зазначити, що на тридцятому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД ухвалено Модельний інформаційний кодекс для держав-учасниць СНД (далі – Кодекс), Постанова № 30-6 від 03.04.2008 р. Зокрема, у ст. 22 Кодексу надано визначення терміна **«масова інформація – це печатна, електронна (цифрова) або аудіовізуальна інформація опублікована засобами масової інформації і призначена для невизначеного кола осіб»**. Більш того, у Кодексі чітко визначено, що саме може відноситися до електронних засобів масової інформації – *«періодичні видання, що виходять під постійною назвою на протязі року, в яких інформація представлена у формі електронних (цифрових) даних»*. Крім того, Кодексом передбачено кримінальну, адміністративну та цивільну відповідальність засобів масової інформації за надану ними інформацію, а у ст. 41 Кодексу передбачено заборону розповсюдження інформації яка містить пропаганду порушення територіальної цілісності та суверенітету країни, війни, соціальної, расової, національної, релігійної, станової, родової, переваги, жорстокості та насилля, порнографії.

Проте, слід констатувати, що, хоча законодавець і не відніс інформацію, представлену у формі електронних (цифрових) даних, так звані інтернетівські ресурси, до основних видів інформації (ст. 18 Закону України «Про інформацію»), надавши їх вичерпний перелік, він не зробив уточнення щодо інших видів інформації, які можуть існувати на території України, до яких, на нашу думку, можна віднести інформацію представлену у формі електронних (цифрових) даних. Крім того, ст. 26 Закону України «Про Інформацію» визначено джерела інформації під якими слід розуміти передбачені або встановлені Законом носії інформації: документи та *інші носії інформації* – матеріальні об'єкти, що зберігають інформацію, а також повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи.

З огляду на визначення поняття **«інформації»** як документованого або публічного оголошення відомостей про події та явища, що відбу-

ваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі (ст. 1 Закону України «Про Інформацію»), дані представлені в електронній (цифровій) формі слід віднести до інформації, тому ніхто відповідно до ст. 46 Закону України «Про інформацію» не може зловживати правом на інформацію, і як наслідок інформація не може бути використана для публічних закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини, у тому числі за допомогою мережі Інтернет.

Якщо у мережі Інтернет міститься інформація щодо пропаганди дій за вчинення, яких передбачена кримінальна відповідальність, критерії віднесення цієї інформації, до такої, що порушує чинне законодавство визначені у диспозиціях відповідних норм Кримінального кодексу України.

Зокрема, під розповсюдженням матеріалів із закликами до вчинення насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 КК України), як і під розповсюдженням матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту (ч. 1 ст. 258-2 КК України) слід розуміти дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома певного кола людей, навіть до однієї людини, у тому числі, на нашу думку, і за допомогою мережі Інтернет.

З огляду на зазначене вважаємо, не можна однозначно стверджувати про те, що ресурси Інтернету юридично законодавчо не урегульовані, тим більше стверджувати про те, що чинне законодавство України дає змогу поширювати мережею Інтернет інформацію заборонену ст. 46 Закону України «Про Інформацію». Зокрема, якщо звернутися до ст. 20 Закону України «Про Інформацію» до визначення терміна «масова інформація» – це публічно поширювана друкована та аудіовізуальна інформація, але при визначенні аудіовізуальних засобів масової інформації законодавець не надав їй вичерпного переліку. А враховуючи те, що в інтернетівській мережі використовуються аудіовізуальні засоби, можна частково стверджувати про належність інтернетівських ресурсів у частині поширення аудіовізуальної інформації до масової інформації.

2.1. Об'єктивні ознаки злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

Використання засобів масової інформації як кваліфікуючої ознаки рідко зустрічається в Особливій частині КК України, наприклад, ч. 3 ст. 109 КК України. Проте такий спосіб вчинення злочину свідчить про високу суспільну небезпеку злочину, враховуючи ту роль, яку відіграють засоби масової інформації у формуванні громадської думки, про що наведено вище. Слід зазначити, що така інформація із закликами до вчинення терористичного акту може міститись як у основній частині видання, так і в рекламних повідомленнях. За будь-яких умов це повинні бути офіційно зареєстровані у встановленому порядку засоби масової інформації, які використовуються суб'єктом (суб'єктами) з метою публічних закликів до скоєння терористичного акту (терористичних актів), а також для розповсюдження, виготовлення або зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами.

У разі використання з цією ж самою метою самовиданих газет, журналів, листівок тощо, проведення віщання незареєстрованими теле- та радіостанціями тощо, то такі дії слід розглядати як матеріали, передбачені у ч. 1 ст. 258-2 КК України.

Однак, самочинна передача інформації через офіційно зареєстровані (зокрема електронні) засоби масової інформації (наприклад шляхом несанкціонованого перехоплення системи віщання), має кваліфікуватись за ч. 2 ст. 258-2 КК України. Так само слід кваліфікувати такі дії, як самочинне виготовлення, розповсюдження або зберігання з метою розповсюдження підроблених примірників офіційно зареєстрованих видань із закликами до вчинення терористичного акту (терористичних актів).

Співучасть є одним з важливих інститутів кримінального права. Його роль значно зростає нині, коли підвищується рівень організованої злочинності. Організована злочинність виходить за національні межі, створює пряму загрозу міжнародній безпеці та стабільності, порушує нормальне функціонування соціальних і економічних інститутів та компрометує їх, що призводить до втрати довіри до демократичних процесів.

У зв'язку з цим міжнародною спільнотою було прийнято ряд документів, в яких сформульовані принципи протидії організованій зло-

чинності. До них належать Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.12.2000 року, Декларація про міри з ліквідації міжнародного тероризму, затверджена резолюцією 49/60 Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.1994 року, Угода про співробітництво в боротьбі зі злочинністю, особливо в її організованих формах, між урядами держав – учасників Чорноморського економічного співробітництва від 02.10.2001 року та ін.

У ст. 26 (поняття співучасті) КК України під співучастю у злочині розуміють умисну спільну участь кількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину.

У теорії кримінального права виділяють об'єктивні та суб'єктивні ознаки співучасті.

До об'єктивних ознак співучасті належать:

- вчинення злочину кількома суб'єктами;
- спричинення єдиного для всіх співучасників наслідку;
- причинний зв'язок між діями кожного співучасника і злочинним результатом.

Суб'єктивні ознаки співучасті включають:

- наявність умисної вини у всіх співучасників злочину;
- взаємну поінформованість співучасників про злочинну діяльність кожного з них;
- усвідомлення кожним співучасником спільного характеру діяння і своєї ролі в ньому; бажання настання суспільно небезпечних наслідків або свідоме їх допущення.

У ст. 28 (вчинення злочину групою осіб без попередньої змови між собою, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією) КК України зазначені форми співучасті виділені залежно від наявності попередньої домовленості між співучасниками та її характеру.

Із метою ефективної протидії організованій терористичній діяльності законодавець у ч. 1 ст. 258-3 КК України передбачив кримінальну відповідальність за *створення* терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або *участь* у ній, а так само, матеріальне, організаційне чи інше *сприяння* створенню терористичної групи чи терористичної організації. Це є

новелою кримінального законодавства України в частині того, що законодавцем окремо виділені спеціальні види організованих груп та злочинних організацій – терористичні групи та терористичні організації (відповідно). Проте на сьогодні законодавець ще не привів у відповідність до чинного Кримінального кодексу України Закон України «Про боротьбу з тероризмом» в частині кількісної ознаки членів терористичної групи, про що свідчить проведений аналіз норм Закону України «Про боротьбу з тероризмом» та КК України, за результатами якого виявлені наявні в них протиріччя та суперечності, що зумовлює необхідність внесення відповідних змін до них. Зокрема, мова іде про ст. 1 (визначення основних термінів) цього Закону.

Слід погодитись з тими науковцями, які пропонують скоригувати понятійний апарат та увести, у зазначену статтю закону таке поняття, як *«організована терористична група»* – стійке об'єднання трьох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних діянь²⁰⁷, що надасть можливість уніфікувати це поняття в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» та КК України й відповідатиме визначенню форми співучасті, наведеної у ч. 3 ст. 28 Загальної частини КК України (вчинення злочину організованою групою), оскільки сьогодні у Законі України *«Про боротьбу з тероризмом»* визначено, що *«терористична група – група з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних актів»*. Потребує також коригування поняття *«терористична організація»*, визначене у зазначеному Законі.

Розглянемо детальніше зазначені в ч. 1 ст. 258-3 КК України форми співучасті. У частині першій ст. 258-3 КК України не уточнюється, про які саме групи передбачені ч. 1, ч. 2 та ч. 3 ст. 28 КК України йде мова.

²⁰⁷ Див.: Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства : моногр. / За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В.П.Ємельянова. – Харків : вид-во «Кроссруд», 2007. – С. 198; Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України : моногр. / [В.С.Зеленецький, В.П. Ємельянов, В.Я. Настюк та ін.] ; за заг. ред. В.С.Зеленецького та В.П.Ємельянова. – Х. : Право, 2008. – С. 70; Данилевський А.О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації : моногр. / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О.Дідоренка; [Наук. ред. докт. юрид. наук, доц. Є.В. Фесенко]. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О.Дідоренка, 2009. – С. 84.

Разом із тим відповідно до ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» терористична група визначається як група з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою вчинення терористичних актів. Тобто, згідно з цим визначенням терористичної групи, вона за задумом законодавця може підпадати під ознаки ч. 1, ч. 2 та ч. 3 ст. 28 КК України (вчинення терористичного акту групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою; вчинення терористичного акту за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення; вчинення терористичного акту організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи).

Водночас, зважаючи на визначення терміна «*терористична група*» в Законі України «Про боротьбу з тероризмом», не можна чітко визначити, яку з форм співучасті має на увазі законодавець у диспозиції ч. 1 ст. 258-3 КК України. Тобто ми маємо невідповідність визначень поняття «*терористична група*» в КК України та Законі України «Про боротьбу з тероризмом», що може ускладнювати застосування норм кримінального законодавства України на практиці.

Щоб уникнути цього, треба узгодити термін «терористична група», який повинен відповідати формі співучасті, визначеної ст. 28 КК України. Тому, пропонується внести зміни до ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», де термін «*терористична група*» викласти у такій редакції:

«терористична група – група з декількох осіб (дві або більше), які об'єдналися з метою здійснення терористичної діяльності».

Крім того, доречно увести до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» новий термін «організована терористична група», виклавши у такій редакції:

«це група з декількох осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для здійснення терористичної діяльності,

об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи».

Такі визначення терористичної групи та організованої терористичної групи відповідатимуть ч. 2 та ч. 3 ст. 28 КК України та уніфікованому визначенню терміна «*організована група*»²⁰⁸.

У зв'язку з цим доречно внести корективи у назву статті 258-3 КК України та її диспозицію, виклавши їх у такій редакції:

«Стаття 258-3. Створення організованої терористичної групи чи терористичної організації

1. Створення організованої терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації, –

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

2. Звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене частиною першою цієї статті, особа, крім організатора і керівника організованої терористичної групи чи терористичної організації, яка добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої організованої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину».

До ознак організованої терористичної групи, як форми співучасті, належать: наявність декількох осіб (трьох або більше); попередня їх зорганізованість у стійке об'єднання для здійснення терористичної діяльності, терористичних(ого) актів(у) зокрема; складання єдиного плану з розподілом функцій учасників терористичної групи, спрямованих на досягнення цього плану; обізнаність всіх учасників такої групи з планом.

Організованій злочинній групі притаманні чітко визначені рольові функції її членів, їх сувора співпідпорядкованість. Ці групи стійкі

²⁰⁸ Див.: Международно-правовые основы борьбы с терроризмом : сб. док. / Сост. В.С.Овчинский. – М. : ИНФРА-М, 2003. – С. 76-77.

та мають лідера. У них існує чітко виражена спільність злочинних цілей та певні норми поведінки членів у спілкуванні між собою²⁰⁹.

Групу слід вважати стійкою за умови, що вона є *зорованою*, а особи, які до неї входять, мають єдині наміри із вчинення злочинів. Зокрема, раніше саме через дієслово «зоровуватись», як правило, визначалось саме поняття зорованої групи: «*група визнається зорованою, якщо два чи більше її учасників зоровувались для спільного неодноразового вчинення злочинів*»²¹⁰.

Слід зазначити, що сучасний підхід у теорії кримінального права визначає кількісну ознаку зорованої злочинної групи – три і більше.

У теорії кримінального права попередня зорованість більшістю фахівців розглядалась як ознака, що відокремлює зоровану групу від співучасті за попередньою змовою²¹¹. Зорованість дає змогу членам зорованої терористичної групи заздалегідь узгоджувати основні моменти запланованого злочину: розроблення плану вчинення терористичного акту, розподіл ролей, домовленість про місце, час та спосіб вчинення злочину, вчинення певних підготовчих дій. Зазначені ознаки зорованості формуються з метою неодноразового вчинення злочинів, або в процесі такої діяльності і з метою її успішного подальшого проведення.

Стойкість повинна характеризуватись такою ознакою, як створення чи функціонування зорованої терористичної групи з метою вчинення протягом тривалого часу попередньо не визначеної кількості злочинів, тобто здійснення терористичної діяльності на постійній основі. Тому, підвищеною суспільною небезпечністю зорованої терористичної групи є не зорованість сама по собі, а здатність групи здійснювати більш чи менш тривалу терористичну діяльність.

Протягом певного часу перебування в зорованій терористичній групі проявляється така її ознака, як *згуртованість*, яка проявляється у її спаяності та однакості, тобто кількість у цьому випадку

²⁰⁹ Див.: Основы борьбы с организованной преступностью : моногр. / Под ред. В.С.Овчинского, В.Е.Эминова, Н.П.Яблокова – М. : ИНФРА-М, 1996. – С. 150.

²¹⁰ Див.: Алексеев В. Понятие организованной группы / В.Алексеев // Социалистическая законность. – 1989. – № 11. – С. 24-26.

²¹¹ Див.: Советское уголовное право. Общая часть. / Под ред. Г.А.Кригера, Б.А.Куринова, Ю.М.Ткачевского. – М. : Изд-во Московского университета, 1981. – С. 258.

переходить в якість. Ця ознака, як правило, проявляється у наявності постійних міцних внутрішніх зв'язків між учасниками групи, загальних правил поведінки, організатора (керівника), чіткого визначення ролі кожного учасника, високого рівня узгодженості дій учасників, єдиного плану, в якому передбачено розподіл функцій учасників групи, і який доведено до їх відома. Важливою ознакою згуртованості є суб'єктивний момент – єдність наміру учасників групи щодо здійснення терористичної діяльності, що передбачає усвідомлення кожним з учасників факту об'єднання його з іншими особами в одну групу і прагнення тісно поєднати свої зусилля з іншими учасниками для досягнення єдиного злочинного результату, наприклад, при вчиненні терористичного акту. Зазначимо, що мотиви учасників можуть не збігатися між собою.

Про стійкість організованої терористичної групи повинен свідчити відносно стабільний чисельний склад такої групи. *Стабільність* організованої терористичної групи полягає у її міцності та постійності. Ця ознака проявляється у тривалості, системності та детальній організації функціонування групи, здатності до заміни вибулих учасників, зокрема шляхом перекваліфікації тих, що залишились, вербування нових, прикриття своєї діяльності як своїми силами, так і з допомогою сторонніх осіб (в тому числі шляхом підкупу службових осіб), за рахунок наявності необхідних для функціонування групи фінансових та інших матеріальних засобів, зброї, приміщень тощо.

Групу слід вважати стійкою за умови, якщо вона є стабільною, згуртованою, зорганізованою, коли особи, які до неї входять, мають єдині наміри (єдиний план) щодо здійснення терористичної діяльності.

Водночас слід зазначити, що стійкість також визначається як результат попередньої згоди на об'єднання для вчинення невизначеної кількості злочинів²¹². Саме стійкість відмежовує організовану терористичну групу від терористичної групи, що діє лише за попередньою змовою.

Таким чином, *стійкість в організованій терористичній групі* означає, що вона має відносно постійний склад учасників, сильні зв'язки

²¹² Див.: Курс советского уголовного права в 6-ти томах. Часть общая. – М. : «Наука», 1970. – Т. 2: Преступление. – С. 235.

між ними, високий ступінь зорганізованості, однотайності при прийнятті рішень і послідовності як у здійсненні злочинних дій загалом, так і проведенні злочинної діяльності на постійній основі. Стійкість організованої терористичної групи також полягає у її здатності забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть її дезорганізувати, як внутрішнім (наприклад, невизнання авторитету або наказів керівника, намагання окремих членів групи вийти з неї), так і зовнішнім (недотримання вимог конспірації або безпеки щодо дій правоохоронних органів тощо). Слід зазначити, що вказане повною мірою стосується і терористичної організації.

Починаючи розгляд такого питання, як створення організованої терористичної групи, необхідно зазначити про вирішальну роль в цьому процесі організатора.

Зважаючи на зміст ч. 3 ст. 27 КК України, особа, яка створила організовану терористичну групу є організатором, тобто, на відміну від організаторів конкретних злочинів, організатори цього плану створюють вказані в Законі формування, які і вчиняють злочини. Про це свідчать напрацювання фахівців з кримінального права, які, зокрема, зазначають про те, що ініціатива щодо створення стійкої організованої злочинної групи належить організатору²¹³.

Діяльність організатора у разі організації стійкої організованої терористичної групи передбачає такі особливості: при залученні до групи співучасників він діє як підбурювач, застосовуючи для цього різні засоби – від вмовлянь до погроз, а найчастіше – просто матеріальне заохочування; об'єднання співучасників в одну злагоджену сукупність; проектування напрямів майбутньої терористичної діяльності; вироблення організаційних форм зв'язку між співучасниками; утвердження своєї керівної ролі у групі, завоювання авторитету у спільників.

Під організацією стійкої організованої терористичної групи тут слід розуміти діяльність, яка починається, так би мовити, «з нуля», тобто це утворення того, чого до початку цієї діяльності не існувало.

²¹³ Див.: Кваша О.О. Організатор злочину. Кримінально-правове та кримінологічне дослідження : моногр. / О.О.Кваша. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького, 2003. – С. 59.

Тому, під створенням *організованої терористичної групи* слід розуміти сукупність дій, спрямованих на виникнення організованої терористичної групи – підшукування відповідних співучасників, об'єднання їх зусиль, визначення загальних правил поведінки членів організованої терористичної групи або терористичної організації тощо. Однак основне завдання, яке постає перед організатором, є створення (заснування) стійкого об'єднання осіб, в якому слід поєднати (зробити спільними) їхні зусилля для здійснення терористичної діяльності. Налагодження функціонування стійкого терористичного об'єднання передбачає встановлення взаємозв'язку в діях окремих учасників об'єднання та діяльності його структурних частин, упорядкування, узгодження їхніх дій відповідно до загальної структури об'єднання. Особа, яка створила організовану терористичну групу, в майбутньому може й не бути її керівником чи учасником.

При розгляді ч. 1 ст. 258-3 КК України не можна оминати увагою таку функцію організатора, як керівництво організованою терористичною групою. Зазначена форма злочинної організаторської діяльності притаманна не всім формам співучасті. Адже під керівництвом *організованою терористичною групою* слід розуміти керівництво повсякденним функціонуванням групи у період між безпосереднім здійсненням терористичної діяльності.

Керівництво організованою терористичною групою повинно передбачати:

- планування тривалої терористичної діяльності;
- розроблення нових методів та способів вчинення терористичних актів;
- контроль за дисципліною;
- підбір нових співучасників (у зв'язку з розширенням організованої терористичної групи або вибуттям співучасників) та їх підготовка;
- підтримка зв'язків між членами організованої терористичної групи;
- вирішення питання щодо матеріального забезпечення як групи загалом, так і кожного члена цієї групи окремо;
- прийняття рішень про застосування заходів впливу щодо членів такої групи за невиконання доручень його керівництва або порушення прийнятих у ньому правил поведінки.

Зрозуміло, що приведений вище перелік ознак не є вичерпним.

Частина 1 ст. 258-3 КК України передбачає кримінальну відповідальність також за створення терористичної організації, керівництво нею або участь у ній, а так само матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації. Практично останні три форми є спеціальними підформами створення або участі.

Відповідно до ч. 4 ст. 28 КК України злочинною організацією визнається така, що є стійкою, ієрархічною, об'єднує кількох осіб (п'ять і більше)²¹⁴, за попередньою змовою зорганізоване його членами або структурними частинами для спільної діяльності, метою такої діяльності є: вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів; керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб; забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

Перед тим як дати визначення поняттям «створення терористичної організації» та «керівництво терористичною організацією» необхідно розглянути саме поняття «терористична організація» та виокремити її ознаки.

По-перше, терористичну організацію характеризує така ознака, як *стійкість*. Слід зазначити, що стійкість не може слугувати тією ознакою, за допомогою якої можливо розмежувати організовану терористичну групу від терористичної організації, з тієї причини, що стійкість притаманна як організованій терористичній групі, так і терористичній організації. З цього приводу виникає необхідність використовувати такі оціночні поняття, як «більш стійка» та «менш стійка», що, напевно, буде створювати великі труднощі на практиці для правозастосовних органів.

Стойкість як ознака злочинної організації полягає в тому, що організація створюється для тривалої злочинної діяльності і на постійній основі, забезпечена надійним захистом від розкриття шляхом встановлення корумпованих зв'язків з правоохоронними і контролюючими органами, судами тощо²¹⁵.

²¹⁴ У редакції Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінального законодавства» від 15.04.2008 р.

²¹⁵ Див.: Туркевич І.К. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення протидії організованій злочинності / І.К.Туркевич // Протидія організованій злочинності: те-

2.1. Об'єктивні ознаки злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

Ієрархія терористичної організації, на нашу думку, є тією ознакою, яка притаманна саме цій формі співучасті, за допомогою можна розмежовувати її від організованої терористичної групи. *Ієрархія терористичної організації* передбачає відповідну системно-структурну побудову об'єднання, яка включає в себе: наявність загального керівництва (керівника терористичної організації або її єдиного керівного центру); характерну наявність двох чи більше рівнів структури (верхню ланку становлять організатори і керівники, які планують діяльність терористичної організації в цілому, забезпечують її взаємодію з іншими злочинними формуваннями на регіональному, міжрегіональному та міжнародних рівнях. Крім того, ієрархічність терористичної організації полягає у підпорядкованості учасників останньої організатору (або керівнику) і забезпечує певний сталий порядок керування таким об'єднанням, а також сприяє забезпеченню функціональних зв'язків та принципів взаємозалежності учасників або структурних частин при здійсненні спільної терористичної діяльності.

Середню ланку складають групи, які підбирають виконавців злочинів, контролюють їх діяльність, забезпечують прикриття, виконують функції розвідки та контррозвідки, формують спільне джерело фінансування тощо. Нижчу ланку складають організовані терористичні групи, які безпосередньо вчиняють злочини. При цьому існує наявність вертикальних зв'язків між вищими та нижчими структурами об'єднання.

Загальновизнані правила поведінки і забезпечення дотримання їх учасниками терористичної організації, що також повинно включати обов'язковість виконання учасниками такої організації чи її структурними частинами прийнятих керівниками терористичної організації рішень, розпоряджень та наказів; підпорядкованість учасників терористичної організації або її структурних елементів своїм керівникам; терористичні організації включають кілька структурних частин – організованих терористичних груп зі своїм власним лідером і внутрішньою ієрархічною структурою.

орія і практика, досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : матеріали наук.-практ. конф., 24 червня 2004 р., м. Київ. – К. : Вид-во НА СБ України, 2004. – С. 30.

Іншою ознакою, що характеризує терористичну організацію, є мета її створення, суть якої полягає у здійсненні терористичної діяльності, відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» це:

- планування, організація, підготовка та реалізація (вчинення) терористичних актів;
- підбурювання до вчинення терористичних актів, насильство над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях;
- організація незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах;
- вербування, озброєння, підготовка та використання терористів; пропаганда і поширення ідеології тероризму;
- фінансування завідомо терористичних груп (організацій) або інше сприяння їм.

Метою такої діяльності також є порушення громадської безпеки, залякування населення, провокація воєнних конфліктів, міжнародних ускладнень, вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), передбачених ч. 1 ст. 258 КК України.

Відмінність у цьому аспекті між організованою терористичною групою і терористичною організацією полягає в тому, що організована терористична група створюється для здійснення певного виду терористичної діяльності, наприклад, вчинення конкретного терористичного акту чи кількох таких актів, а терористична організація має діяти невизначений час, займатися терористичною діяльністю постійно, до досягнення певної мети.

Діяння, які вчиняються у зв'язку з організованою терористичною діяльністю, за своїм змістом аналогічні, діям, що вчиняються іншими (загальними) видами злочинних організацій.

Кількісна ознака, яка характеризує терористичну організацію відповідно до ч. 4 ст. 28 КК України визначена п'ять і більше, що є одним із кри-

теріїв розмежування терористичної організації та організованої терористичної групи кількісна ознака якої, відповідно до ч. 3 ст. 28 КК України, визначена три і більше. Слід ще раз наголосити, що понятійний апарат Закону України «Про боротьбу з тероризмом» не відповідає визначенню поняття «терористична організація», вказаному у ч. 4 ст. 28 КК України.

Враховуючи викладене, пропонуємо нову редакцію поняття «терористична організація»: *«стійке об'єднання п'ятьох і більше осіб, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлені певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і здійснення терористичної діяльності. Організація визнається терористичною, якщо хоча б один з її підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації».*

Під створенням терористичної організації необхідно розуміти злочинні дії з об'єднання п'яти чи більше осіб у стійку, ієрархічну організацію для спільної терористичної діяльності, розподілу ролей (функцій) його учасників, визначення керівника, правил підпорядкованості (встановлення ієрархії) для досягнення мети створення такої організації. Створення терористичної організації визнається закінченим злочином, коли терористична організація реально існує.

Доречно зазначити, що будь-яке організоване злочинне угруповання, зокрема і організована терористична група та терористична організація не можуть становити щось незмінне, це динамічний механізм, який постійно перебуває в процесі розвитку, причому як еволюційного, так і інволюційного. Тому, для правильної кваліфікації злочинних дій членів цього угруповання необхідно встановити етап його розвитку не тільки на момент кваліфікації дій слідчим, а і на момент скоєння його членами конкретного злочину.

В.І.Бояров, розглядаючи етапи розвитку організованого злочинного угруповання зазначав, що будь-яке організоване злочинне угруповання після формування, невідворотно переживає низку еволюційних змін. Перший суттєвий момент – виникнення стійкої організованої групи. Наступний етап – створення злочинної організації – формування зв'язків між окремими (уособленими) групами з подальшою їх оптимізацією. На завершальному етапі стійка злочин-

на група повністю втрачає якісну уособленість та трансформується у підпорядкований елемент більш складного механізму²¹⁶.

Для організованих терористичних груп та терористичних організацій найбільш характерним є процес створення «з гори». При такому порядку формування та становлення початковим етапом є не створення уособленої групи, а – керівного центру, який при подальшому розвитку утворює для забезпечення виконання своєї діяльності підпорядковані структури. У таких випадках керівним центром може виступати певна релігійна чи політична (зокрема політична партія) організація; організована група чи злочинна організація, що проводить протиправну діяльність корисної чи корисно-насильницької спрямованості; уряди та спецслужби певних держав, які намагаються шляхом здійснення терористичної діяльності досягти певних своїх цілей. При цьому угруповання може формуватися безпосередньо, тобто без двох перших етапів.

Керівництво терористичною організацією включає в себе комплекс дій пов'язаних з функціонуванням зазначеної організації. До них, зокрема, належать дві групи. Перша група, коли керівництво терористичною організацією здійснюється з метою управління процесом підтримання її функціонування. Друга група, коли керівництво терористичною організацією здійснюється з метою управління процесом проведення терористичною організацією терористичної діяльності.

Під час *управління процесом підтримання функціонування* терористичної організації керівником здійснюється:

- забезпечення дотримання загальних правил поведінки, підтримання дисципліни;
- вербування нових членів таких угруповань (об'єднань);
- розподіл, перерозподіл функціональних обов'язків їх членів;
- планування вчинення конкретних терористичних актів та/або здійснення терористичної діяльності загалом;
- удосконалення організаційної структури об'єднання; визначення напрямів протиправної діяльності терористичної організації;

²¹⁶ Див.: Бояров В.И. Убийства, совершенные в процессе противостояний организованных преступных группировок (особенности расследования) : метод. пособие / В.И.Бояров. – Харьков : Издательство «КримАрт». 1997. – С. 70.

2.1. Об'єктивні ознаки злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

- розподіл, перерозподіл функціональних обов'язків між членами терористичної організації;
- суворий підбір членів терористичної організації, визначення й закріплення за ними ролей;
- недопущення виходу з терористичної організації окремих учасників;
- забезпечення чіткої субординації, супідрядності за принципом вертикального підпорядкування;
- контроль за діяльністю груп, підтримання внутрішньої дисципліни, створення системи для виконання покарань;
- активне поширення ідеології тероризму серед членів терористичної організації;
- вирішення загальних організаційних питань, вироблення стратегії і тактики терористичної діяльності;
- виявлення джерел нелегальних прибутків в інтересах терористичної організації;
- вироблення неформальних правил поведінки серед учасників терористичної організації;
- організація спільних зібрань різного рівня.

Під час *управління процесом проведення терористичною організацією терористичної діяльності* керівником здійснюється:

- визначення мети і напрямів такої діяльності, конкретних завдань, які висуваються перед терористичною організацією, їх структурними частинами чи окремими учасниками;
- ініціювання вчинення певного терористичного акту, визначення його об'єкта, способу вчинення;
- об'єднання і координація дій окремих учасників, структурних частин об'єднань;
- організація заходів щодо прикриття діяльності об'єднання.

Це безумовно не увесь спектр тієї діяльності, яку виконує керівник, керуючи терористичною організацією. Але він достатньо розкриває суть цієї діяльності загалом. Керівництво терористичною організацією є закінченим злочином з моменту прийняття особою на себе функцій керівника.

Якщо проаналізувати наведене вище, то можна зазначити, що терористична організація відрізняється від організованої терорис-

тичної групи: ієрархічністю, що свідчить про більш високий рівень зорганізованості такого об'єднання; можливістю визнання нею об'єднання, зорганізованого не лише для безпосереднього вчинення його учасниками терористичних актів, а й керівництва чи координації терористичної діяльності інших осіб або забезпечення функціонування як самої терористичної організації, так й інших організованих терористичних груп.

Останній аспект свідчить про більш широке функціональне призначення терористичної організації, яка, на відміну від організованої терористичної групи, може створюватися не лише для здійснення певного виду терористичної діяльності її учасниками, а й для проведення усього переліку видів терористичної діяльності керівного (координуючого) та забезпечувального характеру, визначеного чинним законодавством. Особливістю терористичної організації є також те, що вона може складатися з відповідних структурних частин, утворюватися на базі кількох організованих терористичних груп (бути об'єднанням таких груп). Натомість такі структурні частини можуть виступати як групи чи окремі особи, які здійснюють керівництво та координацію злочинної діяльності чи забезпечують функціонування відповідних структур самої терористичної організації чи інших організованих терористичних груп.

Визнання об'єднання терористичною організацією за ознакою керівництва чи координації терористичної діяльності інших осіб або груп передбачає спільну діяльність учасників такого об'єднання, або його структурних частин, яка полягає в організації вчинення терористичного акту іншими особами або групами, керуванні його підготовкою та вчиненням.

Забезпечення функціонування терористичної організації чи організованої терористичної групи передбачає створення необхідних умов для існування цих об'єднань і здійснення ними терористичної діяльності. Воно може полягати у фінансуванні такої діяльності, приховуванні її, контррозвідувальному, правовому, медичному, побутовому, інформаційному забезпеченні, забезпеченні особистої охорони організаторів та керівників терористичної організації чи інших організованих терористичних груп, легалізації доходів, отриманих зазначени-

ми об'єднаннями злочинним шляхом, забезпечення їх прикриття від соціального контролю, у т.ч. від притягнення учасників таких об'єднань до кримінальної відповідальності.

Участь у організованій терористичній групі чи терористичній організації передбачає перебування у складі такої групи (організації). Особа стає учасником організованої терористичної групи чи терористичної організації з моменту її створення (якщо вона входить до кола осіб, з яких первісно виникає група) або ж відтоді, коли інші учасники дали згоду на прийняття її до вже існуючої організованої терористичної групи чи терористичної організації. Тобто участь у терористичній організації передбачає існування вже створеної терористичної організації. Сам факт вступу в організовану терористичну групу чи терористичну організацію, а саме наявність угоди про вступ між особою і організованою терористичною групою чи терористичною організацією становить закінчений злочин, передбачений ч. 1 ст. 258-3 КК України. Участь у організованій терористичній групі чи терористичній організації означає виконання в інтересах такої організованої групи (організації) різноманітних дій, здійснення частини функцій організованої групи (організації).

Учасник виконує дії в інтересах організованої терористичної групи чи терористичної організації разом з іншими її учасниками чи самотійно, на його потенційне сприяння розраховують вся група чи окремі її члени. Він може виступати як виконавець окремих злочинів, що охоплюються поняттям терористична діяльність, планувати їх, вчиняти допоміжні дії, виконувати певні доручення керівників організованої терористичної групи чи терористичної організації.

Разом з тим слід зазначити, що особа повинна обов'язково усвідомлювати те, що, наприклад, терористичний акт вчиняє саме організована терористична група чи терористична організація. Водночас участь у групі не охоплює вчинення діянь, які становлять самотійні злочини. Вони кваліфікуються за відповідними статтями Особливої частини КК у сукупності із ст. 258–258-5 КК України.

У рамках розгляду організованої терористичної групи та терористичної організації доречно звернути увагу на такий факт, як встановлення критеріїв та розроблення дієвих механізмів визначення

злочинних організацій та організованих злочинних груп терористичними, що також повинно відобразитися у змінах до Закону України «Про боротьбу з тероризмом».

Так, ст. 24 (відповідальність організації за терористичну діяльність) Закону України «Про боротьбу з тероризмом» передбачено «організація, відповідальна за вчинення терористичного акту і визнана за рішенням суду терористичною, підлягає ліквідації, а належне їй майно конфіскується». Проте у Законі не визначено на підставі чого, яких критеріїв та (або) матеріалів відповідних правоохоронних органів або спецслужб України суд прийматиме рішення щодо визнання організації терористичною.

З цією метою, доречно визначити ці критерії або зробити застереження у Законі про те, що порядок подання відповідних матеріалів правоохоронних органів або спецслужб України, на підставі яких суд ухвалюватиме рішення щодо визнання організації терористичною, визначається, у порядку, погодженому з Верховним Судом України та затвердженому Президентом України. Більш того, з норми не можна зрозуміти, йдеться про організацію у розумінні кримінального законодавства чи організацію як суб'єкта господарського права.

Слушною є думка тих науковців, які зазначають про доречність визнавати юридичну особу, яка має відношення до терористичної діяльності, не терористичною організацією, а організацією, причетною до терористичної діяльності²¹⁷. На моє особисте переконання юридична особа не може бути визнана винною у злочині і відповідальною за здійснення терористичної діяльності, оскільки вона не є суб'єктом злочину, можна тільки встановити факт причетності юридичної особи до здійснення терористичної діяльності. Це дискусійне питання буде розглянуто нижче в рамках дослідження суб'єкта терористичних злочинів.

Під іншим сприянням створенню або діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації розуміємо створен-

²¹⁷ Див.: Данилевський А.О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації : моногр. / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка; [Наук. ред. докт. юрид. наук, доц. Є.В.Фесенко]. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О.Дідоренка, 2009. – С. 76.

2.1. Об'єктивні ознаки злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

ня необхідних умов для існування цих груп і здійснення ними терористичної діяльності. Зокрема, така протиправна діяльність може проявлятися у:

1) здійсненні розвідувальної та контррозвідувальної діяльності на користь організованих терористичних груп чи терористичних організацій;

2) правовому, медичному побутовому, інформаційному забезпеченні;

3) забезпеченні охорони безпосередньо організаторів та керівників організованих терористичних груп чи терористичних організацій;

4) підкупі представників влади;

5) виплаті винагороди виконавцям та іншим співучасникам теракту;

6) видачі коштів членам таких об'єднань як плати за виконання відповідних функцій;

7) проведенні керівниками та посадовими особами підприємств, установ і організацій, а також громадянами операцій з коштами та іншими фінансовими активами:

а) фізичних осіб, які проводили чи намагалися здійснювати терористичну діяльність або брали участь у вчиненні чи сприяли вчиненню злочинів, передбачених статтями 258–258-5 КК України;

б) юридичних осіб, майно яких безпосередньо чи опосередковано перебуває у власності чи під контролем терористів або осіб, які сприяють терористичній діяльності;

в) юридичних і фізичних осіб, які діють від імені чи за вказівкою терористів або осіб, що сприяють терористичній діяльності, включаючи кошти, одержані або придбані з використанням об'єктів власності, що безпосередньо чи опосередковано перебувають у власності чи під контролем осіб, які сприяють терористичній діяльності, або пов'язаних з ними юридичних і фізичних осіб тощо.

Під організаційним сприянням створенню або діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації слід розуміти надання допомоги організатору або керівнику організованих терористичних груп чи терористичних організацій у процесі створення зазначених злочинних об'єднань або під час здійснення ними терористичної діяльності.

До організаційного сприяння створенню або діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації, надання допомоги організатору або керівнику організованих терористичних груп чи терористичних організацій у процесі створення зазначених злочинних об'єднань слід віднести:

- 1) виконання доручення підшукування та вербування осіб – членів організованих терористичних груп чи терористичних організацій;
- 2) допомога у встановленні необхідних злочинних зв'язків тощо.

До організаційного сприяння створенню або діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації під час здійснення ними злочинної діяльності слід віднести:

- 1) виконання доручень з організації приховування зброї, бойових припасів, вибухівки;
- 2) придбання техніки, зброї, іншого майна, оренда чи придбання приміщень;
- 3) відкриття банківського рахунку;
- 4) придбання та пристосування знарядь та засобів вчинення терористичного акту тощо.

Підсумовуючи викладене, пропонуємо викласти понятійний апарат щодо визначення форм співучасті у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» у такій редакції:

«терористична група – група з декількох осіб (дві або більше), які об'єдналися з метою здійснення терористичної діяльності»;

«організована терористична група – група з декількох осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для здійснення терористичної діяльності, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи»;

«терористична організація – стійке об'єднання п'ятьох і більше осіб, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлені певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і здійснення терористичної діяльності. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її підрозділів здійснює терористичну діяльність з відомого хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації».

Запропоновані зміни до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» нададуть можливість уніфікувати ці поняття з КК України, зокрема, вказані визначення відповідатимуть формам співучасті, наведеним у ст. 28 (вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією) Загальної частини КК України.

Частина перша ст. 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту) КК України передбачає кримінальну відповідальність за такі самостійні форми злочинних діянь:

- вербування особи з метою вчинення терористичного акту;
- озброєння особи з метою вчинення терористичного акту;
- навчання особи з метою вчинення терористичного акту;
- використання особи з метою вчинення терористичного акту.

Розглянемо детальніше кожне з цих діянь. Однак слід зазначити, що за своїм змістом це спеціальний вид організаційних дій, спрямованих на вчинення терористичного акту (актів).

Вербування особи з метою вчинення терористичного акту – це залучення особи до вчинення цього злочину на підставі її свідомого волевиявлення, за наявності у неї вільного вибору правомірної поведінки. Саме ця остання ознака відмежовує склад, що розглядається, від складу злочину, передбаченого ст. 258-1 КК України. Це може бути її наймання за матеріальну винагороду; залучення на підставі матеріальної або іншої особистої зацікавленості, релігійних, етичних та інших особистих переконань тощо. Вербування може проявлятися як шляхом прямої вербувальної пропозиції щодо вчинення терористичного акту, так і поступового залучення до такої дії.

Озброєння особи з метою вчинення терористичного акту – це надання конкретній особі, переважно потенційному виконавцю терористичного акту, з метою вчинення останнього будь-якої зброї та засобів її застосування; речовин, предметів чи матеріалів, що можуть бути використані як зброя; вибухових речовин та пристроїв; боеприпасів тощо.

Навчання особи з метою вчинення терористичного акту – це проведення теоретичних та (або) практичних занять, спрямованих на всебічну підготовку конкретної особи до вчинення терористичного

акту. Такі заняття можуть проводитися як безпосередньо (очно), так і без особистого контакту (по телефону, шляхом надання спеціальної літератури, відеокасет, через мережу Інтернет тощо). Проте слід підкреслити, що обов'язковою умовою кваліфікації є те, що навчання проводиться з конкретною особою, а не з невизначеним колом осіб. При цьому «вчитель» може особисто і не бути знайомим з «учнем», але при спілкуванні під час навчання взмозі його ідентифікувати (наприклад, через систему паролів тощо).

Крім того, під навчання особи з метою вчинення терористичного акту, слід також розуміти використання території України з метою підготовки чи вчинення терористичних актів на території інших держав.

Використання особи з метою вчинення терористичного акту – це використання конкретної особи для вчинення терористичного акту суб'єктом злочину «в темну», тобто без усвідомлення нею факту своєї участі у вчиненні терористичного акту. Це може бути, наприклад, використання особи як кур'єра із метою доставлення зброї, необхідної для вчинення терористичного акту, коли ця зброя була закамфльована під інший предмет, а особа, що її доставила, не знала про реальний зміст своєї дії.

У літературі під використанням особи для вчинення терористичного акту розглядають і випадки використання терористів смертників²¹⁸. Не можемо погодитись з такою думкою, оскільки, якщо терорист-смертник за власною волею вирішує брати участь у вчиненні терористичного акту, то дії особи, що організувала вчинення цього терористичного акту мають розглядатись через інститут співучасті як організатора (ч. 3 ст. 27 КК України) вчинення терористичного акту (ст. 258 КК України), а у випадку, якщо терорист-смертник був примушений до таких дій – за відповідною частиною ст. 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту) КК України.

Не можна вважати використанням особи з метою вчинення терористичного акту випадки так званого опосередкованого виконання, коли для вчинення злочину використовується особа, яка згідно із законом не може бути суб'єктом злочину (неосудна особа або особа,

²¹⁸ Див.: Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України. – К. : Дакор, 2008. – С. 920.

2.1. Об'єктивні ознаки злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

що не досягла віку настання кримінальної відповідальності). У таких випадках дії суб'єкта як виконавця, слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 258 КК України, а у випадку настання унаслідок вчинення терористичного акту смерті або тілесних ушкоджень цієї особи, кваліфікація настає за сукупністю злочинів – відповідної частини ст. 258 КК України та відповідного умисного злочину проти життя чи здоров'я особи (умисне вбивство (ст. 115 КК України), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України) тощо).

З моменту вчинення будь-яких із зазначених у ч. 1 ст. 258-4 КК України дій злочин вважається закінченим, незалежно від настання наслідків у вигляді вчинення терористичного акту.

Частина друга ст. 258-4 КК України передбачає кваліфікований склад злочину – кримінальну відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища. Усі ці ознаки вище були розглянуті при аналізі злочинів, передбачених ч. 2 ст. 258 КК України та ст. 258-1 КК України.

Слід погодитись з твердженням М.Васіліна, що відмінність сприяння вчинення терористичного акту від співучасті вчинення терористичного акту полягає в тому, що відповідний вплив може здійснюватись на осіб, які не є суб'єктами злочину, а суб'єктивна сторона передбачає усвідомлення лише того факту, що планується терористичний акт, без усвідомлення конкретного характеру такого діяння²¹⁹.

Аналіз об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 258-4 КК України не можна здійснювати без порівняльного аналізу диспозиції цієї кримінально-правової норми та ст.25 Закону України «Про боротьбу з тероризмом». У зазначеній статті Закону України «Про боротьбу з тероризмом» надано вичерпний перелік дій за вчинення яких керівники та посадові особи підприємств, установ і організацій, а також громадяни, які сприяли терористичній діяльності несуть відповідальність.

Стаття 25 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» налічує більше способів сприяння вчинення терористичного акту. Так, крім

²¹⁹ Див.: Васілін М.М. Кримінальна відповідальність за сприяння вчиненню терористичного акту : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 / М.М.Васілін. – Київ, 2014. – С.14.

визначених у ст.258-4 КК України способів сприяння вчинення терористичного акту, виходячи з аналізованої статті Закону, доцільно віднести такі:

- 1) фінансування терористів, терористичних груп (організацій);
- 2) надавання або збирання коштів безпосередньо чи опосередковано з наміром використання їх для вчинення терористичних актів чи злочинів терористичної спрямованості;
- 3) проводити операції з коштами та іншими фінансовими активами:
 - фізичних осіб, які вчиняли чи намагалися вчинити терористичні акти чи злочини терористичної спрямованості або брали участь у їх вчиненні чи сприяли вчиненню;
 - юридичних осіб, майно яких безпосередньо чи опосередковано перебуває у власності чи під контролем терористів або осіб, які сприяють тероризму;
 - юридичних і фізичних осіб, які діють від імені чи за вказівкою терористів або осіб, що сприяють тероризму, включаючи кошти, одержані або придбані з використанням об'єктів власності, що безпосередньо чи опосередковано перебувають у власності чи під контролем осіб, які сприяють тероризму, або пов'язаних з ними юридичних і фізичних осіб;
- 4) надання коштів, інших фінансових активів чи економічних ресурсів, відповідні послуги безпосередньо чи опосередковано для використання в інтересах фізичних осіб, які вчиняють терористичні акти або сприяють чи беруть участь у їх вчиненні, чи в інтересах юридичних осіб, майно яких безпосередньо чи опосередковано перебуває у власності чи під контролем терористів або осіб, які сприяють тероризму, а також юридичних і фізичних осіб, які діють від імені чи за вказівкою зазначених осіб;
- 5) надання допомогу особам, які брали участь у вчиненні терористичних актів;
- 6) сприяння встановленню каналів постачання зброї терористам та переміщенню терористів через державний кордон України;
- 7) переховування осіб, які фінансували, планували, підтримували чи вчиняли терористичні акти або злочини терористичної спрямованості.

Проте, слід констатувати, що способи сприяння вчинення терористичного акту, які перелічені за номерами 1-4, 7 є формами вчинення складу злочину, передбаченого ст.258-5 КК України. Наявність спеціальної норми – 258-5 (фінансування тероризму) КК України, спонукає до висновку щодо приведення ст.25 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» у відповідність з кримінальним законодавством України. Особливо коли на тлі загальносвітового зростання терористичної діяльності світове співтовариство висловлює стурбованість стосовно питань її фінансування.

Про велику увагу цьому протиправному явищу, без якого не можливе створення та діяльність будь-якої терористичної організації чи організованої терористичної групи, свідчить ряд міжнародних (міждержавних) нормативно-правових документів з протидії цьому явищу. Це, насамперед, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 09.12.1999 року, Резолюція Генеральної Асамблеї Інтерполу щодо фінансування тероризму, яку було прийнято на 68-й сесії 08-12.11.1999 року в м. Сеул, вісім спеціальних рекомендацій FATF²²⁰ по боротьбі з фінансуванням тероризму від 31.10.2001 року.

Зокрема, експерти FATF виокремлюють два основних джерела фінансування організованих терористичних груп чи терористичних організацій – це прибуток від легальної і нелегальної діяльності.

Організовані терористичні групи чи терористичні організації можуть одержувати прибуток від злочинної діяльності аналогічно організованим групам чи злочинним організаціям. Наявність високоорганізованої та оснащеної військової сили дає змогу терористичній організації бути «поза конкуренцією» у будь-якій зоні організованої злочинності. Тим більше, що карне середовище не має ні такого «ідейного» заряду, ні, як правило, штабів такого інтелектуального рівня. Як наслідок, терористичні організації включають у свої структури «звичайну» організовану і неорганізовану злочинність, нарощуючи

²²⁰ Див.: FATF – група розробок фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей, яка є міжурядовим органом, який створено для розробки та пропаганди стратегії, спрямованої на боротьбу з відмиванням грошей – операцій з обробки кримінальних доходів таким чином, щоб приховати їх нелегальне походження. Ця стратегія має на меті запобігти використанню таких доходів у майбутніх кримінальних діях, а також їх негативному впливу на законну економічну діяльність.

тим свої можливості, і беручи під свій контроль ключові сфери кримінального бізнесу.

Головне джерело фінансування організованих терористичних груп чи терористичних організацій – не внески прихильників, закордонних етнічних об'єднань та діаспор, або допомога «терористичних держав» (хоча і те, і інше існує), а контроль наркобізнесу, рекету, проституції, торгівлі зброєю, контрабанди, грального бізнесу, торгівлі людьми та засобами ураження і т. ін. Наприклад, основне джерело фінансування перуанського руху «Сендеро Луміносо», «Сяючий шлях» і ліванської «Хезболах» – наркобізнес, а цейлонських «Тигри визволення Таміл-Ісламу» – наркотики й угоди «зброя – дорогоцінне каміння»²²¹.

Зокрема, терористична організація «Сендеро Луміносо» отримувала частину доходу від продажу наркотиків, а натомість захищала осіб, які безпосередньо вирощують коку. Отримані доходи дали змогу профінансувати її кампанію з повалення уряду. Тут ми можемо побачити «ділові» взаємини, в яких кожна сторона використовує іншу для досягнення своїх цілей. Це також одержання основної частини свого капіталу шляхом викрадення людей (вимога викупу) і вимагання (так звані «революційні податки» або відкупні гроші). Правоохоронні органи європейських держав мають дані щодо зв'язків з наркобізнесом таких терористичних організацій, як турецькі «Сірі вовки», «Країна басків і воля» (ЕТА), Італійські «Червоні бригади»²²². Також вони можуть використовувати кошти, отримані за допомогою контрабанди наркотиків, зброї, тощо. І в цьому аспекті хотілось би зазначити, що при одержанні коштів у результаті нелегальної діяльності, дії організованих терористичних груп чи терористичних організацій не відрізняються від дій злочинних організацій. «Економічно сформовані» терористичні організації спроможні до серйозної самостійної діяльності не тільки в масштабах «своєї» держави.

Однак, на відміну від інших злочинних організацій, організовані терористичні групи чи терористичні організації можуть використовувати

²²¹ Див.: Оліфіренко М.М. Новітні інформаційні технології як інструмент міжнародного тероризму: Аналіт. нотатки / М.М.Оліфіренко. – К. : Вид-во «МаНі», 2004. – С. 17.

²²² Див.: Основы борьбы с организованной преступностью : моногр. / Под ред. В.С.Овчинского, В.Е.Эминова, Н.П.Яблокова – М. : ИНФРА-М, 1996. – С. 25.

2.1. Об'єктивні ознаки злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

законні джерела доходу. Такі методи, як збирання добровільних пожертвувань, членських внесків, продаж публікацій, внески на культурні чи соціальні події є прикладами законних джерел фінансування, що можуть використовуватись терористичними групами чи терористичними організаціями. Наприклад, одне з найбільших мусульманських благодійних товариств у США – Фонд підтримки й розвитку Святої землі (м. Річмонд, штат Техас) – лише в 2001 році зібрало пожертвувань для терористів на території Палестини у розмірі 13 млн. доларів США.

Аналогічно злочинним організаціям, організовані терористичні групи чи терористичні організації, забезпечують фінансування за допомогою коштів, які надходять з незаконних, законних джерел, при цьому вони «обробляють» ці кошти, тобто переміщують їх з первісного джерела у місце, де вони будуть використовуватися.

Сьогодні існує безліч механізмів та методів, які використовуються терористичними організаціями для спроби приховати або «затінити» зв'язок між джерелом коштів і їх можливим призначенням або метою. Наприклад, матеріальне сприяння створенню або діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації можуть проявлятися у таких методах, як:

1) компанії-прикриття – компанії, що фактично проводять діяльність, при якій нелегальні доходи змішуються з легальними;

2) компанії-раковини – компанії, які займаються підприємницькою діяльністю без практичних або комерційних цілей, і створені для приховування справжнього власника (бенефіціара) рахунків і майна;

3) неофіційні системи переказу грошей і коштів – системи переказу коштів, такі як «хавала»²²³, «хунді», «фей-чіен» або «чорний ринок песо» (зокрема за інформацією «Wall Street Journal», пакистанські офіційні особи оцінюють валютні надходження до країни за допомогою «хавали» у 5 млрд доларів США щорічно, що перетворило її в одне з головних джерел твердої валюти для держави. А аналіз «Financial Times» закордонних активів пакистанців показав, що вони становлять 40-60 млрд доларів США, тобто суму, еквівалентну річній внутрішній валовій продукції країни);

²²³ На арабській мові термін хавала (hawala) означає «передачу». У цьому випадку термін хавала належить до типу неофіційних систем переказу грошей.

4) підставні (фіктивні) особи – використання родичів, друзів або партнерів, які мають довіру у певному суспільстві і не привертають уваги, для проведення трансакцій від їх імені для маскуванню джерела і власника коштів;

5) структурування – внесення на депозит готівки або купівля банківських тратт у різних установах кількома особами або здійснення трансакції на суму, нижче суми, що викликає підозру;

6) кредитні картки – створення кредиту на картці за допомогою оплати готівкою, дає змогу конвертувати кредит у готівку;

7) електронний переказ коштів – використання служб електронних переказів для переказу грошей родичам;

8) потенційне використання неприбуткових і благодійних організацій для забезпечення накопичення коштів терористами²²⁴;

9) провезення валюти через кордон – фізичні перевезення готівки з одного місця в інше з метою маскуванню їхнього джерела і власника;

10) використання торгівлі золотом та діамантова галузь як сектори, що демонструють значну вразливість для використання їх у відмиванні грошей та, в невідомому об'ємі, для фінансування терористичної діяльності. Про це може свідчити, наприклад, факт сумнівної спроби купити 2 кілограма дорогоцінного каміння за гроші терористичної організації Аль-Каїда через колишнього міністра режиму Талібан (Афганістан).

Це далеко не вичерпний перелік методів, за допомогою яких терористичні організації спроможні «відмити» грошові кошти, цільове призначення котрих – це матеріальне сприяння створенню або діяльності певної терористичної організації чи організованої терористичної групи.

З огляду на зазначене вище очевидно, що відмивання грошей – це діяльність, яка постійно розвивається та тісно взаємопов'язана з терористичною діяльністю, тому необхідно намагатися довідатися більше про конкретні методи, які використовуються терористични-

²²⁴ Термін «неприбуткова організація» означає юридичну особу, що бере участь у збиранні і розподіленні коштів для благодійних, релігійних, культурних, освітніх, соціальних, суспільних чи гуманітарних цілей, або здійснює інші види благодійної діяльності.

2.1. Об'єктивні ознаки злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

ми організаціями чи організованими терористичними групами для одержання необхідних для них коштів, тобто мова йде про фінансування їх злочинної діяльності. Саме про це було зазначено учасниками Вольсбергської Групи фінансових установ в січні 2002 року – *«Засоби, які використовуються в фінансуванні тероризму, не обов'язково мають злочинне походження, що є необхідним елементом більшості злочинів, пов'язаних з відмиванням грошей»*²²⁵. Отже, обидва ці явища повинні вивчатися постійно для того, щоб контрзаходи були своєчасні й ефективні.

Тому, у процесі протидії терористичній діяльності ще на стадії підготовки вчинення цього злочину, відповідним правозастосовним органам (в першу чергу слідчим та оперативно-розшуковим підрозділам) необхідно приділяти особливу увагу викриттю та всебічному і повному розслідуванню таких протиправних діянь, як: контрабанда (ст. 201 КК України); легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України); контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 305 КК України); використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 306 КК України).

Із метою руйнування механізму фінансування організованих терористичних груп та терористичних організацій відповідним правоохоронним органам необхідно вживати заходів, які повинні спрямовуватися на виявлення їх економічних джерел. Зокрема, координувати зусилля для активного пошуку та конфіскації фінансових активів, накопичених міжнародними кримінальними структурами за рахунок протиправної діяльності, виявляти та оприлюднювати перелік благодійних організацій, які приховано фінансують терористичні організації чи терористичні групи, інформувати «донорів» про благодійні організації, що фінансують терористів.

Посилюючи протидію фінансуванню терористичної діяльності, у цілому закріпити законодавчо за правоохоронними органами в межах їх компетенції право застосовувати заходи із перекриття укра-

²²⁵ Див.: Международно-правовые основы борьбы с терроризмом : сб. док. / Составитель В.С.Овчинский. – М. : ИНФРА-М, 2003. – С. 317.

їнських активів і трансакцій будь-якої фізичної або юридичної особи, що підозрюється у зв'язках з міжнародним тероризмом. Разом із цим в процесі запобігання, виявлення та припинення фінансування організованих терористичних організацій чи організованих терористичних груп та їх терористичної діяльності необхідно використовувати можливості спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу – урядовий орган державного управління, який діє у складі Міністерства фінансів України.

Безпосередньо Державний департамент фінансового моніторингу, як урядовий орган має такі повноваження, як:

- створення та забезпечення функціонування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів і фінансуванню тероризму;
- налагодження співробітництва, взаємодії та інформаційного обміну з органами державної влади, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями в зазначеній сфері;
- проведення досліджень методів та фінансових схем легалізації (відмивання) доходів і фінансування тероризму.

Розглядаючи питання фінансування терористичної діяльності, не погоджуємося із законодавцем стосовно того, що у ч. 6 ст. 22 (*повноваження державних органів щодо забезпечення міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму*) Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» визначено, що забезпечення міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму щодо виконання судових рішень, які стосуються конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, покладається на Міністерство юстиції України, а в частині вчинення процесуальних дій у межах кримінального провадження щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму – на Генеральну прокуратуру України.

Зі змісту ст. 121 Конституції України та інших нормативно-правових актів нашої держави – ст. 4 (завдання прокурорського нагляду

за додержанням законів) та ст. 2 (функції прокуратури) Закону України «Про прокуратуру», ст. 4 (суб'єкт боротьби з тероризмом) Закону України «Про боротьбу з тероризмом», ст. 216 (підслідність) КПК України впливає, що Генеральна прокуратура України не є органом, на який покладалося завдання запобігання, виявлення, припинення й розкриття терористичної діяльності та проведення досудового слідства у справах про злочини, передбачені статтями 112, 113, 209, 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5, 443, 444, 446, 447 КК України, про це свідчать й ті функції та завдання, якими Генеральну прокуратуру України наділено відповідно до Конституції України та Закону України «Про прокуратуру».

Стосовно Міністерства юстиції України, слід констатувати, що відповідно до Положення про цей центральний орган виконавчої влади, затвердженого указом Президента України від 06.04.2011 року № 395/2011 серед основних завдань міністерства визначено – протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму (щодо нотаріусів, адвокатів та інших осіб, які надають юридичні послуги).

На погляд автора зазначені державні органи наділено не властивими їм функціями та завданнями.

Виходячи з того, що відповідно до ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» Служба безпеки України є головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю (яка включає фінансування завідомо терористичних груп (організацій) або інше сприяння їм) та відповідно до ч. 2 ст. 2 (завдання Служби безпеки України) Закону України «Про Службу безпеки України», як на орган спеціального призначення покладено завдання запобігання, виявлення, припинення та розкриття тероризму, а також посиляючись на ч. 2 ст. 216 КПК України, відповідно до якої, досудове слідство по статтям 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5 КК України належить до компетенції слідчих підрозділів Служби безпеки України.

Зміни, що відбулися у вітчизняному антитерористичному законодавстві у зв'язку із ухваленням Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» № 2258-VI від

18.05.2010 р., потребує аналізу в частині змін, внесених у Кримінальний кодекс України та Закон України «Про боротьбу з тероризмом».

Зупинимося на аналізі деяких з них. Відповідно до частини другої прикінцевих положень Закону іншого змісту набув вичерпний перелік видів терористичної діяльності, зокрема, до нього входить фінансування та інше сприяння тероризму.

У Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» також надано визначення поняття «фінансування тероризму – надання чи збір активів будь-якого роду з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для організації, підготовки і вчинення окремим терористом або терористичною організацією визначеного Кримінальним кодексом України терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроба здійснення таких дій», та окремою кримінально-правовою нормою передбачено відповідальність за вчинення фінансування тероризму – ст. 258-5 КК України. Частину першу цієї статті викладено у редакції:

«Фінансування тероризму, тобто дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації), –».

Перше, що привертає до себе увагу в цих законодавчих новелах – це різний підхід щодо визначення поняття «фінансування тероризму», як щодо елементів об'єктивної сторони, так суб'єктивної сторони суспільно небезпечного діяння. Зокрема, у Кримінальному кодексі України передбачена спеціальна мета «з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації),...». У Законі України «Про боротьбу з тероризмом» законодавець передбачив елемент суб'єктивної сторони, який не відображено у ст. 258-5 КК України – «надання чи збір активів будь-якого

роду з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для організації...». Такі речі повинні бути узгодженні в базових антитерористичних законах при формулюванні понятійного апарату та конструюванні диспозиції кримінально-правової норми.

Запропоновані зміни до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» нададуть можливість уніфікувати ці поняття з Кримінальним кодексом України, зокрема, вказані визначення відповідатимуть формам співучасті, наведеним у ст. 28 (вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією) Загальної частини Кримінального кодексу України. У зв'язку із уведенням такого поняття, як «організована терористична група» доречно внести відповідні зміни і до відповідних статей Кримінального кодексу України, зокрема ч. 1 та ч. 4 ст. 258-5 КК України викласти у такій редакції:

«1. Фінансування тероризму, тобто дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста, терористичної групи, організованої терористичної групи чи терористичної організації, організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи, організованої терористичної групи чи терористичної організації, -».

або

«1. Фінансування терористичної діяльності, тобто надання чи збір активів будь-якого роду з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для підготовки або організації здійснення терористичної діяльності, -»

«4. Особа, крім організатора або керівника терористичної групи, організованої терористичної групи чи терористичної організації, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені цією статтею, якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про відповідну терористичну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину».

Якщо уважно переглянути формулювання диспозиції ч. 1 ст. 258-5 КК України, де визначено поняття «*фінансування тероризму*», та звернутись до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», в якому також сформульоване таке поняття можна дійти до висновку, що законодавець пішов шляхом переліку видів терористичної діяльності, які сьогодні фактично всі передбачені Законом України «Про боротьбу з тероризмом» та визнані злочинами – ст. 258–258-4 КК України. У зв'язку із цим постає логічне питання, чому саме «*фінансування тероризму*», а не «*фінансування терористичної діяльності*»? Якщо звернутись до визначення терміна «*тероризм*», наведеного у Законі України «Про боротьбу з тероризмом», – це «*суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей*». З огляду на визначення така суспільно небезпечна діяльність повинна бути криміналізована (ч. 1 ст. 2 КК України), проте Кримінальний кодекс України не містить склад злочину – «тероризм». Крім того, визначення поняття «*тероризм*», наведене в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» дещо абстрактне, містить не чітко сформульовану мету та віддалено дублює диспозицію ч. 1 ст. 258 КК України.

Більш того, зазначене поняття у такому формулюванні не охоплює, наприклад, такого суспільно небезпечного діяння, як створення терористичної групи чи терористичної організації та інші види терористичної діяльності. Слід також зазначити, що законодавець навіть при конструюванні кримінально-правової норми є непослідовним у застосуванні термінологічного апарату. Так, у ч. 4 ст. 258-5 КК України законодавець визначає:

«...якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про відповідну терористичну діяльність...», у тексті кримінально-правової норми не застосовується термін «*тероризм*», а це також дає підстави вважати, що усе ж «*терористична діяльність*» є більш правильним терміном, який чітко визначає межі таких протиправних діянь, що визначені злочинами.

Враховуючи зазначене вище, пропонуємо внести зміни до Кримінального кодексу України та Закону України «Про боротьбу з тероризмом», де слова «*фінансування тероризму*» замінити словами «*фінансування терористичної діяльності*», що внесе точність у анти-терористичне законодавство і однозначність у розумінні на практиці.

Щодо терміна «*тероризм*», то його, як зазначалось вище, слід розглядати виключно як суспільне явище та чітко розмежовувати його з суспільно небезпечними діями, визначеними злочинами – ст. 258–258-5 КК України, які відповідно до ст. 1 Законом України «Про боротьбу з тероризмом» охоплюються поняттям терористична діяльність.

Для правозастосовної практики потребує також конкретизації змісту терміна «*фінансування тероризму*» слова «*будь-якої іншої терористичної діяльності*» у законах України «Про боротьбу з тероризмом» та «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», не зрозуміло, що має на увазі законодавець. Адже вільне трактування цих слів ніякої користі для правозастосовної практики не принесе, більш того законодавець у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» надав вичерпний їх перелік.

Зміни, яких зазнало антитерористичне законодавство у зв'язку із прийняттям Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» № 2258-VI від 18.05.2010 р., призвели до того, що фактично в окрему норму були виділені одна форма об'єктивної сторони (матеріальне сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації) – ст. 258-3 КК України, та одна форма об'єктивної сторони (фінансування, матеріальне забезпечення особи з метою вчинення терористичного акту) – ст. 258-4 КК України, а також було збільшено коло діянь, фінансування яких визнається фінансуванням тероризму.

Проте такий підхід показує, що в рамках однієї кримінально-правової норми об'єднані діяння, різні за рівнем суспільної небезпеки²²⁶.

²²⁶ Див.: Динилевський А.О. Кримінальна відповідальність за фінансування тероризму // Протидія злочинності: теорія та практика : зб. матеріалів II міжвузівської науково-практичної конференції студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених,

Якщо проаналізувати зазначені форми об'єктивної сторони кримінально-правових норм, передбачених ст. 258-3 та ст. 258-4 КК України (у редакції до 18.05.2010 р.) та Закону України «Про боротьбу з тероризмом» можна дійти висновку про недоречність змін, які відбулися.

Так, ч. 1 ст. 258-3 КК України (у редакції до 18.05.2010 р.) передбачала кримінальну відповідальність за матеріальне сприяння створенню або діяльності терористичній організації чи терористичної групи. Відповідно до ч. 5 ст. 12 КК України ці протиправні дії належать до особливо тяжких злочинів, зважаючи на високу суспільну небезпеку, яку становить це діяння (від 8 до 15 років позбавлення волі).

У ст. 25 (відповідальність за сприяння терористичній діяльності) Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначено, що саме необхідно розуміти під матеріальним сприянням створенню або діяльності терористичної організації чи організованої терористичної групи:

- по-перше, коли керівники та посадові особи підприємств, установ і організацій, а також громадяни фінансували терористів, організовані терористичні групи (терористичні організації);
- по-друге, коли керівники та посадові особи підприємств, установ і організацій, а також громадяни надавали або збирали кошти безпосередньо чи опосередковано з наміром використання їх для вчинення терористичних актів чи злочинів терористичної спрямованості;
- по-третє, коли керівники та посадові особи підприємств, установ і організацій, а також громадяни надавали кошти, інші фінансові активи чи економічні ресурси, відповідні послуги безпосередньо чи опосередковано для використання в інтересах фізичних осіб, які вчиняють терористичні акти. Це також може бути, наприклад, надання членам зазначених угруповань зброї, транспорту тощо як у процесі створення терористичного угруповання, так і в період безпосереднього здійснення терористичної діяльності.

15 жовт. 2010 / Нац. акад. прокур. України, Нац. акад. СБ України, Луган. держ. ун-т. внутр. справ ім. Е.О.Дідоренка. – Луганськ : РВР ЛДУВС ім. Е.О.Дідоренка, 2011. – С.41.

У теорії Кримінального права України провідними науковцями під матеріальним сприянням діяльності терористичної групи чи терористичної організації розуміється надання для вказаних цілей матеріальних засобів²²⁷. Проте, як вірно зазначено, визначення терміна «матеріальні засоби» відсутнє у вітчизняному законодавстві, що може призвести до ускладнення його тлумачення²²⁸.

Крім того, у науковій літературі визначено, що фінансування тероризму може вчинятись у формі надання активів, збирання активів, провадження операцій з фінансовими активами²²⁹.

Підсумовуючи викладене вище, обговоренню науковій спільноті пропонується таке визначення «*матеріального сприяння створення або діяльності терористичної організації чи організованої терористичної групи*» – забезпечення організованої терористичної групи чи терористичної організації коштами у національній валюті України чи в іноземній валюті, а також надання членам зазначених угруповань зброї, транспорту тощо як у процесі створення терористичного угруповання, так і в період безпосереднього здійснення терористичної діяльності. Таке забезпечення передбачає як організацію винним постачання зазначеним об'єднанням фінансів іншими особами, так і здійснення такого постачання безпосередньо винним. Таке забезпечення відбувається не лише тоді, коли фінанси поставлені таким об'єднанням у необхідній кількості, а й тоді, коли вони лише частково задовольнили їхні потреби. Воно може спрямовуватись на фінансування як забезпечення функціонування організованої терористичної групи чи терористичної організації, так і вчинення конкретного терористичного акту.

Зрозуміло, що, розглядаючи питання фінансування терористичної діяльності, вирішення проблеми протидії терористичній діяльності

²²⁷ Див.: Тихий В.П. Коментар до статей 258-1, 258-2, 258-3 та 258-4 Кримінального кодексу України / В.П.Тихий // Кримінальне право України. – 2006. – № 11. – С. 11.

²²⁸ Див.: Данилевський А.О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації : моногр. / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка; [Наук. ред. докт. юрид. наук, доц. Є.В.Фесенко]. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О.Дідоренка, 2009. – С. 58.

²²⁹ Див.: Драній В.В. Кримінально-правова характеристика фінансування тероризму : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 / В.В.Драній. – Київ, 2013. – С.15.

полягає у виявленні та ліквідації матеріального підґрунтя, що його породжує. Міжнародний досвід показує, що кількість і тяжкий характер терористичних актів залежать від фінансування терористичної діяльності.

Відповідно до вказаного, міжнародною спільнотою вісьмома спеціальними рекомендаціями FATF з боротьби з фінансуванням тероризму від 31.10.2001 року створено розширену, вичерпну і послідовну систему заходів протидії відмиванню грошей і фінансуванню терористичної діяльності.

Згідно із Спеціальними рекомендаціями 1 та 2 кожній країні слід вжити невідкладних та якнайскоріших кроків до повного упровадження положень Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму від 09.12.1999 року (конвенція ратифікована Україною згідно із Законом від 12.09.2002 року № 149-IV)²³⁰. Це означає, що кожна країна повинна законодавчо встановити кримінальну відповідальність за фінансування терористичної діяльності.

Відповідно до ст. 2 зазначеної Конвенції будь-яка особа чинить злочин, якщо вона будь-якими методами, прямо чи опосередковано, незаконно та умисно надає кошти або збирає їх з наміром, щоб вони використовувались, або при усвідомленні того, що вони будуть використані повністю чи частково для вчинення:

а) будь-якого діяння, яке становить злочин відповідно до сфери застосування одного з договорів, перелічених у додатку до цієї Конвенції, та до визначення, що міститься в ньому;

б) будь-якого іншого діяння, спрямованого на те, щоб викликати смерть будь-якої цивільної особи або будь-якої іншої особи, яка не бере активної участі у воєнних діях під час збройного конфлікту, або заподіяти їй тяжке тілесне ушкодження, коли мета такого діяння з огляду на його характер чи контекст полягає в тому, щоб залякати населення чи змусити уряд, чи міжнародну організацію вчинити будь-яку дію або утриматись від неї²³¹.

²³⁰ Див.: Международно-правовые основы борьбы с терроризмом : сб. док. / Составитель В.С.Овчинский. – М. : ИНФРА-М, 2003. – С. 315.

²³¹ Див.: Международно-правовые основы борьбы с терроризмом : сб. док. / Составитель В.С.Овчинский. – М. : ИНФРА-М, 2003. – С. 299.

2.1. Об'єктивні ознаки злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

У ст. 4 Конвенції прямо передбачено, що кожна держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть бути необхідними: для визнання кримінальними злочинами згідно з її внутрішнім законодавством злочинів, зазначених у ст. 2, а також для встановлення за ці злочини відповідних покарань з урахуванням тяжкого характеру цих злочинів.

Україна на виконання цих вимог у ч. 1 ст. 258-3 КК України (у редакції до 18.05.2010 р.) визначала кримінальну відповідальність за матеріальне сприяння створенню або діяльності терористичних груп чи терористичних організацій, а в ч. 1 ст. 258-4 КК України (у редакції до 18.05.2010 р.), було передбачено відповідальність за фінансування особи з метою вчинення терористичного акту. А широке тлумачення такої діяльності, як матеріальне сприяння створенню або діяльності терористичних груп чи терористичних організацій, надано у ст. 1 та ст. 25 Закону України «Про боротьбу з тероризмом».

Зазначеною нормою Закону, зокрема, передбачено, що несуть відповідальність керівники та посадові особи підприємств, установ і організацій, а також громадяни, які сприяли терористичній діяльності:

1) фінансували терористів, терористичні групи (терористичні організації);

2) надавали або збирали кошти безпосередньо чи опосередковано з наміром використання їх для вчинення терористичних актів чи злочинів терористичної спрямованості;

3) проводили операції з коштами та іншими фінансовими активами:

а) фізичних осіб, які вчиняли чи намагалися вчинити терористичні акти чи злочини терористичної спрямованості або брали участь у їх вчиненні чи сприяли вчиненню;

б) юридичних осіб, майно яких безпосередньо чи опосередковано перебуває у власності чи під контролем терористів або осіб, які сприяють тероризму;

в) юридичних і фізичних осіб, які діють від імені чи за вказівкою терористів або осіб, що сприяють тероризму, включаючи кошти, одержані або придбані з використанням об'єктів власності, що безпосередньо чи опосередковано перебувають у власності чи під контролем осіб, які сприяють тероризму, або пов'язаних з ними юридичних і фізичних осіб;

4) надавали кошти, інші фінансові активи чи економічні ресурси, відповідні послуги безпосередньо чи опосередковано для використання в інтересах фізичних осіб, які вчиняють терористичні акти або сприяють чи беруть участь у їх вчиненні, чи в інтересах юридичних осіб, майно яких безпосередньо чи опосередковано перебуває у власності чи під контролем терористів або осіб, які сприяють тероризму, а також юридичних і фізичних осіб, які діють від імені чи за вказівкою зазначених осіб;

5) надавали допомогу особам, які брали участь у вчиненні терористичних актів;

6) вербували фізичних осіб для заняття терористичною діяльністю, сприяли встановленню каналів постачання зброї терористам та переміщенню терористів через державний кордон України;

7) переховували осіб, які фінансували, планували, підтримували чи вчиняли терористичні акти або злочини терористичної спрямованості;

8) використовували територію України з метою підготовки чи вчинення терористичних актів або злочинів терористичної спрямованості проти інших держав або іноземців.

У цьому аспекті вважається недоречним пропозиції деяких фахівців щодо визначення окремою нормою відповідальності за фінансування тероризму²³² або за фінансування терористичної діяльності, або сприяння терористичному злочину²³³.

Єдине, про що слід було вести мову, так це про внесення змін до ст. 258-4 КК України, де слова «*терористичного акту*» потрібно було замінити словами «*терористичної діяльності*», що надало би змогу охопити крім чинної ст. 258 (терористичний акт) КК України інші злочини (ст. 258-1 та ст. 258-2 КК України) як види терористичної діяльності, визначені ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом».

²³² Див.: Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України : моногр./ [В.С.Зеленецький, В.П.Ємельянов, В.Я.Настюк та ін.] ; за заг. ред. В.С.Зеленецького та В.П.Ємельянова. – Х. : Право, 2008. – С. 83-84.

²³³ Див.: Ємельянов В.П. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання антитерористичного законодавства : моногр. / В.П.Ємельянов, Л.В.Новикова, М.В.Семикін ; за заг. ред. В.П.Ємельянова. – Харків : Вид-во «Кроссрод», 2007. – С. 203-204.

2.2. Юридичний аналіз суб'єкта складу злочинів, які відносять до терористичної діяльності

Фінансування особи з метою підготовки або здійснення терористичної діяльності – це забезпечення конкретної особи, з метою створення умов для вчинення злочинів, передбачених статтями 258–258-4 КК України, цінностями, що мають певний грошовий еквівалент (кошти у готівковій або безготівковій формі, валютні цінності, акції та векселя підприємств, облігації, дорогоцінні та банківські метали, коштовне каміння тощо), і придатні для безпосереднього проведення фінансових розрахунків.

Матеріальне забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації) з метою підготовки або здійснення терористичної діяльності – це надання конкретній особі із зазначеною метою будь-яких матеріальних засобів (транспорту, одягу, засобів спостереження чи зв'язку, продуктів харчування тощо) необхідних для організації та вчинення злочинів, передбачених статтями 258–258-4 КК України.

2.2. Юридичний аналіз суб'єкта складу злочинів, які відносять до терористичної діяльності

Суб'єкт злочину в кримінальному законодавстві є одним з обов'язкових елементів складу злочину, без наявності якого певна дія або бездіяльність не визнаються злочином, а отже, не може наставати кримінальна відповідальність.

Суб'єктом (від латинського *subjectus* – що лежить внизу, який знаходиться в основі) у філософії позначається людина як носій предметно-практичної діяльності та пізнання, джерело активності, спрямоване на об'єкт, яка вивчає, пізнає світ²³⁴. Новий тлумачний словник української мови подає таке визначення поняття «суб'єкт – істота, що здатна до пізнання навколишнього світу об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності»²³⁵. У теорії права суб'єкт є носієм прав та обов'язків, учасником правовідносин. У кримінальному праві суб'єкт – це один з учасників кримінальних правовідносин, особа, яка вчинила злочин і підлягає кримінальній відповідальності.

²³⁴ Див.: Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф.Ильичев, П.Н.Федосеев, С.М.Ковалев, В.Г.Панов – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – С. 661.

²³⁵ Див.: Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / Укладачі: В.Яременко, О.Сліпущко. – К. : Видавництво “Аконіт”, 1999. – Т. 4. – С. 442.

Проблема суб'єкта злочину знайшла досить повну теоретичну розробку у вітчизняній юридичній літературі²³⁶.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила діяння, передбачене Особливою частиною Кримінального кодексу України як злочин, досягла на момент вчинення цього діяння визначеного у ст. 22 КК України віку, з якого настає кримінальна відповідальність за цей злочин. Тобто, в кримінально-правовій теорії суб'єкт злочину – це особа, що володіє сукупністю ознак, які дають підстави для притягнення її до кримінальної відповідальності. Наведене вище визначення, що базується на нормі, передбаченій у ч. 1 ст. 18 КК України, дає змогу виділити три обов'язкові ознаки, які характеризують суб'єкта злочину, тобто їм може бути лише:

- фізична особа;
- осудна або обмежено осудна особа;
- особа, яка досягла віку, із якого за цей злочин настає кримінальна відповідальність.

Ці ознаки обов'язкові для кожного злочину, у тому числі і для злочинів віднесених до терористичної діяльності. Відповідно до кримінально-правового значення фізична особа – це людина. Суб'єктами злочину визнаються як виконавці, так і вся решта співучасників злочину (організатори, підбурювачі, посібники). Суб'єктом злочину визнаються не тільки ті особи, які вчинили закінчений злочин, але й особи, винні в кримінально караній попередній діяльності (готуванні та замаху).

Фізична особа в кримінально-правових відносинах проявляє себе не тільки як суб'єкт злочину, тобто особа, якій притаманні ознаки, зазначені в ст. 18 КК України, але і більш широко – як особа, яка об'єднує сукупність ознак соціального індивіда та біологічної істоти.

²³⁶ Див.: Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 142-159; Кримінальне право України. Загальна частина /За ред. П.С. Матишевського. – К. : Юрінком-Інтер. – 1997. – С. 150; Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. проф. М.І.Бажанова, В.В.Сташиса, В.Я.Тація. –Х. : Право. 1997. – С. 117; Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. – К.: «А.С.К.» – 2001. – С. 122-132; Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / М.І.Бажанов. – [2.вид., перероб. і доп.]. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 146-158 та ін.

Тобто мова іде про особистість злочинця як про поняття, яке охоплює інші ознаки, не вказані в ч. 1 ст. 18 КК України.

У кримінально-правовому аспекті поняття «суб'єкт злочину» та «особистість злочину» не тотожні. Поняття «особистість злочину» має кримінологічне значення, а поняття «суб'єкт злочину» важливе для вирішення питання про кримінальну відповідальність особи.

У теорії Кримінального права протягом кількох років дискутується навколо питання стосовно визнання юридичної особи суб'єктом злочину. Констатуємо, що перші ідеї щодо можливості визнання певного колективу людей єдиним суб'єктом злочину з'являються ще в «Руській правді» XI-XII столітті. Однак зазначені факти є скоріш винятком, а загалом кримінальна відповідальність юридичних осіб не встановлювалася.

Якщо вести мову про це дискусійне питання в рамках запропонованої роботи, то, на нашу думку, слід вказати, що у теорії Кримінального права зазначається – визначення юридичної особи суб'єктом злочину не має ні наукових, ні законодавчих підстав, адже постає питання, як визначити вину юридичної особи, бо злочин – діяння завжди винне²³⁷. Як відомо, юридична особа не володіє відповідною волею, тобто не має власної вини, без якої неможлива кримінальна відповідальність та кримінальне покарання, оскільки кримінальне покарання можливе лише при встановленні вини суб'єкта і нею вимірюється, а спроби визначення вини юридичної особи з вини її співробітників не є правильним.

Тут вбачається, як вірно зазначив професор С.Гавриш, одна з небезпек, що виникає при визнанні юридичної особи суб'єктом злочину, яка полягає у прихованій, невмотивованій і необґрунтованій репресії щодо невинних осіб, членів юридичної особи²³⁸. Як наслідок, покарання, які можуть застосовуватись до юридичних осіб поширюються тією чи іншою мірою на її членів, що робить з них «заручників» у руках правосуддя. Схожої думки притримувався професор П.Ми-

²³⁷ Див.: Орлов В.С. Субъект преступления по Советскому уголовному праву / В.С.Орлов. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1958. – С. 210.

²³⁸ Див.: Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довілля в Україні / С.Б.Гавриш. – Київ : Наукове видання, 2002. – С. 523.

хайленко²³⁹. Тут можна вести мову про порушення принципу особистої відповідальності, який передбачає, що кримінальна відповідальність настає лише за власні діяння фізичної особи.

За злочинні діяння, вчинені під час діяльності юридичної особи, відповідає фізична особа, яка вчинила такі діяння. Це, зокрема, може бути керівник, його заступник або керівник відповідного підрозділу чи галузі, який використовував певні повноваження юридичної особи і безпосередньо вчинив злочин. У таких випадках для вирішення питання про відповідальність суб'єкта крім вказаних вище загальних ознак суб'єкта злочину необхідна ще й наявність спеціальних ознак. Тобто йдеться про спеціального суб'єкта злочину (ч. 2 ст. 18 КК). Запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб унеможливить встановлення в діяннях юридичної особи всіх ознак складу злочину, особливо одного з елементів суб'єктивної сторони – вини, що спричиняє порушення принципу «винної відповідальності», який передбачає, що кримінальній відповідальності підлягає особа, яка умисно чи необережно вчинила передбачене законом суспільно небезпечне діяння.

Про недоречність притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності свідчить ще й той факт, що в ст. 61 Конституції України закріплено один з найважливіших принципів кримінального права, а саме: *«ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер»*, а безпосереднє визнання юридичної особи суб'єктом злочину може призвести до подвійної відповідальності. Так, якщо фізична особа як член якої-небудь організації, установи віддала наказ із метою матеріального сприяння створенню або діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації може бути притягнута до кримінальної відповідальності двічі за ті ж самі дії. Спершу, несучі солідарну відповідальність поряд з іншими членами юридичної особи, і поряд з тим особисту.

У цьому зв'язку викликає подив включення до Загальної частини КК України розділу XIV-1 Заходи кримінально-правового впливу

²³⁹ Див.: Михайленко П.П. Уголовное право Украины. Общая часть / П.П.Михайленко. – К. : РИО МВД Украины, 1995. – С. 78.

щодо юридичної особи. Поява цього розділу у кримінальному законодавстві України ще раз дає підстави перегляду Кримінального кодексу України, а за можливістю підготувати нову редакцію, перед тим концептуально переглянути його архітектоніку та загальний підхід до інститутів Загальної частини КК України, зокрема суб'єкта злочину.

У частині першій ст.1 Загальної частини КК України визначено, що КК України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. У частині другій цієї статті визначено, що для здійснення цього завдання КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

У частині першій ст.18 КК України, визначено, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність.

Крім того, у ст.23 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначено, що особи, винні в терористичній діяльності, притягаються до кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому законом.

Враховуючи до уваги положення ст.1 та ст.18 КК України, виникає питання, яким чином з цими нормами кореспондується розділ XIV-1 Загальної частини КК України? Поява цього розділу більше схоже за завуальоване визначення у кримінальному законодавстві України юридичної особи суб'єктом злочину, без внесення відповідних змін до ст.18 КК України. Про це яскраво свідчить конструкція ст.96-4 КК України, зокрема другий абзац частини другої:

«Якщо держава або суб'єкт державної власності володіє часткою більше 25 відсотків в юридичній особі або юридична особа знаходиться під ефективним контролем держави чи суб'єкта державної власності, то дана юридична особа несе цивільну відповідальність у повному обсязі за неправомірно отриману вигоду та шкоду, заподіяну злочинном, що вчинений державою, суб'єктами державної власності або державного управління». Тобто, мова йде про встановлення кримінальної відповідальності юридичної особи.

Невдаючись до глибоко аналізу розділу XIV-1 Загальної частини КК України слід констатувати, що ст.24 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» вже передбачено відповідальність організації за терористичну діяльність, тобто відповідальність юридичної особи. Зокрема, у частині першій зазначеній статті визначено, що організація, відповідальна за вчинення терористичного акту і визнана за рішенням суду терористичною, підлягає ліквідації, а належне їй майно конфіскується.

Кримінальне законодавство більшості іноземних держав визначає, що суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа – людина. Зокрема, це такі країни, як Російська Федерація, Білорусь, Болгарія, Казахстан, Молдова, Південна Корея, Туреччина, Японія та ін. У Шведському Кримінальному кодексі існує так звана корпоративна відповідальність. Проте її не слід розглядати як кримінальну відповідальність юридичних осіб. Суб'єктами злочинів, передбачених Кримінальним кодексом Швеції, завжди виступають фізичні особи, які представляють відповідну фірму. По цьому шляху, щодо визначення суб'єкта злочину, пішли країни Балтії. Так, ст. 12 (відповідальність за злочинне діяння у справі юридичної особи) Кримінального кодексу Латвії визначено: *«Відповідальність за злочинне діяння у справі юридичної особи несе фізична особа, що вчинила це діяння як представник відповідної юридичної особи чи за його дорученням, або знаходячись на службі юридичної особи, а також як співучасник такої фізичної особи»*²⁴⁰.

Уперше питання про визначення юридичних осіб суб'єктами злочину було внесено на широке обговорення під час роботи над новим КК України. Автори внесеного до Верховної ради України проекту Кримінального кодексу, підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів України, категорично не сприймали ідею кримінальної відповідальності юридичних осіб. Проте автори іншого проекту кодексу вважали встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб нагальною потребою часу²⁴¹. Вітчизняні фахівці, висловлюючись

²⁴⁰ Див.: Уголовный кодекс Латвийской Республики : Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – С. 50.

²⁴¹ Див.: Смітєнко В. Відповідальність юридичних осіб – нагальна проблема кримінально-правового регулювання / В.Смітєнко, Г.Агафонов // Голос України – 1996. - № 43.

на користь встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб, обґрунтовують це реалізацією проголошеного Україною курсу на інтеграцію у Європу, що потребує детального аналізу європейського досвіду щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб та приведення українського законодавства до європейських стандартів²⁴².

Проте досвід тих же європейських країн свідчить, що відповідальність юридичних осіб, зокрема причетних до здійснення терористичної діяльності, регулюється окремим законодавчим актом держави. Таким чином пішла й Україна, що підтверджує ст.24 Закону України «Про боротьбу з тероризмом».

Крім того, слід також зазначити, що у науці кримінального права під час аналізу складу злочину, передбаченого ст. 258-3 КК України вітчизняними науковцями пропонується розрізняти суб'єкта злочину, як суб'єкта кримінальної відповідальності, та суб'єкта відповідальності за вчинене суб'єктом злочину суспільно небезпечне діяння, яким можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи, а також і держава²⁴³.

У сучасних умовах під впливом англо-американської і німецьких доктрин кримінального права ідея кримінальної відповідальності юридичних осіб знаходить чимало прихильників у різних країнах світу та відображається в національному законодавстві цих держав. При цьому необхідно зауважити фактичну відсутність теоретичних розробок з цієї проблематики. Тобто, у вказаному випадку практика йшла попереду теорії. Деякі іноземні вчені, наприклад, Ліст, Макарович, Местр, Хафтер, підтримуючи ідею визнання суб'єктом злочину юридичних осіб, наводили такий аргумент – умови дієздатності в кримінальному праві загалом такі самі, що й у цивільному праві, що

²⁴² Див.: Грищук В.К. До питання про кримінальну відповідальність юридичних осіб // Актуальні проблеми кримінального і кримінально-процесуального законодавства і практики його застосування : збірник тез доповіді учасників регіонального круглого столу. – Хмельницький : ХІУП, 2002. – С. 7.

²⁴³ Див.: Ємельянов В.П. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства : моногр. / В.П.Ємельянов, Л.В.Новікова, М.В.Семикін ; за заг. ред. В.П.Ємельянова. – Харків : Вид-во «Кроссруд», 2007. – С. 112.

злочини корпорацій юридично можливі. І від того, як зазначав Ліст, що корпорації є власником правових благ, то як покарання можуть бути вилучені ці блага або знищені²⁴⁴.

Вперше ми зустрічаємо категорію юридичної особи в Стародавньому Римі. Незважаючи на те, що римські юристи не розробили самого поняття юридичної особи (тому що суспільні відносини, на основі яких виникають юридичні особи, у римському житті були розвинені слабо), проте вони виявляли ознаки колективних утворень (*universitas*).

Аналіз наукової літератури з цієї тематики дає змогу дійти висновку про відсутність на даний момент єдиної загальновизнаної концепції. Існує два основних підходи до вирішення цієї проблематики.

У США теоретичною підставою кримінальної відповідальності юридичних осіб (корпорацій) була визнана доктрина «*Respondeat superior*» (хай відповідь старший), що була в цивільному деліктному праві, згідно якої індивідуум ніс цивільну відповідальність за дії своїх представників. У праві європейських країн досить поширена доктрина «*alter ego*» (друге я), згідно якої дії більшості службовців керівного складу корпорації ототожнюються з діями самої корпорації.

Одне з перших визначень юридичної особи було запропоновано в 1245 році Римським папою Інокентієм IV: корпорація як така, є безтілесною та уявною істотою, юридичним поняттям, що не збігається з поняттям пов'язаних з нею осіб і, як істота безтілесна, вона не має власної волі і не може діяти сама, а лише через своїх членів. Саме звідси бере початок учення під назвою «теорія уособлення» або «теорія фікцій», розроблена пізніше, в середині XIX ст. Її суть полягає в тому, що з одного боку, волею, свідомістю, тобто властивостями суб'єкта права, володіє лише людина. З іншого боку, життя дає численні приклади того, як майнові права належать не окремій людині, а союзу людей, корпорації. Тому законодавець визнає за цією корпорацією властивості суб'єкта права. При цьому він розуміє, що корпорація особою бути не може, тобто удається до фікції. Теорія фікцій сьогодні найбільш поширена в судовій практиці США.

²⁴⁴ Див.: Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б.Гавриш. – К. : Наукове видання, 2002. – С. 516.

У сучасному законодавстві іноземних країн інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб передбачено у Кримінальних кодексах Сполучених Штатів Америки, Китайської Народної Республіки, Австралії, Нідерландів, Франції, Данії та ін.

Так, у Сполучених Штатах Америки, злочини віднесені до терористичної діяльності належать до розряду федеральних злочинів, за вчинення яких несуть кримінальну відповідальність поряд із фізичними і юридичні особи²⁴⁵. В 1909 році Верховний Суд США визнав конституційною кримінальну відповідальність юридичних осіб, унаслідок чого кримінальні кодекси практично усіх штатів США закріпили кримінальну відповідальність юридичної особи²⁴⁶. У § 20.20 КК штату Нью-Йорк передбачено відповідальність корпорацій: *«Корпорація визнається винною у вчиненні посягання, якщо: поведінка, що є посяганням, полягає в невиконанні покладеного правом на корпорацію спеціального обов'язку вчинити позитивну дію; або було здійснено, санкціоновано, виклопотано, висунуто вимогу, наказано чи з необережності допущено радою директорів чи високопоставленим агентом-керуючим (посадова особа корпорації, яка наділена певною владою відносно формулювання політики корпорації чи керівництва як керуючого підлеглими службовцями), який діє в межах свого службового положення та в інтересах корпорації...»*²⁴⁷.

У § 14 «Дії за іншого» регламентується відповідальність юридичних осіб та його представників КК ФРН. До кримінальної відповідальності на підставі цього можуть притягуватись юридичні особи, які підтримують діяльність терористичних співтовариств, чиї цілі та діяльність направлені на вчинення злочинних дій передбачених КК ФРН § 129а (Створення терористичних співтовариств)²⁴⁸.

²⁴⁵ Див.: Зарубежное законодательство в борьбе с терроризмом. – М. : «Гордец-издат», 2002. – С. 22.

²⁴⁶ Див.: Уголовное право зарубежных государств. Общая часть / Под ред. И.Д.Козочкина. – М. : Ин-т международного права и экономики имени А.С.Грибоедова, 2001. – С. 144.

²⁴⁷ Див.: Уголовное право США : сборник нормативных актов / Сос., отв. ред. и автор вступ. ст. И.Д.Козочкин. – М. : Изд-во УДН, 1985. – С. 87.

²⁴⁸ Див.: Уголовный кодекс ФРГ / Пер. с нем. – М. : Издательство «Зерцало», 2000. – С. 15.

У ст. 121-1 КК Франції передбачено відповідальність юридичних осіб за вчинення як загальнокримінальних злочинів так і терористичних. Стаття 121-1 КК Франції передбачає, що юридичні особи, крім держави, несуть кримінальну відповідальність за виконання злочину, замах на злочин, за співучасть у злочині, що закріплено в статтях 121-4–121-7 КК Франції²⁴⁹.

Тобто, до кримінальної відповідальності може притягуватись правосуб'єктна юридична особа, яка є офіційною структурою, наприклад, комерційне товариство, асоціація, створені для проведення терористичної діяльності під прикриттям якоїсь комерційної діяльності. Відповідно до норм КК Франції для притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності досить, щоб злочин було вчинено його керівними органами чи представниками. Кримінальна відповідальність юридичної особи також настає, коли терористи використовують у терористичних цілях допомогу юридичної особи.

Слід зазначити, що кримінальним законодавством більшості цих країн передбачено покарання, яке застосовується до юридичної особи, у вигляді штрафу. Зокрема, це стосується кримінального законодавства Данії, Китайської Народної Республіки та Австралії. Так, у § 25 Кримінального кодексу Данії передбачено, що *«Юридична особа може підлягати покаранню у виді штрафу, якщо таке покарання передбачено законом або прийнятими відповідно до нього правилами»*²⁵⁰.

У кримінальному законодавстві деяких країн взагалі немає норми, що перераховує, які ознаки повинен мати суб'єкт злочинного діяння, наприклад, Кримінальний кодекс Швейцарії.

Викладене вище дає змогу дійти висновку, що безпосереднє визнання юридичної особи суб'єктом злочину може призвести до подвійної відповідальності. Так, запровадження кримінальної від-

²⁴⁹ Див.: Уголовный кодекс Франции / Науч. редактирование канд. юрид. наук, доц. Л.В.Головки, канд. юрид. наук, доц. Н.Е.Крыловой; перевод с французского и предисловие канд. юрид. наук, доц. Н.Е.Крыловой. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс». 2002. – С. 77-79.

²⁵⁰ Див.: Уголовный кодекс Дании // Научное редактирование и предисловие С.С.Беляева, канд. юрид. наук (МГУ им. М.В.Ломоносова). Перевод с датского и английского канд. юрид. наук С.С.Беляева, А.Н.Рычевой. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – С. 29.

повідальності юридичних осіб за злочини, передбачені статтями 258–258-5 КК України, є кроком, який суперечить основним принципам кримінального права, частина яких закріплена в Основному Законі України, що склались за тривалий час становлення та розвитку цієї галузі права, і ґрунтуються на розробках відомих вітчизняних та закордонних теоретиків кримінального права.

Погоджуючись із думкою провідного вченого в галузі кримінального права, академіка Національної академії правових наук України П.Матишевського, слід зазначити, що питання притягнення до відповідальності юридичних осіб має вирішуватися тільки за допомогою адміністративного та цивільного права України²⁵¹. В рамках цього А.Данилевський зазначає, що хоча юридична особа і не може бути суб'єктом кримінальної відповідальності, вона може виступати суб'єктом матеріального, організаційного чи іншого сприяння діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації і притягатись за такі дії до інших видів відповідальності (адміністративної, цивільної тощо)²⁵². Для цього необхідно розробити відповідні зміни у чинних Цивільному кодексі та Кодексі про адміністративні правопорушення України. У зв'язку з цим, доречно зазначає професор О.Дудоров – варто пам'ятати, що чинне законодавство вже містить чимало приписів, за допомогою яких можна цілком успішно впливати на протиправну поведінку юридичної особи²⁵³.

Слід ще раз наголосити, що відповідальність юридичних осіб за здійснення терористичної діяльності, передбачена Законом України «Про боротьбу з тероризмом». Так, у ст. 24 (відповідальність організації за терористичну діяльність) Закону зазначається, що організація, відповідальна за вчинення терористичного акту і визнана за рішен-

²⁵¹ Див.: Матишевський П.С. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / П.С.Матишевський. – К. : А.С.К., 2001. – С. 123.

²⁵² Див.: Данилевський А.О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації : моногр. / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка; [Наук. ред. докт. юрид. наук, доц. Є.В.Фесенко]. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О.Дідоренка, 2009. – С. 100.

²⁵³ Див.: Дудоров О.О. Вибрані праці з кримінального права / Передне слово докт. юрид. наук, проф. В.О.Навроцького / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О.Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О.Дідоренка, 2010. – С. 46.

ням суду терористичною, підлягає ліквідації, а належне їй майно конфіскується. У разі визнання судом України, в тому числі відповідно до її міжнародно-правових зобов'язань, діяльності організації (її відділення, філії, представництва), зареєстрованої за межами України, терористичною, діяльність цієї організації на території України забороняється, її українське відділення (філія, представництво) на підставі рішення суду ліквідується, а належні йому майно і майно зазначеної організації, яке знаходиться на території України, конфіскуються.

Слід констатувати, що чинне кримінальне законодавство України на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23.05.2013 року № 314-VII доповнено у Загальній частині розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Не вдаючись в глибоку юридичну характеристику та критику, автор залишається на позиції наведеній вище щодо недоречності визначення юридичної особи суб'єктом навіть завуальованій у такий спосіб.

Єдине питання яке постає з цього приводу яким чином зазначений розділ співвідноситься з кримінально-правовими нормами, що розміщені у розділах IV – IX Загальної частини КК України, зокрема ст.1 та ст.18 КК України?! Залишимо можливість відповісти на це питання авторів Закону.

У дослідженні суб'єкта злочину треба зазначити, що ознаки, які характеризують суб'єкт, нерозривно пов'язані з усіма іншими елементами складу злочину. Суб'єкт своїми злочинними діями (об'єктивна сторона) спричинює шкоду об'єкту посягання, діючи при цьому винно, а саме, умисно чи з необережності (суб'єктивна сторона).

Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Осудність – це певний стан особи, коли вона може нести кримінальну відповідальність за вчинений злочин.

Стан осудності включає: інтелектуальний момент (свідоме ставлення особи до зовнішнього оточення, здатність усвідомлювати свої

вчинки і передбачати їх наслідки) та вольовий момент (спроможність особи керувати своїми діями).

Питання про осудність може виникнути і вирішується тільки стосовно певного, конкретного суспільно небезпечного діяння. Наявність у особи того чи іншого психічного розладу не виключає осудності.

Це дає змогу при визнанні особи, яка вчинила злочини, віднесені до терористичної діяльності, та страждає тим чи іншим психічним розладом вирішувати питання про притягнення цієї особи до кримінальної відповідальності. Як показують дані, 50% досліджених повітряних терористів мали психічні відхилення²⁵⁴.

Осудність – неосудність – юридичні категорії, які дозволяють відмежовувати злочин від некараної суспільно небезпечної дії, а злочинця – від психічно хворої неосудної особи.

Неосудність – це психічний стан людини, коли вона під час вчинення суспільно небезпечного діяння не могла усвідомлювати своїх дій або керувати ними унаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки (ч. 2 ст. 19 КК).

Отже, закон встановлює два критерії неосудності: медичний та юридичний. Медичний полягає в наявності у особи хронічної душевної хвороби, тимчасового розгляду душевної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Юридичний критерій полягає у неможливості особи за такого хворобливого стану усвідомлювати свої дії або керувати ними²⁵⁵. Неосудність виключає кримінальну відповідальність і покарання, проте визнати особу неосудною може лише суд.

Кримінальний кодекс 2001 року увів у вітчизняне кримінальне законодавство принципово нове поняття «обмежена осудність» (ст. 20 КК).

Згідно з ч. 1 ст. 20 КК підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення

²⁵⁴ Див.: Мохончук С.М. Уголовная ответственность за терроризм : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С.М.Мохончук. – Харьков, 1999. – С. 135.

²⁵⁵ Див.: Кримінальне право України у питаннях і відповідях : посібник / О.Ф.Бантишев, С.А.Кузьмін. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. – С. 34-35.

злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

Так, наявність у особи стану обмеженої осудності є варіантом осудності і належить тільки до періоду вчинення злочину.

П.Матишевський відносно обмеженої осудності вказував: «Обмежена осудність – це різновид осудності (так зване суміжне становище), медичний і юридичний критерії якої виразно визначаються науками психіатрія та кримінальне право. Обмежена осудність пов'язана з психічними аномаліями людини..., особа з обмеженою осудністю не втрачає спроможності... розуміти значення своєї поведінки або керувати своїми діями»²⁵⁶.

Визнання особи обмежено осудною, не виключаючи кримінальної відповідальності, може спричинити специфічні правові наслідки, передбачені ч. 2 ст. 20 КК України: «... враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру».

Особа може бути визнана обмежено осудною за наявності медичного та юридичного критеріїв і їх єдності. Обмежену осудність не слід автоматично розглядати як обставину, що пом'якшує покарання²⁵⁷.

Поряд з осудністю, ще однією невід'ємною властивістю людини, без якої вона не може бути суб'єктом злочину, є вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

У кримінальному праві поняття віку трактується по-різному. М.Коржанський вказував, що вік – це визначений за документами юридичний період життя людини²⁵⁸. Поняття «вік» слід розглядати у двох аспектах: у першому як календарний період часу, який пройшов від народження до якого-небудь хронологічного моменту в житті людини, а в другому розглядати його як період психофізичного стану в житті тієї чи іншої особи, з яким пов'язані як медико-біологічні, соціально-психологічні, так і правові зміни²⁵⁹. З огляду на наведене

²⁵⁶ Див.: Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина / П.С. Матишевський. – К. : «А.С.К.», 2001. – С. 128.

²⁵⁷ Кримінальне право України у питаннях і відповідях : посібник / О.Ф.Бантисев, С.А.Кузьмін. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. – С. 35.

²⁵⁸ Див.: Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна : курс лекцій / За ред. М.Й.Коржанського. – К. : Атака, 2001. – С. 216.

²⁵⁹ Див.: Павлов В.Г. Субъект преступления и уголовная ответственность : моногр.

різноманіття визначень поняття віку пропонуємо розуміти його як такий етап розвитку людини, що характеризується специфічними для нього закономірностями формування особи та відносно стійкими психологічними особливостями, який визначений відповідними юридичними документами. За своєю суттю вік є поняттям суспільно-історичним, бо слово «вік» в багатьох мовах спершу містило зміст не стільки, позначаючи саме календарні роки, а скільки соціальне положення особи в суспільстві²⁶⁰. Питання про визначення початкового віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, та про критерії, якими повинен при цьому користуватися законодавець, ніколи не знаходило свого однозначного вирішення. Так, римське право допускало повну неосудність у дитинстві, але кінцем дитинства воно вважало не конкретний вік, а той момент, коли дитина починала говорити, як людина²⁶¹. По суті становлення особи є процес руху від формування її як об'єкта суспільних відносин до становлення її як суб'єкта таких відносин²⁶². Саме в результаті цього процесу людина набуває самосвідомості та формується як соціально-орієнтований член суспільства. У теорії кримінального права існує періодизація віку, визначена ще з давніх часів з римського права, яка впливає на вирішення питання про кримінальну відповідальність неповнолітніх: дитинство – від народження до 11-12 років; підліток – від 11-12 років до 14-16 років; юність – від 16 років до 21-22 років²⁶³.

У ч. 2 ст. 22 КК України зазначено, що за вчинення терористичного акту особа може нести кримінальну відповідальність з 14-річного віку, за злочини, передбачені ст. 258-1–258-5 КК України особа може

/ В.Г.Павлов. – Спб. : Издательство «Лань», Санкт-Петербургский университет МВД России, 2000. – С. 23.

²⁶⁰ Див.: Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество : учеб. для студентов вузов / В.С.Мухина. – [3-е изд. стереотип.]. – М. : Издательский центр «Академия», 1998. – С. 99.

²⁶¹ Див.: Спасович В. Учебник уголовного права / В.Спасович. – СПб., 1863. – Т.1. – С. 120.

²⁶² Див.: Станкевич Л.П. Личность в системе общественных отношений / Л.П.Станкевич, В.Д.Светлаев // Личность и общество. Ценностные ориентации личности и образ жизни: Межвузовский сб. – Калининград : Изд-во КГУ, 1979. – Вып. 4. – С. 31-38.

²⁶³ Див.: Астемиров З.А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних / З.А.Астемиров. – М. : Юридическая литература, 1970. – С. 30.

нести кримінальну відповідальність з шістнадцятирічного віку. Особа вважається такою, що досягла певного віку з нуля годин доби, що настає за днем народження.

Встановлення певного мінімального віку кримінальної відповідальності пов'язане з фізіологічним процесом поступового формування здатності особи з моменту досягнення певного віку усвідомлювати свої дії, керувати ними та розуміти небезпечність дій, які вона вчиняє. Людина в різні періоди свого віку від народження до глибокої старості, через особливості фізичних та психічних процесів, що відбуваються у неї, неоднаково ставиться до навколишньої дійсності. Кожна психічно нормальна людина тільки з досягненням певного віку здобуває життєвий досвід, пізнає закономірності зовнішнього світу і у неї складається певний світогляд. Виходячи з цього, до встановлення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, треба підходити, враховуючи характер злочину та можливості людини відповідно до його віку усвідомлювати суспільну небезпеку та протиправність вчиненого нею діяння.

З питанням про суб'єкт злочину тісно пов'язано питання про особу злочинця. Особа злочинця – це сукупність усіх соціально значимих особливостей людини, що вчинила злочин, які враховуються при індивідуалізації покарання чи звільненні від кримінальної відповідальності та покарання²⁶⁴. Особа злочинця не є особою взагалі як суб'єкт усіх відносин людського індивіду і всієї його свідомої діяльності. Поняття «*особистість злочинця*» виражає соціальну характеристику, соціальну суть, соціальні властивості та якості індивіду в тій чи іншій мірі, що визначило вчинення злочину, тобто стійку систему соціально значимих рис та ознак, що характеризують індивіда стосовно до вчиненого цією особою суспільно небезпечного діяння, через це суспільне діяння і у зв'язку з ним. Поряд із тим необхідно зазначити, що саме небезпекою особи самого суб'єкта злочину вимірюється суспільна небезпека протиправного діяння, поряд з тією шкодою, яку він спричиняє об'єкту злочину, а також способом та формою вини вчиненого діяння.

²⁶⁴ Див.: Советское уголовное право. Общая часть. / Под ред. Г.А.Кригера, Б.А.Куринова, Ю.М.Ткачевского. – М. : Изд-во Московского университета, 1981. – С. 146.

Сьогодні, на жаль, відсутня розгорнута характеристика особи терориста на достатньо репрезентативному рівні. Тому, ми володіємо досить розрізненими відомостями з цього приводу, який натомість має значення для мотивації вчинення терористичних актів. Проте треба відмітити, що «портрет терориста» необхідно мати, тому що це є однією з умов успішної протидії терористичній діяльності, а також проведення досудового слідства під час розслідування справ, порушених за ознаками злочинів, передбачених статтями 258–258-5 КК України.

За останні роки накопичено значний масив наукової інформації про особу терориста, який з успіхом може бути використаний у протидії терористичній діяльності. Слід погодитись з думкою О.Семенюка, який зазначає, що дослідження стосовно особи, що здійснює терористичну діяльність, ще не має системного характеру, психологічні і психіатричні зведення про терористів досить уривчасті й фрагментарні. Найчастіше вони ґрунтуються не на емпіричних дослідженнях психолого-кримінологічних особливостей рис конкретних терористів, а на загальних уявленнях тих чи інших авторів про те, якими особистісними якостями повинні характеризуватися ці злочинці²⁶⁵. Терористами не стають одразу, оскільки перед тим як прийняти ідеологію тероризму особа проходить через адаптацію й інші форми соціальної дезадаптації²⁶⁶.

Серед осіб, які здійснюють терористичну діяльність, слід виділити такі типи особи терориста:

- 1) люди, які свого часу, виступаючи за які-небудь права та свободи, були засуджені державою, викинуті, поставлені за межу закону;
- 2) особи з неблагополучної родини, у яких через жорстоке поводження батьків з ними в дитинстві, їх соціальна ізоляція, дефіцит добрих відношень призвели до формування озлобленої особистості з антисоціальними схильностями, і для них вчинення терористичних

²⁶⁵ Див.: Семенюк О.Г. Запобігання тероризму Службою безпеки України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О.Г.Семенюк. – К., 2010. – С. 72-73.

²⁶⁶ Див.: Остафійчук Т.В. Психологічні аспекти тероризму / Т.В.Остафійчук // Управлінські, правові та психологічні аспекти запобігання масовим порушенням громадського порядку і проявам тероризму: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (26-28 червня 2008 р., м.Київ). – К. : УВПД ГШ МВС України, 2009. – С. 214.

актів є соціальна помста державі, тобто мова йде про осіб, які мають психічні відхилення як медичного характеру, так і соціального;

3) політичні терористи, які характеризуються високим рівнем інтелекту, що відображається в більш «високій» освіті, ніж у оточення, тактичній та технічній підготовці. Такі особи професійно аналізують інформацію, можуть прогнозувати та планувати свої та чужі дії, що вирізняє цей тип осіб, які вчиняють терористичні акти від інших їх «колег»;

4) терорист-авантюрист – це особа, що не має якихось твердих політичних орієнтирів і політичних переконань. Здебільшого ці люди одержимі манією величності та прагненням скандальної популярності у суспільстві;

5) терорист-злочинець – цей тип особи терориста з'являється здебільшого унаслідок зв'язків організованої злочинності як корисливої, так і корисливо-насильницької спрямованості з різними терористичними організаціями чи терористичними групами;

6) терорист-фанатик – цей тип характеризується фанатичною рішучістю принести себе у жертву в ім'я поставленої цілі, чим компенсується їхня недостатня професійна підготовка, проте сучасний терорист-фанатик поєднує в собі фанатизм поряд з високим професіоналізмом, знанням сучасних видів та засобів вбивств, їх застосуванням. Цей тип терориста щиро вважає, що його дії незалежно від результатів корисні для всього суспільства, мотивуючи це політичними та релігійними цілями;

7) особи, які вчиняють терористичні акти на замовлення чи за наймом в інтересах лідерів злочинних організацій, угруповань, що рвуться до влади, підприємців та ділків бізнесу;

8) люди, які можуть бути зв'язані з державою, тобто перебувати на державній службі в спеціальних підрозділах чи діяти під керівництвом та контролем держави.

О.Семенюк на основі проведеного дослідження запропонував свою типологію особи терориста, яка на його твердження притаманна як для терористів, так і кримінальних злочинців: *комплекс неповноцінності*, механізмом компенсації якого частіше усього виступають жорстокість і агресія; *низька самоідентифікація*. Організована теро-

ристична група або терористична організація допомагає індивідууму позбутися проблем психосоціальної ідентифікації, виконуючи функцію психостабілізуючого чинника; *самовиправдання; особистісна й емоційна незрілість*²⁶⁷.

Водночас основними якостями особи терориста є готовність до самопожертви, дисциплінованість, покора, здатність підтримувати добрі стосунки з усіма членами організованої терористичної групи чи організації, а також бути відданим своїй організації та її ідеологічній базі, яка дає підґрунтя, що дає можливість здійснення терористичної діяльності. Як відмічають дослідники, у цій сфері багато терористів відчують хворобливі переживання, пов'язані з «нарцисичними» потягами, незадоволення яких веде до недостатнього почуття самоповаги і неадекватної інтеграції особистості. Нарцисизм притаманний не тільки лідерам терористичних організацій, але і її рядовим членам. Вони переконані у своїй досконалості, надзвичайних особистісних якостях і перевагах над іншими тільки тому, що належать до вказаної групи, яку вважають єдиною «правильною». Щоб довести це собі й іншим, такий терорист вчиняє зухвалі напади і зневажає загальнолюдськими цінностями²⁶⁸. Як стверджують В.Вітюк і С.Ефіров, терористи належать до закритого типу особистості, що виключає будь-яку критичну думку і свободу вибору, оскільки вони бачать світ тільки крізь призму «єдиної істини». Логічним наслідком «закритості» та фанатизму є надзвичайна, іноді парадоксальна вузькість, однобічність, що веде до максимальної абсолютизації частковості, відірваної від загальної системи зв'язків. Так, світ унаслідок трансформації у такій свідомості втрачає реальні риси, сама ж свідомість стає міфологізованою²⁶⁹.

Серед терористів зустрічаються люди різного віку і багато залежить від того, яке місце займає конкретна особа в ієрархії терорис-

²⁶⁷ Див.: Семенюк О.Г. Запобігання тероризму Службою безпеки України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О.Г.Семенюк. – К., 2010. – С. 76-77.

²⁶⁸ Див.: Антонян Ю.М. Этнорелигиозный терроризм / [Ю.М.Антонян, Г.И.Белокуров, А.К.Боковиков и др.] ; под ред. Ю.М.Антоняна. – М. : Аспект Пресс, 2006. – С. 96.

²⁶⁹ Див.: Витюк В.В. «Левый» терроризм на Западе: история и современность / В.В. Витюк, С.А.Эфиров. – М., 1987. – С. 257-259.

тичної організації. Керівниками та організаторами терористичних угруповань частіше бувають особи старшого віку, а виконавцями молоді особи. Серед учасників терористичних груп чи організацій у статевому відношенні є зрозуміло диспропорція, жінки становлять меншість порівняно з чоловіками, але серед жінок зустрічаються дуже яскраві особистості. Наприклад, Ульріха Майнхоф (1934-1976), одна з керівників Фракції Червоних Армій, однієї з небезпечних німецьких терористичних груп, яка була теоретиком тероризму і віддана йому до фанатизму та абсолютної тотальної вірності.

Наведене вище дає змогу дійти висновків, що особи, як ті, що здійснюють терористичну діяльність, так ті, що беруть іншу участь у вчиненні терористичних злочинів на різних стадіях його підготовки, займаючи ту чи іншу визначену роль у цьому процесі є для суспільства реальною небезпекою. Вони, маючи певні вади, а саме антисоціальні схильності та інше, спроможні, а саме головне прагнуть до створення обстановки жаху за допомогою вчинення загальнонебезпечних дій, як в окремо взятому регіоні, так і у державі загалом, для досягнення своєї злочинної мети.

Чинне кримінальне законодавство України визначає, що суб'єктом злочину передбаченого ст.258 КК України є фізична осудна особа, що досягла чотирнадцятирічного віку незалежно від громадянства.

Проте, встановлення кримінальної відповідальності за терористичний акт з чотирнадцятилітнього віку навряд чи може бути обґрунтовано, наприклад, даними психології і педагогіки. Як вже зазначено, ч. 2 ст. 22 КК України передбачено, що за вчинення терористичного акту особа може підлягати кримінальній відповідальності з чотирнадцятирічного віку. Проте встановлення зазначеного віку кримінальної відповідальності законодавцем є дуже суперечливим. Відповідно до цього, виникає дискусійне питання, чи є виправданим встановлення за вчинення терористичного акту кримінальної відповідальності з 14 років? Слід зазначити, що понижений вік кримінальної відповідальності визначається трьома критеріями:

- 1) можливість усвідомлення вже з 14 років суспільної небезпечності і протиправності діянь, які передбачені спеціальною нормою Кримінального кодексу;

- 2) поширеність багатьох цих злочинів серед підлітків;
- 3) велика суспільна небезпечність (тяжкість) деяких з цих злочинів.

Щодо першого критерію, то дуже важливо підкреслити значну різницю між 14-16-річними та 16-18-річними підлітками в їх розвитку, орієнтації у різних життєвих ситуаціях, в можливості усвідомлювати характер і ступінь суспільної небезпечності вчинюваних ними дій, керувати ними²⁷⁰.

Вдається сумнівним той факт, що людина в 14-річному віці, вчиняючи загальнонебезпечні дії, передбачені ст. 258 КК України, може досягнути та поставити перед собою мету – порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення; впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів.

Свідомість особи чотирнадцятирічного віку, на нашу думку, може охопити лише близькі і безпосередні, очевидні наслідки діянь при вчиненні терористичного акту, а саме ушкодження, руйнування, завдання тілесних ушкоджень різного ступню тяжкості і таке інше, але їх, невіддалені та часом не завжди без усебічного аналізу видимі економічні, соціальні, політичні, наслідки, які настають після вчинення терористичного акту. Саме таким чином обґрунтовував В.Орлов встановлення кримінальної відповідальності з 16-річного віку за бандитизм (за Кримінальним кодексом станом на 1974 р.). Він зазначав, що неповнолітні, які досягли 14-річного віку, незважаючи на велику суспільну небезпеку цього злочину, несуть відповідальність не за бандитизм, а лише за фактичні вчинені ними в таких випадках злочини, якщо за ці злочини встановлена кримінальна відповідальність з 14 років²⁷¹. Про це у своїй роботі

²⁷⁰ Див.: Шевченко О. До проекту нового Кримінального кодексу України / О.Шевченко // Право України. – 1995. - № 8. – С. 29.

²⁷¹ Див.: Орлов В.С. Советское уголовное право. Общая часть / В.С.Орлов. – М. : Издательство московского университета, 1974. – С. 124.

зазначав і В.Курляндський, розглядаючи поняття та ознаки особливо небезпечних державних злочинів (КК України 1960 року)²⁷². Так особа, у випадку вчинення діяння, за своїми об'єктивними ознаками подібного до диверсії або терористичного акту (КК України 1960 року), яка не досягла 16 років, але по досягненню 14 років, вона, відповідно до ч. 2 ст. 10 КК України (1960 року), підлягала кримінальній відповідальності або за злочини проти життя та здоров'я особи (статті 93-98, 101-104, 106 КК України 1960 року), або за умисне знищення, або пошкодження майна (ч.2 ст. 89 КК України 1960 року), чи інші злочини.

Складність об'єктивної сторони терористичного акту потребує від суб'єкта розвинених інтелектуальних та вольових здібностей. Таким чином, якщо особа не розуміє фактичної сторони своїх дій, їх суспільну небезпеку, не усвідомлює їх соціальний зміст, не може ними керувати, вона не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за вчинення терористичного акту в чотирнадцятирічному віці.

Крім того, особливості розвитку неповнолітнього в 14 років, недостатня спроможність правильно оцінити свої вчинки, підвищена емоційність, вплив ситуаційних факторів на прийняття рішень, відсутність чіткої життєвої позиції та інші обставини не можуть вказувати на можливість повного усвідомлення підлітком характеру суспільної небезпеки терористичного акту.

З цього приводу Т.Булавіна зазначає, що кримінальна відповідальність за вчинення злочину, передбаченого статтями 112, 113, 258 КК України з 14 років – нонсенс, бо це ще не той вік, у якому підліток може повністю усвідомлювати всі свої дії ще й у межах усієї держави²⁷³.

²⁷² Див.: Особо опасные государственные преступления / [Д.И.Богатилов, И.А.Бушуев, А.Н.Игнатов и др.]. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1963. – С. 25.

²⁷³ Див.: Булавіна Т.О. Проблеми визначення поняття «тероризм» за Кримінальним кодексом України / Т.О.Булавіна // Сучасний тероризм: витоки, джерела і реалії: Матеріали засідання «круглого столу», 26 червня 2002 року, м. Київ. – К. : Вид-во НАСБ України, 2002. – С. 52-54.

С.Мохончук з цього приводу зазначає, що в 14 років особа не може ще усвідомлювати складність вчинюваних дій, мету, поставлену перед ним, суспільну небезпеку та протиправність такого злочину²⁷⁴.

Встановивши межу відповідальності з 14 років за вчинення терористичного акту, законодавець, напевно, виходив із того, що у сучасному інформаційному суспільстві становлення та розвиток особистості відбувається неймовірно швидко, і підлітки з такого віку здатні усвідомлювати суспільну, небезпечність своїх дій. Проте немає ніяких підстав вважати, що на сучасному етапі історичного розвитку суспільства неповнолітні 14-річного віку досягають такого рівня політичної свідомості, коли розуміють спрямованість своїх суспільно небезпечних діянь направлених, наприклад, на провокацію воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення при вчиненні терористичного акту.

Рішення вчинити терористичний акт – це комплекс багатьох рішень особистості про ціль, об'єкт, засоби, час та місце, де буде вчинено терористичний акт та побічні обставини, що можуть або сприяти, або не сприяти вчиненню злочину. Відповідно до кожного такого роду питання, з багатьох варіантів поведінки особа повинна обрати, на її думку, оптимальний. Цей вибір пов'язаний з особистими властивостями, а саме із світоглядом, досвідом, установками, цінностями, внутрішньою системою моральності та соціального контролю. Пов'язано вибір із зовнішнім оцінюванням середовища, передбаченням майбутньої ситуації, в якій вчинятимуться ці злочини, а також уявленням про ставлення до дії та його результатів з боку суспільства відповідно до соціальних, моральних, правових норм поведінки. Тому особа, яка вчиняє терористичний акт повинна адекватно оцінювати зовнішнє середовище, в якому вона діє, що надає додаткові аргументи про те, що напевно з 16-річного віку особа здатна виконати та досягнути наведені вище розумові дії та ту можливу мету, для якої вона скоює цей злочин.

З цього приводу В.Бурдін зазначає про те, що видається незрозумілим включення статей 112, 113, 258 і 443 КК України до переліку статей, кримінальна відповідальність за порушення яких настає з 14-річ-

²⁷⁴ Див.: Мохончук С.М. Уголовная ответственность за терроризм : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.08 / С.М.Мохончук. – Х., 1999. – С. 135-136.

ного віку. Адже, як він вказує, ці злочини для розуміння потребують значно більших знань, а в окремих випадках, навіть сформованої політичної позиції, ніж, наприклад, злочини проти життя та здоров'я особи²⁷⁵. На звертав увагу й автор²⁷⁶.

Якщо взяти до уваги альтернативний проект Кримінального кодексу України, то ми можемо констатувати, що його розробники передбачали встановити вік, з якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності за вчинення диверсії та посягання на життя державного чи громадського діяча – з шістнадцяти років²⁷⁷.

Стосовно другого критерію – поширеність терористичного акту серед неповнолітніх. Немає підстав говорити на сьогодні про розповсюдження злочину, передбаченого ст. 258 КК України серед осіб віком від 14 до 16 років в Україні.

За даними фахівців, в терористичних організаціях та організованих терористичних групах, у всіх їхніх структурних ланках переважають в основному особи, середній вік яких межує від 20 до 35 років, що ґрунтується на основі існуючої практики²⁷⁸.

²⁷⁵ Див.: Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В.М.Бурдін. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2002. – С. 45-46.

²⁷⁶ Див.: Змістовна характеристика віку як ознаки суб'єкта злочину, передбаченого ст.443 КК України / О.В. Шамара // Збірник наукових праць Національної академії Служби безпеки України. – 2013. – №45. – С.147-155; Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку : моногр. / О.В.Шамара. – К. : Наук.-вид. центр НА СБ України, 2013. – 472 с.; Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : моногр. / О.Ф. Бантисhev, О.В. Шамара. – [3-е вид., переробл. та доп.]. – Луганськ.: Вид-во ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. – 198 с.

²⁷⁷ Див.: Українське право. – Видавництво «Право», 1997. – С. 8, 36-37.

²⁷⁸ Див.: Задорожний С.С. Проблеми організації та здійснення контррозвідувальних і оперативно-розшукових заходів із протидії деструктивній діяльності закордонних ісламських центрів та міжнародної релігійно-екстремістської організації «Хезб Ут-Тахрір» / С.С.Задорожний // Сучасний міжнародний тероризм – стратегія і тактика протидії : матеріали наук.-практ. конф., 27 листопада 2003 р., м. Київ. – К. : Вид-во НА СБ України, 2004. – С. 196-199; Сав'юк О.В. Особа терориста як елемент криміналістичної характеристики терористичних актів. / О.В.Сав'юк // Актуальні проблеми кримінального і кримінально-процесуального законодавства і практики його застосування : збірник тез доповідей учасників Регіонального круглого столу. – Хмельницький : ХІУП, 2002. – С. 206-209.

Світовий досвід з цього приводу також неоднаковий. У національному кримінальному законодавстві різних країн підходи до вирішення питання щодо віку, з якого настає кримінальна відповідальність фізичної особи за вчинення терористичного акту, різняться.

Відповідно до ст. 20 КК Іспанії відповідальність настає лише після досягнення особою 18-річного віку, а в разі вчинення злочинів, передбачених статтями 571-580 Глави V «Про володіння, торгівлю та зберігання зброї, боєприпасів чи вибухових речовин та про тероризм» відділу 2 «Про тероризм», особи, що не досягли 18-річного віку несуть відповідальність, згідно з ч. 2 ст. 20 КК Іспанії, відповідно до Закону «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх». Згідно зі ст. 27 КК Республіки Білорусь відповідальність за вчинення злочину, передбаченого диспозиціями ст. 126 «міжнародний тероризм», ст. 289 «тероризм», ст. 290 «погроза вчинення акту тероризму» КК РБ, настає з 16-річного віку. Такий само вік кримінальної відповідальності закріплено і в Кримінальних кодексах Туркменістану і Узбекистану.

Резюмуючи наведене вище, можна дійти висновку, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 258 КК України, повинна бути фізична особа, осудна, якій на момент вчинення злочину повинно виповнитись 16 років.

Відповідно до наведеного вище пропонується внести зміни до Загальної частини чинного КК України, а саме до ст. 22 КК України, де у ч. 2 фразу «*терористичний акт (стаття 258)*» виключити. Що попередить у майбутньому можливість об'єктивного поставлення за вину обставин, виходячи лише із особливої суспільної небезпечності (тяжкості) терористичного акту.

Суб'єкт злочинів ст. 258-1, 258-3, 258-4, 258-5 КК України загальний – фізична, осудна особа, яка досягла на момент вчинення злочину шістнадцяти років.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 258-1 КК України, є також спеціальний суб'єкт – службова особа, яка використовує своє службове становище для втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту. Згідно з пунктом першим примітки до ст. 364 (зловживання владою або службовим становищем) КК України під службовими особами слід

розуміти таких, що постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням. Відповідно до пункту другого службовими особами також визнаються іноземці або особи без громадянства, які виконують обов'язки, вказані в пункті 1 зазначеної примітки. Крім того, слід враховувати положення ст. 18 КК України, яка визначає спеціального суб'єкта злочину та розкриває поняття «службова особа».

Суб'єкт злочину, передбаченого ч. 2 ст. 258-2 КК України, – загальний, фізична осудна особа, яка досягла на момент вчинення злочину 16 років, самочинно або за сприянням інших осіб (редактора, відповідального секретаря інших відповідальних або технічних працівників засобу масової інформації тощо) отримала можливість розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту через засоби масової інформації, при цьому діяльність таких осіб розглядається через інститут співучасті у злочині, як пособництво (ч. 5 ст. 27 (види співучасників) КК України). Необхідно також зазначити, що у випадках, коли особою (суб'єктом) були використані свої владні або службові повноваження для розповсюдження (зокрема і через засоби масової інформації), виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту (терористичних актів) діяння слід кваліфікувати за сукупністю злочинів: відповідної частини ст. 258-2 КК України та відповідними частинами статей 364 (зловживання владою або службовим становищем) або 365 (перевищення влади або службових повноважень) КК України.

Проаналізувавши об'єктивну сторону злочинів, віднесених до терористичної діяльності, не можна повністю погодитись з думкою науковців, які пропонують не визнавати суб'єктом складу злочину, передбаченого ст. 258-3 КК України, керівника, а також учасника терористичної організації або організованої терористичної групи за вчинення ними матеріального, організаційного чи іншого сприяння

2.3. Суб'єктивна сторона злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

діяльності такої групи чи організації, оскільки, на їхню думку, поняттям керівництва та участі в організованій терористичній групі чи терористичній організації охоплюються дії цих суб'єктів з матеріального, організаційного чи іншого сприяння діяльності такої групи чи організації²⁷⁹.

Інкримінування таким особам матеріального, організаційного чи іншого сприяння діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації не в усіх випадках порушуватиме принцип «ne bis in idem» – не притягнення до відповідальності двічі за те ж саме діяння. Оскільки, наприклад, керівництво такими терористичними угруповуваннями передбачає виконання організаційно-розпорядчих функцій стосовно терористичних організацій загалом чи її структурних підрозділів (організованих терористичних груп) і не передбачає матеріального сприяння їх діяльності.

2.3. Суб'єктивна сторона злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

В юридичній літературі зазначалося, що найбільші ускладнення виникають при аналізі конкретних складів злочинів у зв'язку з встановленням суб'єктивної сторони, доведення якої в кожному випадку не настільки надійно, як встановлення об'єктивних ознак злочину, і породжує багато помилок, які припускають співробітники органів досудового розслідування та суду. Без пізнання суб'єктивної сторони неможливо правильно оцінити ступінь небезпечності злочину і злочинця, тобто належно кваліфікувати вчинене. Тобто поряд з ознаками, що характеризують об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт злочину, суб'єктивна сторона має важливе значення як для правильної кваліфікації злочинів та розмежування суміжних складів, так і для диференціації заходів покарання.

²⁷⁹ Див.: Данилевський А.О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації: моногр. / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка; [Наук. ред. докт. юрид. наук, доц. Є.В.Фесенко]. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О.Дідоренка, 2009. – С. 107.

Суб'єктивна сторона злочину – це психічне ставлення особи до вчинюваного діяння та до його наслідків.²⁸⁰ П.Матишевський визначає суб'єктивну сторону складу злочину, як процес мислення, бажання і волі людини, в якому відображаються її об'єктивна поведінка та інші зовнішні обставини, пов'язані з вчиненням злочину²⁸¹. Зміст суб'єктивної сторони злочину характеризують такі юридичні ознаки, як вина, мотив та мета вчинення злочину. Всі вони пов'язані між собою і в сукупності характеризують психічну діяльність особи, яка вчинила злочин.

У Кримінальному кодексі України 2001 р. законодавець визначив поняття вини, що свідчить про послідовне втілення принципу суб'єктивного інкримінування, відповідно до якого злочином може визнаватися діяння лише за наявності вини, а особа натомість може визнаватися винною у вчиненні злочину за наявності у неї певного психічного ставлення, як-то у формі умислу чи необережності, до вчинюваного діяння та його наслідків. Тобто виключає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за відсутністю вини.

Законодавець у ст. 23 КК України розкриває зміст поняття «вина» – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої чинним Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Поряд з вузьким розумінням вини як умислу та необережності, існує ще її розуміння в широкому значенні – як підстави відповідальності, куди включається сукупність обставин, що заслуговують, за розумінням суду, негативної оцінки²⁸². Вважаємо, що категорія вини базується на психологічному розумінні інтелектуальних та вольових її елементів, але при цьому вона є категорією не психологічною, а юридичною.

²⁸⁰ Див.: Кримінальне право України у питаннях і відповідях : посібник / О.Ф.Бантишев, С.А.Кузьмін. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. – С. 27.

²⁸¹ Див.: Кримінальне право України. Загал. частина : підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, та ін. ; за ред. П.С.Матишевського та ін. – К. : Юринком Інтер, 1997. – С. 169.

²⁸² Див.: Ойгензихт В.А. Воля и волеизъявление (Очерки, теории, философии и психологии права) / В.А.Ойгензихт. – Душанбе : Дониш, 1983. – С. 171.

2.3. Суб'єктивна сторона злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

Вина приводить злочинця до такої поведінки, яка протидіє укріпленню та розвитку соціальних цінностей, що захищаються кримінальним правом України, а саме може підірвати їх стан, а в деяких випадках викликати їх розпад. Разом з тим своєю об'єктивною поведінкою терорист зможе порушити та гальмувати закономірний процес суспільного розвитку в нашій країні. Саме тому об'єктивна поведінка особи, що здійснює терористичну діяльність є критерієм оцінювання характеру її психічного відношення, водночас ця поведінка об'єктивно небезпечна, оскільки спричиняє шкоду як окремим особам, так і суспільству та державі. Однак тут слід зазначити, що психічне відношення особи тільки тоді є виною, якщо воно охоплюється складом злочину, передбаченим кримінально-правовою нормою і, як наслідок, визнається нормою карною.

У науці кримінального права умисел прийнято поділяти на прямий і непрямий, законодавчо це положення закріплено в ст. 24 КК України.

Терористичний акт може бути вчинено тільки з прямим умислом, про що може свідчити спеціальна мета, зазначена в диспозиції ст. 258 КК України.

В.Гончаренко з цього приводу зазначає, що злочин, до складу якого входить як необхідна ознака мета або мотив, може вчинюватись тільки з прямим умислом²⁸³.

Отже, для встановлення вини особи при вчиненні терористичного акту, насамперед необхідно встановити наявність прямого умислу на вчинення вказаних у диспозиції ст. 258 КК України дій. Адже, за наявності прямого умислу мета та наслідки нерозривно взаємопов'язані. Зміст інтелектуальних і вольових ознак прямого умислу при терористичному акті визначаються ставленням винного до самого суспільно небезпечного діяння. А саме, вчинюючи терористичний акт, особа (терорист), виходячи з інтелектуальної ознаки умислу, усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії та передбачає настання суспільно небезпечних наслідків, тобто свідомість винного повинна досягнути усі ознаки об'єктивної сторони своєї поведінки. Відповідно до вольової

²⁸³ Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Загальна частина / За заг. ред. М.О.Потебенька, В.Г.Гончаренка. – К. : ФОРУМ, 2001., у 2-х ч., ч.1. – С. 461

ознаки умислу, особа бажає настання суспільно небезпечних наслідків. Тобто терорист повинен мати відповідну свідомість та волю. Особа повинна усвідомлювати ту мету, яку вона переслідує своїми діями. Вона повинна мати відповідне уявлення про те, чого досягне своїми об'єктивними діями, при цьому воля, при прямому умислі, направлена на вчинення злочину, а досягти своєї мети особа бажає заздалегідь визначеним способом, за допомогою намічених засобів.

При прямому умислі воля терориста повинна направлятися при вчиненні злочину на здійснення злочинної мети без будь-яких застережень чи обмежень. Разом з тим вкрай важливо під час досудового слідства довести терористу, що всі об'єктивні обставини, зазначені в складі злочину, передбаченого ст. 258 КК України, особа могла передбачити, і якщо в той же час не доведено в ході досудового слідства, що особа розраховувала на можливість запобігання передбачуваним злочинним наслідкам своєї поведінки, то той факт, що він діяв з усвідомленням усіх об'єктивних обставин, є незаперечним доказом наявності у цієї особи злочинної волі.

Поряд з тим особа при вчиненні терористичного акту не лише повинна передбачати суспільно небезпечні наслідки, а й розвиток причинного зв'язку між протиправним діянням, що вчиняється, і злочинним наслідком, що настане, а саме заподіяння шкоди життю чи здоров'ю людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків. Крім того, винна особа, вчиняючи протиправне діяння, повинна усвідомлювати спосіб вчинення злочину, а саме застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу, застосування отруйних речовин та інше. Адже, при прямому умислі воля винної особи направлена на вчинення злочину, вона бажає досягти злочинну мету обраними способами та засобами. З цього випливає, що тільки осудна особа може діяти винно. Тобто, тільки вона може усвідомити природні та суспільні закономірності та направляти свою волю відповідно до цих закономірностей. При вчиненні терористичного акту вольове відношення особи до своєї дії полягає в бажанні вчинити його, але не як самоціль, а в розрахунку на певний результат, до якого вона прагне.

Проте вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складу злочину не вичерпує її зміст. Важливу роль у характеристиці суб'єк-

2.3. Суб'єктивна сторона злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

тивної сторони терористичного акту становлять також мотив і мета злочину, бо цей злочин вчиняється з прямим умислом, з яким безпосередньо пов'язані мотив та мета. Розкриття конкретного змісту вини при вчиненні умисних злочинів не дає відповіді на питання, чому і для чого винний вчиняє діяння, що характеризує об'єктивну сторону злочину. Відповіді на ці запитання містяться в характеристиці мотивів та цілей. Тому тільки характер мотивів та цілей терористичного акту доповнить конкретний зміст цього злочину.

Мотив вчиненого злочину є дуже важливою обставиною, що характеризує як ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння, так і характер та ступінь суспільної небезпеки особи, що вчинила його. Мотив злочину – це та сторона психічної діяльності винного, яка характеризує його поведінку, схиляє до вчинення злочину, викликає в ньому рішучість стати на цей небезпечний шлях²⁸⁴.

Переважно мотив не впливає на кваліфікацію злочинів, оскільки кримінально-правові норми не завжди вказують на нього. Саме це можна спостерігати, аналізуючи ст. 258 КК України, тому мотив при вчиненні терористичного акту не є обов'язковою ознакою терористичного акту і не впливає на його кваліфікацію, мотив терористичного акту не передбачено також і в диспозиції ст. 258 КК України.

Але цей факт не знижує тієї ролі, яку можуть відігравати мотиви терориста, що будуть встановлені під час досудового слідства, при розслідуванні цього злочину та подальшому розгляді цієї категорії справ у суді.

Слід погодитись з думкою, що саме з пошуків мотиву злочину повинна починатися будь-яка діяльність, спрямована на розкриття злочину і викриття злочинця, що має особливе значення як в роботі слідчих так і оперативних підрозділів при розкритті злочинів, бо суттю людської діяльності, що визначає її характер і особливості, є мотив як її ядро та осередок²⁸⁵. Зважаючи на зазначене, встановити реальні мотиви злочинів, які охоплює терористична діяльність, може

²⁸⁴ Див.: Михайленко П.П. Уголовное право Украины. Общая часть / П.П.Михайленко. – К. : РИО МВД Украины, 1995. – С. 97-98.

²⁸⁵ Див.: Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину : моногр. / А.В.Савченко. – К. : Атіка, 2002. – С. 4-5.

бути вкрай важко, бо психічна діяльність людини, що породила мотив злочину, як правило, не лежить на поверхні. У цьому випадку їх встановлення є складним завданням органів досудового розслідування (насамперед слідчого при провадженні досудового розслідування) та суду при розгляді кримінальних справ зазначеної категорії.

Не зазначення в диспозиції статей 258–258-4 КК України мотиву, а тим самим не віднесення його до обов'язкових ознак цього злочину можна пояснити й тим, що ці злочини може бути вчинено з різних мотивів, перелік яких важко визначити та їх перерахування збільшить без того великий об'єм диспозицій зазначених норм, зокрема ст. 258 КК України. У зв'язку з цим вважаємо невиправданим як кваліфікуючу ознаку виділяти у ч. 2 ст. 258-5 КК України корисливі мотиви із того «арсеналу», який існує насправді.

Вчинення терористичного акту може відбуватися під впливом таких мотивів, як помста за несправедливі рішення, дії, мотиви, пов'язані з рішенням національних, етнічних, конфесійних, політичних, екологічних та економічних проблем.

На основі мотиву у терориста складається певна установка – база активної поведінки, що є об'єднанням певних потреб з відповідною ситуацією.

Старий Кримінально-процесуальний кодекс України (1960 р.) передбачав у п. 2 ст. 64 КПК України, що при провадженні досудового слідства, дізнання і розгляді кримінальної справи в суді мотиви підлягають доказуванню по кожній кримінальній справі та враховуються судом при визначенні покарання відповідно до ст. 66 і ст. 67 КК України.

На думку авторів, без мотиву не може бути умислу, він може виникнути та зміцнитися тільки під впливом якогось мотиву. Без встановлення мотиву не може бути до кінця переконливим обвинувачення. Мотив виступає первинним ланцюгом у вольовому процесі. Він походить від латинського слова *movro* (*movi*, *motum*), що означає двигати, є ґрунтом, на якому виникає мета.

Встановлення мотиву дуже необхідно при провадженні досудового розслідування, бо формуючись у свідомості особи, мотив впливає на весь її психічний процес. Разом з іншими обставинами, що харак-

2.3. Суб'єктивна сторона злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

теризують винну особу, він сприяє встановленню мети, а через неї і спрямованості умислу. Мотив, більш ніж будь-яка інша обставина, показує, наскільки чітко терорист уявляв мету вчинюваного терористичного акту, чи міг він врахувати наслідки своєї поведінки. Саме під впливом мотивів виникає спрямованість дій особи на якусь частину об'єктивної дійсності, на певний об'єкт і разом з тим створюється певне психічне відношення особи до вчинюваного чи планованого суспільно небезпечного діяння. Без розуміння мотивів терориста неможливо правильно оцінити як поступок та проступок, так і вчинення такого злочину, як терористичний акт чи взагалі будь-якого злочину. Саме із встановленням мотиву можна визначити, чому особа в даній обстановці вчиняє так чи інакше, та чому при досягненні тих чи інших цілей вона обирає ті чи інші засоби чи шляхи.

Мотиви при здійсненні терористичної діяльності можуть мати різноманітний характер.

По-перше, це так звані меркантильні мотиви, саме вони займають перше місце і найбільш розповсюджені в сучасному світі. Адже, передусім терористична діяльність, як будь-яка сфера людської діяльності, становить собою на визначеному рівні оплачувану працю. З огляду на викладене можемо дійти висновку, що для визначеного кола людей вчинення цього виду злочину виступатиме способом заробітку. Слід зазначити, що саме це відображено у ч. 2 ст. 258-5 КК України. Зокрема, цією кримінально-правовою нормою передбачено відповідальність за фінансування терористичної діяльності вчинене з корисливих мотивів, що передбачає, коли винна особа, здійснюючи такі протиправні діяння, бажала: одержати у зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб; одержати або зберегти певні майнові права; уникнути матеріальних витрат чи обов'язків або досягти іншої матеріальної вигоди.

По-друге, це ідеологічні мотиви – найбільш стійкі мотиви, що засновані на збігу особистих цінностей людини, його ідейних позицій з ідеологічними цінностями організованої терористичної групи чи організації.

По-третє, це мотиви перетворення світу. Зміст їх полягає в тому, що ці мотиви пов'язані з розумінням недосконалості і несправедли-

вості існуючого світу і наполегливим прагненням покращити його. Саме це сьогодні є ідеєю багатьох терористичних організацій, що існують на території Близького Сходу – протиставлення «бідного Сходу багатому Заходу».

По-четверте, мотив інтересу та привабливості здійснення терористичної діяльності як певного способу життя. Тобто для забезпечених, з достатньою освітою осіб ця діяльність є просто новою незвичною сферою занять.

По-п'яте, це мотиви емоційної прихильності в різноманітних варіантах – від мотиву помсти за шкоду, завдану товаришам по боротьбі, одновірцям, одноплемінникам, соратникам по політичній діяльності та ін., до мотивів традиційної участі у вчиненні терористичних актів, оскільки цим займався хтось з друзів, родичів, одноплемінників чи одновірців.

Остання група мотивів заснована на суцільно емоційних факторах, тому людьми в цьому випадку, що приймають участь у терористичних групах чи організаціях, рухають емоції. Як правило саме цим мотивом керуються терористи-смертники.

Проаналізувавши мотиви, які можуть спонукати особу до здійснення терористичної діяльності, доцільно більш чітко визначити мету особи, яку вона ставила перед собою вчиняючи цей злочин, та зрозуміти внутрішню розумову діяльність (розумові процеси) цієї особи та її ставлення до вчиненого терористичного акту, а саме, на що було спрямовано цей злочин, на порушення яких соціальних цінностей. Отже, саме мотив спонукає до постановки мети в результаті відбору відповідних підстав, і саме завдяки мотиву особа може віддати перевагу відповідній цілі, спонукати до її постановки.

Мотиви, якими керується особа, що здійснює терористичну діяльність, слід встановлювати в обов'язковому порядку для ефективного розслідування злочинів, передбачених статтями 258–258-5 КК України, що безперечно сприятиме визначенню ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину та індивідуалізації покарання.

Не менш важливим є визначення мети вчинення терористичного акту – чого прагне досягти особа, вчинивши цей злочин. Вона грає важливу роль у виявленні, припиненні та попередженні вчинення те-

рористичних актів, оскільки є предметом доказування під час досудового розслідування та розгляді кримінальних справ цієї категорії в суді. Не встановивши мотивів та мети, яку переслідував злочинець, вчиняючи вибух, підпал та інші загальнонебезпечні дії, при вчиненні терористичного акту, неможливо з упевненістю стверджувати, що мова йде саме про терористичний акт, а не про будь-який інший злочин. Мета – це уявна модель, ідеальний образ бажаного майбутнього результату, досягти який прагне особа при вчиненні суспільно небезпечного діяння. Це уявлення особи, яка вчиняє терористичний акт, про бажаний результат, бажання особи досягти змін у суспільних відносинах і настання певних наслідків.

Терористичні акти останніх років вказують на те, що більшість терористів ставлять перед собою мету – «налаштувати» свідомість людей проти владних структур тієї чи іншої держави та досягти змін в політиці для часткового чи повного задоволення своїх інтересів.

Необхідно відрізнити мету як складову частини «бажання» – вольового моменту прямого умислу від мети як самостійної ознаки суб'єктивної сторони злочину. В першому випадку мета є відображенням об'єктивної сторони, має матеріальне об'єктивне утілення в ознаках останньої, вказаних в диспозиції статті Особливої частини КК України. Мета ж, як самостійна ознака суб'єктивної сторони злочину, не має такого втілення. Вона характеризує психічне відношення винного до наслідків, що виходять за межі складу злочину, тобто до тих, які не є ознаками конкретного складу злочину, передбаченого статтею Особливої частини КК України²⁸⁶.

Терористичний акт, зважаючи на його законодавчу конструкцію, передбачає, крім прямого умислу, наявність у суб'єкта злочину спеціальної мети: *«порушення громадської безпеки; залякування населення; провокації воєнного конфлікту; провокації міжнародного ускладнення; вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами; привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи*

²⁸⁶ Див.: Гаухман Л.Д. Кваліфікація преступлений: закон, теорія, практика / Л.Д.Гаухман. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. – С. 168.

інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою».

Встановлення наявності мети і є вирішальним при кваліфікації цього складу злочину. Відсутність у особи спеціальної мети, зазначеної в диспозиції ст. 258 (терористичний акт) КК України, виключає наявність у її діях складу цього злочину.

За час дії ст. 258 КК України, з 01.09.2001 року, правоохоронними органами України (до 2014 року) розслідувалась загалом невелика кількість кримінальних справ з такою кваліфікацією. Аналіз більшості кримінальних справ, які були у провадженні з 2001 по 2013 рік, надав можливість дійти висновку, що деякі кримінальні справи за ознаками складу злочину, передбаченого ст. 258 КК України, порушувались передчасно і за відсутності достатніх даних, які вказували на наявність саме цього складу злочину, оскільки його відмежування від інших злочинів проводиться насамперед за ознаками наявності спеціальної мети.

Так, 23.01.2002 року прокуратурою Одеської області порушено кримінальну справу про терористичний акт за фактом вибуху у той же день автомобіля у дворі будинку № 23/25 по вул. Степовій в м. Одесі, за ознаками складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 258 КК України.

У постанові про порушення справи було зазначено, що з 1999 року по 2001 рік старший слідчий прокуратури м. Одеси К. розслідував кримінальну справу за обвинуваченням М. та інших осіб за статтями 69 (бандитизм) та 93 (умисне вбивство при обтяжуючих обставинах) КК України (1960 року), котру 03.07.2001 року направлено в Одеський апеляційний суд. Державне обвинувачення у справі підтримував старший помічник прокурора області Ю. У ході розслідування цієї справи невстановлені особи погрожували слідчій К. з метою прийняття в їх інтересах рішень у справі, у зв'язку з цим порушено кримінальну справу за ст. 1892 (погроза щодо працівника прокуратури або органу внутрішніх справ чи безпеки) КК України (1960 року). Аналогічні погрози надходили і стосовно осіб свідків та потерпілих у справі, одну з яких Ж. 3 липня 2001 року невстановленими особами вбито із застосуванням вогнепальної зброї, за цим фактом порушено кримінальну справу за ст. 115 (умисне вбивство) КК України (2001 року).

2.3. Суб'єктивна сторона злочинів, які відносять до терористичної діяльності.

З метою впливу на співробітників правоохоронних органів для створення кращих умов утримання обвинуваченого М. та інших членів його банди в слідчому ізоляторі Управління Служби безпеки України в Одеській області 07.09.2001 року невстановленою особою кинуту у двір слідчого ізолятора дві гранати Ф-1, у зв'язку з чим порушено кримінальну справу за ч. 4 ст. 296 (хуліганство) КК України.

23 січня 2002 року о 8 годині 48 хвилин біля будинку № 23/25 по вул. Степовій м. Одеси, в якому мешкали К. та Ю., невстановленими особами підірвано вибуховий пристрій, який знаходився в автомобілі ВАЗ-2101, коли слідчий К. та помічник прокурора Ю. повинні були виходити на роботу. В результаті вибуху нанесено тілесні ушкодження стороннім громадянам Г. та Т. З матеріалів кримінальної справи на час її порушення не вбачалося причинного зв'язку між переліченими подіями, про які вказано в постанові про порушення кримінальної справи за фактом вчинення терористичного акту.

Під час досудового слідства не було одержано доказів, які б вказували на вчинення вибуху з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних поглядів винного, що є обов'язковими ознаками для кваліфікації подібних дій як терористичного акту.

30.03.2002 року прокуратурою Івано-Франківської області за фактом заподіяння 29 березня в під'їзді будинку № 26 по вул. Чорновола в м. Івано-Франківську заступнику голови обласної державної адміністрації Ш. вогнепальних поранень, унаслідок яких він загинув, було порушено кримінальну справу за ч. 3 ст. 258 КК України. Проте під час розслідування кримінальної справи не було знайдено достатніх даних, які б вказували на ознаки саме цього злочину. Діяння кваліфікувалося як вбивство на замовлення, вчинене за попередньою змовою групою осіб (п.п. 11, 12 ст. 115 КК України), які були встановлені та покарані саме за цей злочин.

Проаналізувавши цілі, включені законодавцем до складу терористичного акту, бачимо, що вони не однорідні за змістом. Вчинення те-

рористичного акту полягає передусім у залякуванні великої кількості населення і органів влади шляхом погрози насильством. Особа не просто вчиняє терористичний акт, використовуючи такі загальнонебезпечні дії, як вибух, підпал, тощо, а ставить перед собою за мету викликати загальне сум'яття, тотальний жах. Вчиняючи цей злочин, особа (терорист) прагне формувати та підсилювати в суспільстві почуття страху з метою досягнення певних політичних, релігійних чи інших цілей, зокрема, міжнародного ускладнення, провокації воєнного конфлікту, дестабілізації внутрішнього положення своєї чи іноземної держави.

Під час досудового розслідування слід враховувати те, що терористичний акт, який спричинив смерть людини чи інші тяжкі наслідки, є злочином, вчинення якого може мати одночасно дві різні форми вини щодо діяння та наслідків: прямий умисел стосовно вчинення терористичного акту, та непрямий умисел або необережність у вигляді злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості стосовно смерті людини або інших тяжких наслідків.

Характерною ознакою терористичного акту є його відкритість, коли про мету заподіяння шкоди чи погрози, про вимоги широко розголошується. Дії терориста спрямовані на підрив державної влади і створення у населення почуття страху і безпорадності за своє життя та власність. Метою вчинення терористичного акту є досягнення політичних цілей, тобто примусити уряд чи установи або організації вчинити дії, вигідні для політичних інтересів терористів.

Головною метою терористичного акту є здійснення впливу на органи влади чи управління при прийнятті ними будь-яких рішень, бажаних для терористів. Терористичний акт характеризується кількома актами поведінки особи, зважаючи на конструкцію ст. 258 КК України, а саме: застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків (наприклад, екологічних катастроф, затоплень великої площі землі тощо) чи погрозою вчинення таких дій. Все це дає привід визнати зазначений злочин таким, який має складну об'єктивну сторону. Всі ці дії направлені на залякування населення, на дестабілізацію стану

справ в окремо взятому регіоні чи загалом у державі, щоб спонукати органи влади прийняти певне рішення чи утриматися від його прийняття в інтересах осіб, які вчинюють терористичний акт. З огляду на це можна дійти висновку, що зазначені дії, які характеризують об'єктивну сторону терористичного акту, мають допоміжний характер. Разом з тим необхідно зазначити, що такі цілі, як залякування населення, порушення громадського порядку є рівнозначно допоміжними та проміжними.

Отже, головна (основна) мета терористичного акту впливає з суті цього злочину – вплинути на органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, службових осіб цих органів, об'єднання громадян, юридичні особи, для прийняття ними яких-небудь рішень, вигідних (бажаних) для терористів та привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного.

Залякування населення, порушення громадського порядку не є самоціллю терористичного акту, вони є певними етапами в злочинній діяльності особи при досягненні нею основної мети. Зазначені цілі є необхідною складовою по відношенні до головної мети. Тобто, шляхом залякування населення, порушення громадського порядку може бути досягнута головна мета терористичного акту – спонукати органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, службових осіб цих органів, об'єднання громадян, юридичні особи діяти відповідно до вимог терориста, щоб уникнути в подальшому більш тяжких наслідків для суспільства та держави.

Прикладом цьому можуть слугувати події 16.02.2002 року в міжнародному аеропорту м. Одеса. Терорист заклад вибуховий пристрій та привів його в дію в одному з побутових приміщень кафе «Авіон», що розташоване біля аеропорту. Після чого висунув вимогу до юридичної особи в особі директора аеропорту про надання йому одного мільйона гривень, за невиконання таких вимог терорист погрожував підірвати літак австрійських авіаліній, що виконував рейс за маршрутом «Одеса – Відень». Головна мета терориста полягала в тому, щоб спонукати юридичну особу, яку представляв директор аеропорту, діяти відповідно до тих вимог, що висував злочинець. А залякування населення, порушення громадського порядку відобразилося у

погрози вчинення вибуху. Невиконання висунутих злочинцем вимог загрожувало вчиненням з боку терориста іншого вибуху з метою привернути увагу до своїх злочинних дій засобів масової інформації для сповіщення якомога більшої кількості громадян.

Для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 258 КК України не достатньо встановити хоча б одну з тих цілей, що визначив законодавець в цій кримінально-правовій нормі, оскільки стрілянина, яку вчинила особа в стані сп'яніння в багатолюдному місці з хуліганських спонукань, створюючи небезпеку загибелі людей, порушуючи громадську безпеку та створюючи обстановку жаху, тобто особа домагалась протиставити своє «я» інтересам суспільства, ніколи не вийде за рамки особливо злісного хуліганства. Тільки за наявності мети вплинути на прийняття рішення органами влади мова може йти про терористичний акт. Зазначена позиція відповідає і судовій практиці.

Так, у кримінальній справі, порушеній за ознаками складу злочину, передбаченого ст. 15 та ч. 1 ст. 258 КК України, що розслідувалася регіональним слідчим підрозділом Служби безпеки України, вироком суду дії С., який у тролейбусі в м. Дніпропетровськ привів у дію саморобний вибуховий пристрій, що складався з протитанкової гранати РПГ-40 з 640 грамами тротилу, а основна вибухова речовина в якому не спрацювала, перекваліфіковано з терористичного акту навіть не на замах на терористичний акт, а на хуліганство, що, як ми вважаємо, є правильним. Особа мала на меті лише імітувати вибух, оскільки підричний заряд він спеціально зробив непридатним, щоб створити враження про причетність до цього вихідців з Кавказу, що, на його думку, спричинило б застосування до них заходів впливу з боку правоохоронних органів.

Отже, при вчиненні терористичного акту, терористами застосовується зброя, вчиняються вибухи, підпали чи інші дії для порушення громадської безпеки, залякування населення з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами або привертання уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших

2.4. Об'єкт, предмет і потерпілий від злочинів, які відносять до терористичної діяльності

поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою.

Слід також врахувати, що особа (виконавці) при вчиненні терористичного акту може не усвідомлювати, яку кінцеву мету переслідують замовники чи лідери терористичних організацій або терористичних груп. У цьому випадку дії цієї особи повинні розглядатись як опосередковане виконання та кваліфікуватися не за ст. 258 КК України, а за кримінально-правовою нормою за безпосередньо вчинене злочинне діяння (нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості тощо).

Мета злочину, передбаченого ст. 258-1 КК України, характеризується тим, що винна особа прагне втягнути до вчинення терористичного акту інших осіб.

При вчиненні винною особою злочину, передбаченого ч. 1 ст. 258-2 КК України, вона повинна поставити перед собою спеціальну мету та досягти її – розповсюдження матеріалів з публічними закликами до вчинення терористичного акту.

Мета злочину, передбаченого ч. 1 ст. 258-4 КК України спеціальна, вона прямо вказана у диспозиції кримінально-правової норми і передбачає вербування, озброєння, навчання особи з метою вчинення терористичного акту, а так само використання особи з цією метою. Винна особа передбачає, що її дії призведуть до вчинення терористичного акту іншою особою. Вчинення дій, передбачених ст. 258-4 КК України, без зазначеної мети не складають зазначений склад злочину. Це відноситься і до ст.258-5 КК України.

2.4. Об'єкт, предмет і потерпілий від злочинів, які відносять до терористичної діяльності

Правильне вирішення питання про об'єкт злочину має важливе теоретичне і практичне значення. Саме об'єкт дає можливість визначити соціально-політичну суть злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних діянь. Об'єкт має істотне значення також для визначення самого поняття

злочину, значною мірою впливає на зміст об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину, є вихідним при класифікації злочинів, побудові системи Особливої частини Кримінального кодексу України.

Загально визнано, що об'єктом злочину завжди виступає те благо, якому злочином заподіюється реальна шкода чи створюється загроза заподіяння такої шкоди²⁸⁷.

В теорії кримінального права поглиблене вивчення об'єкта було почато професором О.Піонтковським, який вперше в кінці 20-х років ХХ сторіччя сформулював ідею про те, що об'єктом злочину є суспільні відносини. Ця ідея протягом останніх десятиліть ХХ сторіччя була наріжним каменем доктрини радянського кримінального права²⁸⁸.

Незважаючи на те, що проблемі об'єкта присвячено багато досліджень, єдності поглядів до того, що ж є об'єктом злочину, так і не досягнуто.

М.Бажанов визначав об'єктом злочину суспільні відносини, на які посягає злочин, яким воно спричиняє шкоду, завдає збиток і які захищаються нормами кримінального права²⁸⁹.

Визнання об'єктом злочину виключно суспільні відносини було відповідною «послугою» з боку кримінального права пануючій у радянському суспільстві ідеології, яка висувала на перший ряд суспільні інтереси, а людину з її особистими інтересами та благами залишала на другорядних ролях. Це проявлялося і в ієрархії завдань, які ставились перед кримінальним законом, коли він повинен був насамперед охороняти соціалістичну державу, соціалістичну власність і тільки потім життя, здоров'я, честь та гідність особи, особисту власність та ін. Це протирічило загальноприйнятим на рівні світової спільноти пріоритетам, які визнають людину вищою соціальною цінністю і ставлять

²⁸⁷ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для юрид. вузів і фак. / [М.І.Бажанов, Ю.В.Баулін, В.І.Борисов та ін.] ; за ред. професорів М.І.Бажанова, В.В.Сташиса, В.Я.Тація. – Х. : Право, 1997. – С. 77; Уголовное право Украины. Общая часть : учеб. для студентов юрид. вузов и фак. / [М.И.Бажанов, Ю.В.Баулин, В.И.Борисов и др.] ; под редакцией профессором М.И.Бажанова, В.В.Сташиса, В.Я.Тация. – [2-е изд., переб. доп.]. – Харьков : Право, 1999. – С. 74.

²⁸⁸ Див.: Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довілля в Україні / С.Б.Гавриш. – Київ : Наукове видання, 2002. – С. 19.

²⁸⁹ Див.: Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть : конспект лекций / М.И.Бажанов. – Днепропетровск : «Пороги», 1992. – С. 30-31.

питання її правової охорони на перше місце. Відповідно до вказаного при визначенні об'єкта просліджується певне перебільшення значення категорії «публічного» стосовно категорії «приватного» у сфері соціального життя, тобто людина з її потребами, інтересами, правами відійшла на другий план. Як справедливо зазначав П.Матишевський: *«Недооцінка значення людини в соціальному житті, її особистості зумовлювало те, що навіть саме поняття «людина» підмінялось знеособленим поняттям «особа як сукупність соціальних відносин».*

П.Михайленко визначав об'єкт злочину у синтезі – як ті суспільні відносини, ті соціальні цінності, на які посягає винний. Відповідно до ст. 7 КК України (в редакції 1960 року) П.Михайленко виділяв певний перелік суспільних відносин та соціальних цінностей, а саме громадський устрій України; політичну та економічну системи; власність; особистість; права та свободи громадян; правовий порядок²⁹⁰. В синтезі, визначає об'єкт і П.Фріс²⁹¹.

П.Матишевський та Є.Фесенко розуміють об'єкт як соціальні цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямовано суспільно небезпечне діяння і яким воно може заподіяти або спричинити шкоду²⁹². П.Матишевський в одній зі своїх робіт дійшов висновку про те, що об'єктом злочину повинні визнаватися не абстрактні суспільні відносини, а конкретні людські, суспільні чи державні цінності. До структурних частин цінностей, охоронюваних кримінальним законом П.Матишевський цілком обґрунтовано відніс суб'єктів суспільних відносин; блага, що належать цим суб'єктам; предмети, включенні у сферу цих відносин. Правоохоронні блага, цінності П.Матишевський класифікував таким чином:

- блага як природні невід'ємні цінності людини;
- блага, якими людина наділена, як член суспільства;

²⁹⁰ Див.: Михайленко П.П. Уголовное право Украины. Общая часть / П.П.Михайленко. – К. : РИО МВД Украины, 1995. – С. 62.

²⁹¹ Див.: Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / П.Л.Фріс. – Київ : «Центр навчальної літератури», 2004. – С. 69.

²⁹² Див.: Кримінальне право України. Загал. частина : підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / [Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, та ін.] ; за ред. П.С.Матишевського та ін. – К. : Юринком Інтер, 1997. – С. 127; Фесенко Є.В. Злочини проти життя населення та системи заходів з його охорони : моногр. / Є.В.Фесенко. – К. : Атіка, 2004. – С. 46-47.

– суспільні блага, тобто цінності, якими наділені суспільні чи державні органи, держава загалом.

Одним із компонентів об'єкта злочину, як зазначає П.Матишевський, можуть бути і відповідні інтереси людини, суспільства і держави; стан суспільних відносин – безпека держави, суспільний порядок, порядок керування тощо. З викладеного вище П.Матишевський робить цілком обґрунтований висновок, з яким неможливо не погодитися: *«об'єкт як елемент складу злочину – це цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких направлено злочинне діяння і яким воно може заподіяти чи заподіює шкоду»*²⁹³.

С.Гавриш зазначає, що визнання об'єктом злочину суспільних відносин становить лише визначену форму наукової абстракції. При цьому С.Гавриш вважає суспільні відносини штучною конструкцією, прагненням до «соціальної натуралізації» злочину, наслідком ідеологізації кримінального права, відірваними від реалій, пропонує вважати об'єктом злочину «правове благо» як цінність, що охороняється законом²⁹⁴. С.Гавриш при формулюванні концепції об'єкта екологічних злочинів розглядав його, як певну концепцію категорії, втіленої в реаліях навколишнього світу. Найбільш повно цьому повинна відповідати формула «об'єкт – правове благо», що вдало поєднує з одного боку вказівки на специфіку кримінального права: кримінальна відповідальність настає лише за посягання на блага, що охороняються кримінальним законом, а з іншого – вказівки на реальне благо як охоронювану цінність²⁹⁵.

В.Тацій з цього приводу зазначає: *«Загальновизнано, що об'єктом злочину завжди виступає благо, якому злочином заподіюється реальна шкода чи створюється погроза заподіяння такої шкоди...»*²⁹⁶.

²⁹³ Див.: Матишевский П.С. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / П.С.Матишевский. – К. : «А.С.К.». – 2001. – С. 98-100.

²⁹⁴ Див.: Гавриш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины: проблемы теории и развития законодательства / С.Б.Гавриш. – Харьков, 1994. – С. 232.

²⁹⁵ Див.: Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні / С.Б.Гавриш. – Київ : Наукове видання, 2002. – С. 56.

²⁹⁶ Див.: Кримінальне право України: Загальна частина. – Київ-Харків : Юрінком Інтер-Право, 2001. – С. 89.

Щодо повернення до теорії об'єкта як правового блага висловлюють свою думку російські науковці в галузі кримінального права В.Кудрявцев та А.Наумов, – теорії, яка була ще створена в кінці XIX сторіччя в рамках класичної та соціологічної шкіл кримінального права. Разом з тим в той час видатний представник науки кримінального права дореволюційного періоду М.Таганцев визначав злочин як *«діяння, яке посягає на такий охоронюваний нормою інтерес життя, який в даній країні, в даний час визнається настільки суттєвим, що держава через недостатність інших мір погрожує особі, що зазіхала на нього, покаранням»*²⁹⁷.

В.Кудрявцев та А.Наумов обґрунтовували своє рішення, зважаючи на те, що теорія об'єкта злочину як суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом, не може бути визнана загальною універсальною теорією з тієї причини, що в науці радянського кримінального права нерідко йшлося про те, що об'єктом вбивства є життя людини, ні як таке само по собі, а саме в розумінні сукупності суспільних відносин, тим самим з їхнього погляду принижувалась абсолютна цінність людини як біологічної істоти, життя взагалі біологічного явища, та людина з самостійної абсолютної цінності перетворювалася на носія суспільних відносин²⁹⁸.

Як об'єкт злочину називають цінності, перераховані в ч. 1 ст. 1 КК України, автори науково-практичного коментарю до Кримінального кодексу України²⁹⁹.

Цікаво, що ще в 1964 році Г.Анашкин зазначав: *«Об'єкт злочину – той суспільний інтерес, що захищається кримінальним правом, проти якого спрямований злочин...»* і далі в угоду соціалістичної науки кримінального права пише: *«...Це суспільні відносини, встановлені в інтересах усього радянського народу»*³⁰⁰.

²⁹⁷ Див.: Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Общая часть: лекция / Н.С.Таганцев. – [2-изд.]. – СПб., 1902. – Т.1. – С. 45.

²⁹⁸ Див.: Уголовное право. Общая часть : учебник / Под ред. академика В.Н.Кудрявцева и профессора А.В.Наумова. – М. : Издательство «СПАРК», 1996. – С. 48.

²⁹⁹ Див.: Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України. Загальна частина / За заг. ред. М.О.Потебенька, В.Г.Гончаренка. – К. : «Форум», 2001. – С. 129.

³⁰⁰ Див.: Анашкин Г.З. Ответственность за измену Родине и шпионаж / Г.З.Анашкин. – М., 1964. – С. 75.

П.Кондратьєв у 1989 році з цього приводу зазначав, що: «В останні роки дуже чітко визначилася група порушень, що заподіюють значну шкоду корінним інтересам суспільства і його громадянам...»³⁰¹.

Зважаючи на викладені погляди відомих учених у сфері кримінального права, пропонуємо під загальним об'єктом злочину розуміти відповідно до ч. 1 ст. 1 КК України інтереси людини і громадянина у сфері охорони його прав і свобод, власність, інтереси забезпечення громадського порядку і громадської безпеки, безпеку довкілля, конституційного устрою України; інтереси забезпечення миру і безпеки людства³⁰².

Обрання такої позиції автором також продиктовано положеннями ст. 3 Конституції України від 28.06.1996 року, де зазначено, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Цей принцип має бути закладено як основу в галузевому законодавстві, зокрема у кримінальному. Адже зміст та тлумачення нормативно-правових актів нашої держави повинні відповідати Основному закону України. Запровадження цього принципу стало закономірним втіленням Концепції нової Конституції України, схваленої Верховною Радою УРСР 19.06.1991 року, де зазначалось, що в центрі уваги нової Конституції має бути людина як найвища соціальна цінність, її права і свободи та їх гарантії.

Спираючись на положення ст. 3 Основного закону, слід звернути увагу на те, що існує невідповідність конструкції Особливої частини КК України тим цінностям, які проголошені в Конституції України. Доцільно відповідні розділи Особливої частини, а саме «Злочини проти життя та здоров'я людини», «Злочини проти волі, честі і гідності особи», «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи» визначити розділами I, II, III відповідно, а «Злочини про основ національної безпеки України» розділом IV.

³⁰¹ Див.: Кондратьєв П.Е. О пределах уголовно правового регулирования общественных отношений // Проблемы уголовной политики: Советский и Зарубежный опыт : сб. научн. ст. / Под ред. А.В.Усса. – Красноярск : Изд-во Краснояр. Ун-та, 1989. – С. 22.

³⁰² Див.: Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку : моногр. / О.В.Шамара. – К. : Наук.-вид. центр НА СБ України, 2013. – С. 322-324.

Така пропозиція також ґрунтується на положенні чинної редакції ст. 1 (завдання Кримінального кодексу України) КК України де визначено, що:

«1. Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам».

З огляду на зазначену кримінально-правову норму, на першому місці завдань Кримінального кодексу України стоїть правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, тобто насамперед тих прав і свобод, які передбачено розділом II Конституції, а саме право на життя, свободу, особисту недоторканність і недоторканність житла, таємниці листування та іншої кореспонденції, конфіденційність особистого і сімейного життя, об'єднання у громадські організації та політичні партії, проведення зборів, мітингів та інших масових акцій, працю, відпочинок, страйк, соціальний захист, житло, охорону здоров'я, а також право обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування доступу до державної та муніципальної служби, право власності, свобода пересування, свобода слова і думки, свобода совісті та інші.

Відповідно до ст.3 Конституції України та ст.1 КК України структура Особливої частини повинна мати такий вигляд: Розділ I «Злочини проти життя і здоров'я людини»; Розділ II «Злочини проти волі, честі і гідності особи»; Розділ III «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи»; Розділ IV «Злочини проти власності»; Розділ V «Злочини проти громадського порядку та моральності»; Розділ VI «Злочини проти громадської безпеки»; Розділ VII «Злочини проти довкілля»; Розділ VIII «Злочини проти основ національної безпеки України»; Розділ IX «Злочини проти миру та безпеки людства», далі інші розділи Особливої частини КК України ³⁰³.

Наразі наявні відповідні суперечності між положеннями Основного закону України, Загальної частини КК України та структурою Особливої частини КК України.

³⁰³ Див.: Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку : моногр. / О.В.Шамара. – К. : Наук.-вид. центр НА СБ України, 2013. – С. 325.

Класифікація об'єкта злочину виключає загальний об'єкт злочину, оскільки вся сукупність суспільних відносин не може бути об'єктом як елементом складу злочину по своїй суті, як зазначають науковці, це об'єкт кримінально-правової охорони, який не слід ототожнювати з поняттям об'єкта злочину і тому включення загального об'єкта у «вертикальну» класифікацію об'єктів злочинів не має під собою ніяких підстав та як, висновок, повинна містити лише два види об'єктів, а саме: родовий та безпосередній³⁰⁴.

Родовий, чи як його ще називають груповий, спеціальний об'єкт становить сферу однорідних правовідносин та соціальних цінностей, як-то національна безпека, громадська безпека, навколишнє середовище тощо, підданих злочинним посяганням, які в КК України об'єднуються у відповідні розділи – злочини проти основ національної безпеки України, злочини проти громадської безпеки тощо.

Під родовим об'єктом злочину слід розуміти визначений інтерес громадянина (громадян, особи, суспільства, держави) у сфері компактної групи суспільних відносин.

Значення родового об'єкта полягає в тому, що його встановлення сприяє у багатьох випадках більш точному з'ясуванню змісту ознак складу злочину і, в кінцевому підсумку, правильній кваліфікації злочинного діяння, поряд з тим він відображає характер суспільної небезпечності певної групи злочинів, унаслідок чого використовується як критерій об'єднання окремих складів злочинів у групи і подальшого розміщення таких груп у Особливій частині КК України.

Аналіз кримінального законодавства деяких країн світу свідчить про те, що сталих поглядів стосовно визначення родового об'єкту злочинів, віднесених до терористичної діяльності не існує.

Так, у Кримінальному кодексі Грузії, Естонії та Кримінальному законі Латвії кримінально-правову норму «тероризм» розташовано у розділі «Злочинів проти держави»³⁰⁵.

³⁰⁴ Див.: Кримінальне право України. Загал. частина : підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / [Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, та ін.] ; за ред. П.С.Матишевського та ін. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – С. 129.

³⁰⁵ Див.: Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. – К.: Юрисконсул, 2006. – С. 941.

Законодавець Франції визначив у Кримінальному кодексі розділ II «Про тероризм», який містився у книзі IV «Про злочини та проступки проти нації, держави та громадського спокою».

Кримінальним законодавством Іспанії передбачено відповідальність за створення терористичних груп (ст. 515). Зазначена кримінально-правова норма подана у відділі першому «Про злочини, які вчиняються у зв'язку зі здійсненням основних прав і публічних свобод, гарантованих Конституцією», Глава IV «Про злочини, пов'язані з виконанням основних прав і публічних свобод і обов'язком виконання соціальних робіт». Крім того, у Кримінальному кодексі Іспанії передбачено окремий другий відділ «Про тероризм» у Главі V «Про володіння, торгівлю та зберігання зброї, боєприпасів або вибухових речовин та про тероризм».

Кримінальний кодекс Республіки Білорусь містить три склади злочинів, які передбачають відповідальність за тероризм, що містяться у різних розділах: ст. 126 (міжнародний тероризм) в главі 17 «Злочини проти миру та безпеки людства» розділу VI «Злочини проти миру, безпеки людства та військові злочини»; ст. 289 (тероризм) та ст. 290 (погроза вчинення акту тероризму) в главі 27 «Злочини проти громадської безпеки» розділу X «Злочини проти громадської безпеки та здоров'я людей».

Стаття 155 (тероризм) КК Узбекистану належить до глави VIII «Злочини проти миру та безпеки людства».

Кримінальний кодекс Китайської Народної Республіки передбачає відповідальність за організацію, керівництво або активну участь у терористичній організації (ст. 120). Зазначена кримінально-правова норма розташована у главі другій «Злочини проти громадської безпеки».

Громадська безпека також визначена як родовий об'єкт кримінально-правової норми «тероризм» у кримінальному законодавстві таких країн, як Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Молдова, Російська Федерація, Таджикистан, а відповідальність за окремі види терористичної діяльності законодавцем Німеччини (§ 129а створення терористичних об'єднань), Норвегії (§ 147а, § 147б) та Австрії (§ 278-б терористичне об'єднання), (§ 278-с терористичні злочини), (§ 278-d фінансування тероризму) віднесено до розділів «Діяння проти гро-

мадського порядку», «Злочини проти громадської безпеки» та «Злочинні діяння проти громадського спокою» відповідно.

У КК України законодавець визначив родовим об'єктом злочинів віднесених до терористичної діяльності громадську безпеку, включивши ст. 258–258-5 КК України в розділі ІХ «Злочини проти громадської безпеки», тобто визначив, що саме громадська безпека потребує охорони від цих злочинів.

До такого підходу законодавця слід підходити критично. В рамках цього важко погодитись з думкою М.Коржанського, який запропонував закріпити в науці кримінального права адресоване практиці правило про те, що суспільно небезпечні діяння, розташовані в одній главі Кримінального кодексу, повинні посягати на один і той самий родовий об'єкт³⁰⁶. Цим правилом повинен керуватись законодавець, але не правозастосовний орган, оскільки законодавець може помилятися при визначенні важливості відносин, яким злочином завдається шкода.

У теорії кримінального права думку про те, що родовим об'єктом злочинів, передбачених статтями 258–258-5 КК України, є громадська безпека підтримують такі вітчизняні науковці, як Л.Багрий-Шахматов³⁰⁷, В.Ємельянов³⁰⁸, А.Ізетов³⁰⁹, В.Ліпкан³¹⁰, С.Мохончук³¹¹, М.Семикін³¹² та інші.

³⁰⁶ Див.: Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И.Коржанский. – М., 1980. – С. 81.

³⁰⁷ Див.: Багрий-Шахматов Л.В. Ответственность за терроризм в новом Уголовном кодексе Украины // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування: вивчення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Питання застосування нового Кримінального кодексу України», 25-26 жовтня 2001 р. м. Харків / В.В. Сташис та ін. (голов. ред. редкол.); Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого та ін. – К. Юрінком Інтер, Х., 2002. – С. 182-185.

³⁰⁸ Див.: Ємельянов В.П. Тероризм і злочини терористичної спрямованості / В.П. Ємельянов. – Х. : «Рубікон», 1997 – С. 147.

³⁰⁹ Див.: Ізетов А.Е. Втягнення у вчинення терористичного акту: кримінально-правове дослідження : моногр. / А.Е.Ізетов ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В.П.Ємельянова. – Х. : Право, 2010. – С. 71.

³¹⁰ Див.: Боротьба з тероризмом / В.А.Ліпкан, Д.Й.Никифорчук, М.М.Руденко. – К. : Знання України, 2002. – С. 74.

³¹¹ Див.: Мохончук С.М. Уголовная ответственность за терроризм : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С.М.Мохончук. – Харьков, 1999. – С. 85.

³¹² Див.: Семикін М.В. Кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 / М.В.Семикін. – Харків, 2004. – С. 11.

Так, на думку А.Ізетова, визначення громадської безпеки як основного об'єкта «злочинів терористичної спрямованості» є найбільш прийнятною та обґрунтованою позицією в науці кримінального права³¹³.

З цього приводу «Правова доктрина України» визначає, що злочини, норми про які розміщені в розділі IX «Злочини проти громадської безпеки», посягають на стан захищеності суспільства від різноманітних джерел підвищеної небезпеки і, порушуючи безпечні умови життєдіяльності, спричиняють загибель людей або інших тяжкі наслідки (створюють загрозу настання таких наслідків) для невизначеного кола людей, усього суспільства³¹⁴. Нажаль, у цьому науковому виданні не підіймається дискусія щодо недоречності розміщення злочинів віднесених до терористичної діяльності у зазначеному розділі. Вважаю, що формула наведена вище може бути застосована до інших норм, що розташовані в інших розділах Особливої частини КК України, наприклад, застосування зброї масового знищення ст.439 КК України, усі складові заявленої форми наявні, а саме: джерело підвищеної небезпеки – зброя масового знищення; порушення безпечних умов життєдіяльності; спричинення загибелі людей або інших тяжкі наслідки (створення загрозу настання таких наслідків) для невизначеного кола людей, усього суспільства. І таких прикладів навести можна багато з Особливої частини КК України.

У деяких дослідників з приводу визначення родового об'єкта злочинів, віднесених до видів терористичної діяльності, простежується непослідовність поглядів. Так, В.Ліпкан визначає, що родовим об'єктом тероризму є громадська безпека, а згодом вказує, що тероризм є дестабілізуючим чинником і становить серйозну загрозу національній безпеці України, а отже, національна безпека є об'єктом захисту від тероризму³¹⁵.

³¹³ Див.: Ізетов А.Е. Втягнення у вчинення терористичного акту: кримінально-правове дослідження : моногр. / А.Е.Ізетов ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В.П.Ємельянова. – Х. : Право, 2010. – С. 68-71.

³¹⁴ Див.: Правова доктрина Україна : Т. 5 : Кримінально-правові науки України: стан, проблеми та шляхи розвитку / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.С.Батиргареева та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова. – Х. : Право, 2013. – С.378-379.

³¹⁵ Див.: Ліпкан В.А. Тероризм і національна безпека України / В.А.Ліпкан. – К. : Знання, 2000. – С. 138, 168.

Р.Гасановим, В.Зеленецьким, В.Ємельяновим, В.Настюком, В.Пилипчуком пропонується терористичні злочини (статті 258–258-5 КК України) виключити з розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» і передбачити склади терористичних злочинів у новому окремому розділі XIX «Терористичні злочини». Така пропозиція аргументується особливістю терористичних злочинів, їх багатоб'єктністю та багатомірністю. Зокрема, зазначається, що громадська безпека, яка визнається основним об'єктом складів терористичних злочинів, хоча завжди і є об'єктом посягання, але не основним, а додатковим. Основним об'єктом терористичних злочинів виступають різноманітні сфери життєдіяльності людей, національні та наднаціональні інститути, посягання на які зумовлюють цілі терористів, які за своєю значущістю можуть бути більш важливими, ніж громадська безпека (наприклад, основи національної безпеки України)³¹⁶. Така позиція науковців є прийнятною, відповідає деяким прикладам європейської практики криміналізації такого роду протиправних діянь, проте такий підхід йде у сторону штучного збільшення розділів Особливої частини КК України та не повною мірою є зрозумілим «поліоб'єкт» цих злочинів.

Частково слід погодитись з думкою Б.Романюк, В.Журавльов та В.Коваленко, які визначають родовим об'єктом терористичної діяльності основи національної безпеки, обґрунтовуючи це тим, що тероризм пов'язаний з репресивною, жорстокою формою боротьби проти політичних і класових противників насильницькими методами залякування³¹⁷.

Визначення родовим об'єктом злочинів віднесених до терористичної діяльності основ національної безпеки України зумовлено тим, що

³¹⁶ Див.: Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України : моногр. / [В.С.Зеленецький, В.П.Ємельянов, В.Я.Настюк та ін.] ; за заг. ред. В.С.Зеленецького та В.П.Ємельянова. – Х. : Право, 2008 – С. 79.

³¹⁷ Див.: Журавльов В.П. Кримінально-правове визначення тероризму. Тероризм: сучасний стан та міжнародний досвід боротьби : посібник / [В.П.Журавльов, Б.В.Романюк, В.В.Коваленко та ін.] ; за ред. Я.Ю.Кондратьєва та Б.В.Романюка. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – С. 24-35.; Романюк Б. Щодо кримінально-правового визначення поняття тероризму / Б.Романюк, В.Коваленко // Право України. – 2001. – № 6. – С. 71-75.

ці злочини, зокрема терористичний акт, характеризуються достатньо високим ступенем суспільної небезпеки, а відомо, що саме цей факт, як підстава, що характеризує кримінально-правову заборону, яка в повній мірі та в першу чергу дає привід віднести суспільно небезпечне діяння з достатньо високим ступенем суспільної небезпеки, чим характеризується терористичний акт, до злочинів проти основ національної безпеки України.

Серед причин розбіжності думок щодо визначення родового об'єкта злочинів, віднесених до терористичної діяльності, слід визначити кілька причин. Однією з них є мета сформульована у диспозиції ст. 258 КК України, яка надає можливість назвати кілька схожих складів злочину з числа, так званих, проявів терористичного характеру (статті 112 (посягання на життя державного чи громадського діяча), 113 (диверсія), 147 (захоплення заручників), 258 (терористичний акт), 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту), 258-2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту), 258-3 (створення терористичної групи чи терористичної організації), 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту), 258-5 (фінансування тероризму), 259 (завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності), 260 (створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань), 266 (погроза вчинити викрадання або використати радіоактивні матеріали), 278 (угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна), 346 (погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча), 349 (захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника), 436 (пропаганда війни), 443 (посягання на життя представника іноземної держави), 444 (злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист), 446 (піратство) КК України).

Саме це і дає привід до дискусій навколо визначення родового об'єкта злочинів, віднесених до терористичної діяльності, та, як наслідок, віднесення цих правових норм до відповідного розділу Особливої частини КК України. У зв'язку із цим правозастосовним органам необхідно здійснювати чітке відмежування перелічених вище злочинів від злочинів, які віднесено до видів терористичної діяльності.

Слід звернути увагу на те, що терористична організація, терористична група або терорист, вчиняючи терористичний акт з метою провокації воєнного конфлікту, тобто провокації ведення військових дій на будь-якій частині чужої території, в тому числі і на державному кордоні; з метою вирішення певних питань зовнішньої політики за допомогою воєнної сили, як визначено, такий конфлікт має міжнародний характер і ставить за мету воєнну окупацію території іншої держави, повалення уряду чи здійснення державного перевороту в іншій державі; міжнародного ускладнення, що може відобразитися у розриві дипломатичних відносин між Україною та іншими країнами, розриві договорів між державами та зриві міжнародних переговорів, що є чинником зовнішніх загроз національним інтересам України.

Це може призвести до воєнно-політичної нестабільності як в нашій країні, так і в суміжній державі, та можливого втручання у внутрішні справи України інших держав з метою урегулювання зазначених подій. Така діяльність суперечить намірам України до налагодження рівноправних та взаємовигідних стосунків з усіма державами, що є пріоритетним кроком для України на шляху інтегрування в європейську та світову спільноту.

Тому особа, вчиняючи терористичний акт та встановлюючи перед собою мету провокації воєнного конфлікту чи міжнародного ускладнення, посягатиме на родовий об'єкт визначений у XX розділі Особливої частини КК України, тобто на мир, безпеку людства і міжнародний правопорядок, що саме і буде виступати родовим об'єктом цього злочину. Це можна пояснити разом з іншими чинниками тим, що законодавець у КК України ст. 443 (посягання на життя представника іноземної держави), визначивши спеціальну мету – провокацію війни та міжнародне ускладнення, – включив її до розділу XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини КК України. Відповідно до цього існує необхідність внесення змін до ст. 258 КК України та визначення такого поняття, як терористичний акт міжнародного характеру, виходячи з дефініцій міжнародних та міждержавних актів, угод та договорів про боротьбу з тероризмом³¹⁸.

³¹⁸ Див.: Шамара О.В. Кримінальна відповідальність за терористичний акт міжнародного характеру // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи : матер.

Досудове слідство за фактами порушення кримінально-правової норми «терористичний акт міжнародного характеру» слід віднести до підслідності Служби безпеки України, оскільки відповідно до ст.2 Закону України «Про Службу безпеки України», одне із завдань, покладених на цей державний правоохоронний орган спеціального призначення, – це попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, а також тероризму. Автор з розумінням ставиться до того, що запропоновані пропозиції мають дискусійний характер, тому і надалі буде намагатися досліджувати зазначене питання з метою чіткого обґрунтування на підставі власних наукових пошуків та наявних у науковому середовищі напрацювань у сфері, що досліджується.

В.Лунеев серед прогалін Кримінального кодексу Російської Федерації виділяє питання криміналізації міжнародного тероризму та розміщення цієї кримінально-правової норми в главі 34 «Злочини проти миру та безпеки людства» Особливої частини Кримінального кодексу Російської Федерації³¹⁹.

Серед вітчизняних науковців також висловлювались думки щодо розміщення складу злочину, передбаченого ст.258 КК України в розділі XX Особливої частини КК України³²⁰.

Додатковою аргументацією щодо зазначеного є висновки німецького дослідника Х.Гассера, який зазначає, що терористичні акти, внаслідок яких помирають і отримують поранення цивільні особи, є грубим порушенням IV Женевської конвенції, іншими словами – воєнні злочини (порушення ст.7 (злочини про людства) та ст.8(2)

наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004 р. / Редкол.: Сташис В.В. та ін. – К. – Х. : «Юрінком Інтер», 2004. – С. 128-131; Шамара О.В. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку : моногр. / О.В.Шамара. – К. : Наук.-вид. центр НА СБ України, 2013. – С. 79-81, 105, 340-341.

³¹⁹ Див.: Лунеев В.В. Тенденции терроризма и уголовно-правовой борьбы с ним. Социальные и психологические проблемы с международным терроризмом / В.В.Лунеев. – М. : Наука, 2002. – С. 105.

³²⁰ Див.: Международный терроризм: проблемы уголовной ответственности // В.А. Колодяжный Проблемы відповідальності за злочини проти громадської безпеки за новим Кримінальним кодексом України: Матер. між нар. наук.-практ. семінару [Харків] 1-2 жовт. 2002 р. / Редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарних ініціатив, 2003. – С.205.

(воєнні злочини) Римського статуту Міжнародного кримінального суду³²¹.

Слід погодитись з тезою про те, що перелік міжнародних злочинів може бути лише приблизним, оскільки він постійно еволюціонує разом з розвитком міжнародного права³²². Такий підхід дозволить криміналізувати міжнародну терористичну діяльність³²³. Вступ в силу Римського Статуту та перспектива прийняття Кодексу про злочини проти миру та безпеки людства (містить 12 складів злочину) змушує розглянути питання криміналізації міжнародної терористичної діяльності в рамках розвитку вітчизняної системи злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Більшість складів злочинів, які містить зазначений Кодекс, вже включено до системи злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в Кримінальному кодексі України. В деяких випадках назва та (або) диспозиція норм вітчизняного Кримінального кодексу майже близько до тексту відтворює положення зазначених вище конвенцій та норм проекту Міжнародного кодексу. Проте нас цікавить питання про тенденції сприйняття вітчизняним законодавством міжнародних норм які вже мають місце у зазначених міжнародних документах, проте відсутні у розділі XX Особливої частини КК України. Зокрема, мова йде про «міжнародну терористичну діяльність».

Терористична діяльність належить до найбільш небезпечних і важко прогнозованих явищ, вирізняється особливим динамізмом і багатоплановістю, а також здатністю до адаптації й модернізації в умовах основних цивілізаційних тенденцій сучасності – глобалізації. Проблема протидії терористичній діяльності є об'єктом активних

³²¹ Див.: Гассер Х.П. Террористические акты, «терроризм» и международное гуманитарное право / Х.П. Гассер // Международный журнал Красного Креста 2002. Дискуссия по гуманитарным вопросам: право, политика, деятельность: Сб. ст. – М., 2003. – С.235-268.

³²² Див.: Марухян А.В. Международно-правовая ответственность за международные преступления / Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Ереван: Ереванский государственный университет, 2004. – С.6.

³²³ Див.: Новели антитерористичного законодавства України та проблеми їх застосування у практичній діяльності. // О.В.Шамара Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: Матеріали постійно діючого науково-практичного семінару, 19 жовтня 2010 р., м. Харків. – Х.: ТОВ «Оберіг», 2010. – С.324-330.

наукових дискусій останніх десятиліть, але, незважаючи на значну кількість теоретичних праць із цієї тематики, практичного вирішення цієї проблеми й досі не знайдено. Навпаки, в усьому світі посилюється силове протистояння, тому проблема протидії терористичній діяльності залишається найбільш актуальною сьогодні.

Як відомо, тероризм є міжнародним (терористичні акти, які зачіпають інтереси декількох країн світу) та внутрішнім (терористичні акти, які торкаються тільки країни, де безпосередньо вчиняється злочин). Це, насамперед, виходить зі змісту міжнародно-правових документів таких, як Міжнародна конвенція «Про боротьбу з бомбовим тероризмом» від 15.12.1997р., Міжнародна конвенція «Про боротьбу з фінансуванням тероризму» від 09.12.1999р., Декларація «Про заходи з ліквідації міжнародного тероризму», що затверджена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 09.12.1994р. та ін. Деякі країни розробили кримінально-правові норми, виходячи саме з цього. Так, КК Республіки Білорусь встановлює кримінальну відповідальність за міжнародний тероризм (ст. 126), що розташована у розділі VI «Злочини проти миру, безпеки людства та військові злочини» та за тероризм (ст. 289), яка розміщена в розділі X «Злочини проти громадської безпеки та здоров'я населення». Розділ 13 «Злочини проти миру та безпеки людства» КК Вірменії містить склад злочину «міжнародний тероризм» (ст.389).

Доречно також навести витяг з тексту Декларації про заходи з ліквідації міжнародного тероризму 1994 року, де визначено, що «акти, методи і практика тероризму становить грубе нехтування цілями та принципами Організації Об'єднаних Націй, що може загрожувати міжнародному миру та безпеці, ставити під загрозу дружні стосунки між державами, чинити супротив міжнародному співробітництву та вести до підриву прав людини, основних свобод та демократичних основ суспільства»³²⁴.

Повертаючись до питання щодо визначення об'єкту злочинів віднесених до терористичної діяльності слід зазначити, що В.Антипенком, у ході дослідження об'єкт тероризму, як суспільно небезпечне діяння, звернуто увагу на те, що громадська безпека не може бути основним об'єктом цього злочину, бо залякування при тероризмі ви-

³²⁴ Див.: Док. ООН A/RES/49/60.

ступає не самоціллю, а засобом досягнення мети впливу на основний об'єкт, чим реалізується спонукання відповідних осіб до прийнятих для терористів рішень. Основним об'єктом тероризму є національні та наднаціональні інститути, зазіхаючи на які винна особа досягає чи прагне досягти головної мети – порушити їх недоторканість³²⁵. Слід зазначити, що під тероризмом В.Антипенко напевно розуміє суспільно-небезпечне діяння, передбачене ст.258 КК України, враховуючи той факт, що у 1999 році питання боротьби з тероризмом не було законодавчо врегульовано, у тому числі в кримінальному законі України.

Позицію В.Антипенка у монографії «Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання антитерористичного законодавства» розділяють В.Ємельянов, Л.Новікова, М.Семикін. З цього приводу вони зазначали, що *«кінцева мета терористичної діяльності (на будь-якому етапі її розвитку) – це створення в суспільстві стану страху за рахунок демонстративного вчинення якихось дій спонукати відповідні органи влади, фізичних чи юридичних осіб до прийняття вигідних для терористів рішень. Саме ця кінцева мета і визначає справжній основний об'єкт терористичної діяльності»*³²⁶.

З цього приводу В.Петрищев зазначає, що в тероризмі умисне знищення матеріальних об'єктів – не самоціль, а засіб примусити владу або певні прошарки чи категорії громадян вчинити вигідні терористам дії³²⁷.

Таким чином, як вірно зазначає В.Ємельянов, законодавець всупереч канонам кримінально-правової науки, відносячи терористичні злочини до видів терористичної діяльності до розділу «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини КК України наділяє фактично додатковий об'єкт ознаками основного³²⁸.

³²⁵ Див.: Антипенко В.Ф. Поняття тероризму (Кримінально-правове визначення) / В.Ф.Антипенко // Право України. – 1999. – № 2. – С. 93.

³²⁶ Див.: Ємельянов В.П. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання анти терористичного законодавства : моногр. / В.П.Ємельянов, Л.В.Новікова, М.В.Семикін ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В.П.Ємельянова. – Харків : Вид-во «Кроссрод», 2007. – С. 24.

³²⁷ Див.: Петрищев В.Е. Правовые и социально-политические проблемы борьбы терроризмом / В.Е.Петрищев // Государство и право. – 1998. – № 3. – С. 90.

³²⁸ Див.: Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование / В.П.Емельянов. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – С. 191.

Погоджуючись з думкою Б.Романюка, В.Журавльова, В.Коваленка та інших дослідників у цій сфері, про те, що злочини віднесені до терористичної діяльності є злочинами проти основ національної безпеки, перш за все, необхідно визначити, що ми повинні розуміти під поняттями «національна безпека» та «громадська безпека». І вже з огляду на це додатково обґрунтовувати обрану автором точку зору. Поняття «національна безпека» та «громадська безпека» є видом загального поняття «безпека».

В юридичній літературі «безпека» визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від негативних наслідків явищ соціального, природного або технічного характеру, а також підтримка рівня цієї захищеності³²⁹.

У «Великому тлумачному словнику української мови» подано таке тлумачення: «*Безпека – стан, коли кому, чому-небудь ніщо не загрожує, безпечність, забезпеченість*»³³⁰. Таке визначення сформулювалося в часи, коли «безпека» мала конкретне вираження, переважно в речах, і вимірювалася їх станом. Стан речей (матеріальних цінностей), їх властивостей був чітко визначений, здебільшого не змінювався, а зміна зумовлювала новий сталий стан.

Семантичний аналіз науково-практичних літературних джерел та нормативно-правових актів показує, що поняття «безпека» має й інший зміст. Останнім часом дослідники налічують близько 30 визначень поняття «безпеки» та похідних від нього слів³³¹. З цього випливає, що поняття «безпека» історично трансформувалося і має багатофункціональний, багатоаспектний зміст.

Когнітологічний аналіз різних джерел дає змогу зробити таке припущення. Поняття «безпека» означає стан, процес, функції, вид та правовий режим суспільних відносин.

³²⁹ Див.: Овчинникова Г.В. Тероризм: Серія «Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе» / Науч. ред. проф. Б.В.Волженкин. – СПб., 1998. – С. 16; Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т.1: А-Г. – С. 207.

³³⁰ Див.: Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т.Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – С. 83.

³³¹ Див.: Цимбалюк В.С. Категорія «безпека» у новому Кримінальному кодексі України / В.С.Цимбалюк // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 жовтня 2001 р., Харків. – Х.: Орест, 2002. – С. 167.

Конкретний зміст поняття «безпеки» визначається в поєднанні з іншими означуваними словами. За суб'єктними ознаками безпека людини – особиста безпека; безпека соціальних утворень – безпека сім'ї, родини, колективу інших малих груп; безпека організації (установи, підприємства) – корпоративна безпека; безпека суспільства – громадська безпека; безпека нації – національна безпека; безпека держави – державна безпека; безпека міжнародного порядку – міжнародна безпека.

Можна визначати зміст цього поняття і за об'єктними критеріями – безпека може мати таку суть: безпека життєдіяльності (існування) конкретного суб'єкта (людини суспільства, держави, міжнародного співтовариства); безпека функціонування конкретного об'єкта (соціального, технічного, біологічного); безпека у сферах суспільних відносин.

У сфері суспільних відносин «безпека» поділяється на воєнну, економічну, господарську, підприємницьку, комерційну, політичну тощо.

У методологічному аспекті визначення конкретної соціальної суті та змісту безпеки передбачає відповіді на низку запитань, які можна розглядати як модель усвідомлення та матрицю її аналізу: Хто чи що є загрозою безпеці (небезпекою)? Проти кого чи чому виникає загроза безпеці (об'єкт чи суб'єкт загрози безпеки)? Чого слід очікувати від загрози безпеки (наслідки)? Ким або чим створюється загроза безпеці? На кому ще відобразяться побічні наслідки загрози (збитки)? Чому завдаються збитки? (умови, підстави, чинники, що зумовлюють збитки).

У соціологічному аспекті при визначенні загроз безпеці завжди існує інтерес деяких суб'єктів суспільних відносин, але за певних обставин у різних суб'єктів інтереси можуть збігатися, тобто мати сукупний зміст. З цього виникає потреба у визначенні першоджерела інтересу.

Говорячи про соціальні аспекти безпеки, завжди треба пам'ятати про їх першооснову – безпеку людини. Проблема безпеки людини у суспільно-правовому аспекті завжди була й залишається актуальною, першоосновою інтересів не тільки для самої людини, а й суспільства загалом. Адже суспільство існує тільки за наявності людей. У суспільстві виникає проблема конфлікту інтересів. Безпека суспільства мож-

лива при врегулюванні конфліктів інтересів шляхом оцінювання їх співвідношення, компромісів, усвідомлення небезпеки іншої загрози.

Як зазначають В.Тихий і М.Панов, людина постійно дбає про захист своїх прав і свобод від тих чи інших посягань, небезпечних явищ, прагне до безпеки, бо це благо є вічною природною потребою, умовою для життєдіяльності людини³³².

Безпечний розвиток людей, соціуму став сьогодні широко усвідомленою проблемою, від розв'язання якої залежить майбутнє не тільки сім'ї, нації, суспільства, країни, а й усієї сучасної глобальної цивілізації, життя людства на Землі. Упровадження технологій, сучасних досягнень науки і техніки надає не тільки зручності, а й викликає тривогу, тому що однаковою мірою може використовуватись не тільки на благо людині та людству, на глобальному рівні.

Чинне законодавство України не містить законодавчо визначеного поняття «безпека». Лише у Законі України «Про основи національної безпеки України» дається визначення поняття «національна безпека», яке за змістом схоже з поняттям «безпека», визначеного російським законодавством. У цьому зв'язку цікавим буде звернутися до законодавства Російської Федерації, де у ст. 1 Закону Російської Федерації «Про безпеку» поняття «безпека» визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз³³³. До основних об'єктів безпеки російські науковці відносять: особу – її права та свободи; суспільство – його матеріальні і духовні цінності; державу – її конституційний лад, суверенітет та територіальну цілісність³³⁴.

«Громадська безпека» – складна соціальна категорія, і до цього часу не вироблено єдиного визначення цього поняття у науці кримінального права. В.Тихий визначає громадську безпеку в широкому розумінні слова як гарантованість прав і свобод людини, законність і правопорядок у суспільстві, і проявляється вона в правоохоронній

³³² Див.: Панов М. Право людини на безпеку (конституційно-правові аспекти) / М.Панов, В.Тихий // Вісн. Конституц. Суду України. – 2000. – № 6. – С. 57.

³³³ Див.: Ведомости РФ. – 1992. – № 15. – Ст. 769.

³³⁴ Див.: Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / отв. ред. В.М. Лебедев. – [11-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Издательство Юрайт, 2011. – С. 703-704.

діяльності, в захисті правопорядку від правопорушень, у боротьбі з ними³³⁵. Разом з тим зазначається, що громадська безпека у широкому понятті не може бути родовим об'єктом злочинів, бо, як наслідок, це не надасть змоги розмежувати між собою злочини, адже громадська безпека в широкому розумінні цього поняття охоплює значне коло суспільних відносин, поміж яких є відносини – об'єкти небезпечних посягань проти держави, правосуддя тощо. Так, на думку В.Тихого, законодавець використовує громадську небезпеку як поняття, що містить в собі лише безпеку від джерел підвищеної небезпеки, серед яких виділяється безпека від загально небезпечних джерел, а саме зброї, вибухових речовин тощо, застосуванням яких і характеризується терористичний акт.

П.Матишевський визначив громадську безпеку як об'єкт злочину, яка припускає вживання певної системи заходів і створення необхідних умов, що забезпечують спокійне і безперешкодне функціонування державних і громадських підприємств, установ і організацій, а також спокій громадян³³⁶.

Проте, при вчиненні цього злочину загальнонебезпечними діями особа передусім прагне досягти не тих руйнівних наслідків і, можливо в деяких випадках небажаних, від джерел підвищеної небезпеки, а саме бажає залякати населення шляхом їх використання для досягнення поставленої терористом мети, яку він публічно або анонімно висловлює, звертаючись до органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, службових осіб цих органів, об'єднань громадян, юридичних осіб, і вже у разі не виконання його вимог вчиняє зазначені протиправні дії. Тому, порушення громадської безпеки, при вчиненні протиправного діяння у спосіб передбачений ч. 1 ст. 258 КК України, буде тим проміжним етапом, за допомогою якого злочинець досягає своєї кінцевої мети.

У сучасній політологічній науці під поняттям «національної безпеки» розуміють стан захищеності інтересів особистості, суспільства

³³⁵ Див.: Тихий В.П. Злочини проти суспільної (загальної) безпеки : конспект лекцій / В.П.Тихий. – Харків : Національна юридична академія України, 1996. – С. 4-6.

³³⁶ Див.: Матишевский, П.С. Ответственность за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения [Текст] / П.С.Матишевский. – М. : Изд-во Юрид. лит., 1964. – С. 6-8.

держави, людства загалом від внутрішніх та зовнішніх загроз³³⁷. В.Ковальський, О.Маначинський, Є.Пронкін зазначають, що національна безпека – це відсутність загроз правам та свободам, суспільства і держави, базовим інтересам і цінностям суверенної держави. Національна безпека є сферою життєво важливих національних інтересів і має державний та громадський вимір, де держава – засіб забезпечення безпеки громадянського суспільства³³⁸. В.Новицький визначає національну безпеку України як юридичне поняття – *«це сукупність об'єктивно зумовлених, формально визначених, легітимних суспільних відносин, які спрямовані на захист життєво важливих цінностей українського народу, встановлюють допустимі межі характеристик вказаних цінностей і оцінюють соціальну поведінку на відповідність зазначеним характеристикам»*³³⁹. Законодавець у ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» визначив, що «національна безпека» – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Слід зазначити, що в структурі поняття «національна безпека» фундаментом виступають окремі інтереси громадян України, з яких випливають інтереси суспільства та держави загалом. Це відображено в Законі України «Про основи національної безпеки України», де об'єктами національної безпеки визнаються:

- людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи;
- суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище та природні ресурси;

³³⁷ Див.: Данільян О.Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації : навч. посіб. / О.Г.Данільян, О.П.Дзьоба, М.І.Панов ; худож. - оформлювач С.І.Правдюк. – Харків : Фоліо, 2002. – С. 9.

³³⁸ Див.: В.Ковальський, О. Маначинський, Є. Пронкін Національна безпека // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра: Генеза, 1996. – С. 539.

³³⁹ Див.: Новицький Г.В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України : моногр. / Г.В.Новицький. – К. : Інтертехнологія, 2008. – С. 71; Новицький В.Г. Поняття «Національна безпека Україна» як правова категорія / В.Г.Новицький // Державна безпека України. – 2006. – № 5. – С. 20.

- держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Це відповідає ст. 17 Конституції України, де зазначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Адже кримінально-правовий захист саме цих пріоритетних національних інтересів України передбачає розділ I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК України, що свідчить про їх особливу небезпечність для суспільства, чим саме і характеризується терористичний акт.

В.Ємельянов, обґрунтовуючи позицію щодо віднесення злочинів, передбачених ст. 258–258-5 КК України до злочинів проти громадської безпеки, зазначає:

- по-перше, поміняти місцями фактично основний і додатковий об'єкти змушує законодавча техніка, оскільки при тій ситуації, коли основним об'єктом виступають в нескінченній численності різні національні і наднаціональні інститути тощо, засіб посягання на них шляхом порушення громадської безпеки є єдиною загальною властивістю цих злочинів, котрі можливо «винести за дужки» та сформулювати самостійний склад злочину;
- по-друге, тероризм частіше за все характеризує саме загально-небезпечний засіб допоміжної дії, і нерідко той об'єкт, на який терористи посягають шляхом посягання на громадську безпеку, не йде ні в яке порівняння за мірою важливості з громадською безпекою, а найбільш тяжкі наслідки настають саме в результаті посягання на громадську безпеку, тоді як основному об'єкту часом реальної шкоди не завдається;
- по-третє, включення складу тероризму не в розділ про злочини проти громадської безпеки, а в якийсь інший, що містить склади злочинів проти держави або проти миру та безпеки людства, призводить до того, що за основу беруться не найбільш типові випадки актів тероризму, а, навпаки, – найбільш тяжкі форми його прояву, в результаті чого викривляється та штучно підвищується ступінь громадської небезпеки тих актів тероризму, які насправді

не були спрямовані ані проти основ державності, ані проти міжнародного правопорядку³⁴⁰.

Такої думки притримується і А.Ізетов при визначенні об'єкта злочину, передбаченого ст. 258-1 КК України³⁴¹.

В рамках такої аргументації дуже буде цікавим визначити об'єкт злочину, передбаченого ст. 258-5 КК України. Яким чином при здійсненні, наприклад, фінансування тероризму особа порушить громадську безпеку? Взагалі зазначена позиція науковців вбачається не достатньо обґрунтованою, оскільки базується на визначенні поняття «громадська безпека», що не передбачено законодавчо порівняно з поняттям «національна безпека» яке має чіткі законодавчі межі. Крім того, яким чином така аргументація спрацює, у разі вчинення терористичного акту на атомному об'єкті і т. ін. Або яким чином мета терористів – провокація воєнного конфлікту чи міжнародного ускладнення, чи реалізація певних політичних поглядів шляхом вимоги терористів зміни конституційного ладу у країні буде посягати на громадську безпеку? Відповідь очевидна.

Обґрунтовуючи думку про те, що злочини, передбачені статтями 258–258-5 КК України (як види терористичної діяльності визначені в Законі України «Про боротьбу з тероризмом») повинні включатися до розділу І «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК України, треба перш за все звернутися відповідно з визначеним поняттям «національна безпека України» до її стану, що визначається сучасним характером внутрішніх та зовнішніх загроз. Так, на думку О.Данільяна, О.Дзьоби, М.Панова, до однієї із зовнішніх загроз для нашої країни належить збереження загрози міжнародного тероризму, шантажу, в тому числі з використанням ядерної та інших видів зброї масового знищення, що є загрозою національній безпеці України у сфері державної безпеки, а саме загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну

³⁴⁰ Див.: Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование / В.П.Емельянов. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – С. 190-196.

³⁴¹ Див.: Изетов А.Е. Втягнення у вчинення терористичного акту: кримінально-правове дослідження : монографія / А.Е.Ізетов ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В.П.Ємельянова. – Х. : Право, 2010. – С. 70-71.

цілісність, економічний потенціал України, права і свободи громадян, загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України, можливість застосування ядерної зброї та інших видів зброї масового ураження проти України³⁴².

У ст. 7 (загрози національним інтересам і національній безпеці України) Закону України «Про основи національної безпеки України», зокрема, зазначається, що на сучасному етапі основними, реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві є: злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму та загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України.

Залежно від спрямованості (спеціальної мети) конкретного терористичного акту та вимог терористів, які прагнуть незаконним шляхом змінити управління у тій чи іншій сфері національної безпеки України, що є проявом внутрішніх загроз, це суспільно небезпечне діяння може посягати на безпеку держави у різних сферах її функціонування: національній, політичній, економічній, екологічній, тощо. В рамках цього слід навести визначення «основ національної безпеки», сформульоване А.Савченком, – суспільно небезпечні та протиправні діяння, які завдають істотної шкоди безпеці держави й суспільству в різних сферах, а також пов'язаною з нею шкодою, та для переважної більшості з них є характерною мета ослабити Українську державу³⁴³.

Злочини, передбачені статтями 258–258-5 КК України, посягають на пріоритетні національні інтереси України, які відображають фундаментальні цінності та прагнення Українського народу, його потребу в гідних, безпечних, умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення та засоби їх задоволення, закріплені в Законі України «Про основи національної безпеки України», відповідно до якого це: гарантування конституційних прав і свобод людини і грома-

³⁴² Див.: Данільян О.Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації : навч. посіб. / О.Г.Данільян, О.П.Дзьоба, М.І.Панов ; худож. - оформлювач С.І.Правдюк. – Харків : Фоліо, 2002. – С. 10.

³⁴³ Див.: Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія / А.В.Савченко. – К. : КНТ, 2007. – С. 323.

дянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України; зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві; забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України; створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку; забезпечення екологічно та техногеннобезпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів; розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

Це відповідає змісту статей 258–258-5 КК України, бо саме вчинення таких протиправних діянь може дестабілізувати суспільство, державно-політичний лад країни та порушує політичну і соціальну стабільність, тобто ту універсальну цінність будь-якого суспільства (мається на увазі прагнення більшості людей жити в умовах стабільності, впорядкованості і безпеки), знижує ефективність органів державної влади та місцевого самоврядування, що відповідно до ст. 19 Конституції України може відобразитися у порушенні правового порядку в Україні, який ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, чому перешкоджають зазіхання на політичну безпеку держави,

яка на думку більшості сучасних вчених є основним центральним елементом системи національної безпеки³⁴⁴.

Доречно зазначити, що у 2004 році Апеляційним судом Одеської області було засуджено одинадцять осіб організації «комуністів – революціонерів» за вчинення злочинів, передбачених ч. 3 ст. 109 (дії спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади), ч. 2 ст. 110 (посягання на територіальну цілісність і недоторканість України), ч. 2 ст. 115, ч. 4 ст. 187, ч. 2 ст. 201, ч. 1, ч. 2 ст. 257, ч. 2 ст. 258 (терористичний акт – в редакції 2001 року), ч. 1 ст. 263, ст. 304, ч. 1 ст. 309, ст. 348 КК України. Серед засуджених були громадяни України, Російської Федерації, Молдови.

Також на користь тези про те, що статті 258–258-4 КК України повинні бути включені у розділ I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України» може вказувати і аналіз об'єктів та методів терористичної діяльності в Російській Федерації та останні події у Луганській та Донецькій області, які вказують, що ці злочини, зазіхають на різні сторони внутрішньої та зовнішньої безпеки держав, переважно загрожує їх конституційному ладу, а тому боротьба з тероризмом є боротьба за збереження, як російської³⁴⁵, та і української державності. Зважаючи на це твердження, слід констатувати, що в разі боротьби вітчизняних державних органів, що визначені Законом України «Про боротьбу з тероризмом», з тероризмом, а безпосередньо з терористичними актами, можна також розцінювати її як боротьбу за збереження української державності.

Ще однією причиною дискусій навколо визначення родового об'єкту злочинів, які охоплюються видами терористичної діяльності визначеної у Законі України «Про боротьбу з тероризмом», є розбіжності щодо понятійного апарату у сфері протидії тероризму.

Доречно звернути увагу на те, що у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» наведено вичерпний перелік видів терористичної

³⁴⁴ Див.: Данільян О.Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: навч посіб. / О.Г.Данільян, О.П.Дзьоба, М.І.Панов ; худож. – оформлювач С.І.Правдюк. – Харків : Фоліо, 2002. – С. 12-13.

³⁴⁵ Див.: Устинов В.В. Государственная антитеррористическая стратегия: общая концепция и правовые аспекты / В.В.Устинов // Государство и право. – 2003. – № 3. – С. 6.

діяльності, тому не можна погодитись з групою дослідників, які зазначили, що поняття «терористична діяльність» «включає в себе як злочини терористичної спрямованості, так і сприяння таким діянням у будь-якому вигляді: створення терористичної групи чи терористичної організації, фінансування терористичної діяльності, підготовка терористів, пропаганда і поширення ідеології тероризму тощо»³⁴⁶, адже поняття «злочини терористичної спрямованості», запропоноване професором В.Ємельяновим³⁴⁷ ширше поняття «терористична діяльність», визначеного Законом України «Про боротьбу з тероризмом». Також не коректно ототожнювати поняття «терористичний акт» та «акт тероризму»³⁴⁸, оскільки останнє: по-перше не має юридичного визначення в жодному законодавчому акті України, а по-друге, зважаючи на саме поняття «тероризм», визначене у вітчизняному законодавстві може включати в себе велику кількість складів злочину, передбачених Особливою частиною КК України.

Це ні що інше, як маніпулювання тлумачення базового в міжнародних нормативних актах терміна «тероризм», яке має більше двохсот тлумачень як на міжнародному, так і на загальнодержавному рівні. Запропонована у науковій літературі класифікація «різних актів тероризму», до яких відносять статті 258, 147, 259, 261, 266, 277, 278, 279, 444 КК України, взагалі викликає подив, оскільки «терористичний акт» є окремим складом злочину з чітко визначеною конструк-

³⁴⁶ Див.: Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України : моногр. / [В.С.Зеленецький, В.П.Ємельянов, В.Я.Настюк та ін.] ; за заг. ред. В.С.Зеленецького та В.П.Ємельянова. – Х. : Право, 2008. – С. 27.

³⁴⁷ Див.: Ємельянов В.П. Тероризм, злочини терористичної спрямованості, злочини з ознаками тероризування: поняття співвідношення / В.П.Ємельянов // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2002. – № 19. – С.131-135; Ємельянов В.П. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання антитерористичного законодавства : моногр. / В.П.Ємельянов, Л.В.Новикова, М.В.Семикін ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В.П.Ємельянова. – Харків : Вид-во «Кроссрууд», 2007. – С. 14-20; Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України : моногр. / [В.С.Зеленецький, В.П.Ємельянов, В.Я.Настюк та ін.] ; за заг. ред. В.С.Зеленецького та В.П.Ємельянова. – Х. : Право, 2008. – С. 10-19.

³⁴⁸ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І.Мельника, М.І.Хавронюка. – [4-те. вид., переробл. та доповн]. – К. : Юридична думка, 2007. – С. 734.

цією диспозицій та санкцій³⁴⁹. У науковій літературі «акт тероризму» визначається як вчинення конкретного діяння, яке має ознаки складу злочину тероризм³⁵⁰, Кримінальний кодекс України не має такого складу злочину.

Визначення поняття «*тероризм*», надане в Законі України «Про боротьбу з тероризмом», дещо абстрактне, містить не чітко сформульовану мету та відділено дублює диспозицію ч. 1 ст. 258 КК України. Більше того, зазначене поняття, в такому формулюванні не охоплює, наприклад, такого суспільно небезпечного діяння, як створення терористичної групи чи терористичної організації та інші види терористичної діяльності.

Піддають критиці визначення поняття «*тероризм*» в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» і вітчизняні дослідники, вказуючи на його недоліки, зокрема на те, що воно припускає численні тлумачення та може охоплювати собою і діяння, які не є за своєю суттю тероризмом³⁵¹.

Термін «*тероризм*» слід розглядати виключно як явище та розмежовувати його з суспільно небезпечними діяннями визначеними злочинами, передбачених статтями 258–258-5 КК України, і які відповідно до ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» охоплюються поняттям терористична діяльність.

Тим самим ми підійшли до визначення безпосереднього об'єкта злочинів, які охоплюються видами терористичної діяльності.

Безпосередній об'єкт є обов'язковою ознакою будь-якого складу злочину, а точне його встановлення при кваліфікації необхідне. Ним є зовнішня і внутрішня політична безпека України у різних сферах функціонування держави: зовнішньополітичній, а саме запобігання

³⁴⁹ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І.Мельника, М.І.Хавронюка. – [4-те. вид., переробл. та доповн.]. – К. : Юридична думка, 2007. – С. 734.

³⁵⁰ Див.: Дикаев С.У. Террор, тероризм и преступления террористического характера (криминологическое и уголовно-правовое исследование) / С.У.Дикаев. – СПб. : Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – С. 15.

³⁵¹ Див.: Кубальський В.Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В.Н.Кубальський. – К., 2007. – С. 9.

втручання у внутрішні справи України та відвернення посягань на її державний суверенітет і територіальну цілісність та недоторканність державних кордонів; внутрішньополітичній – нормальне функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб. Безпосередній об'єкт злочину – це той конкретний інтерес, ті конкретні блага й інтереси, що порушуються в результаті вчинення конкретного злочину. Це той інтерес, носієм якого є конкретна особа, група, населення, суспільство, держава.

Відповідно до цього В.Антипенко зазначив: *«якщо виходити із логіки природного права, то безпосереднім об'єктом складу тероризму є політичний режим, державний устрій, територіальна цілісність конкретних держав»*³⁵².

Характеризуючи тенденцію трансформації терористичної діяльності у напрямі підвищення її суспільної небезпеки, слід зазначити що терористичний акт за характером та об'ємом, як показує світовий досвід, трансформується від вбивств окремих осіб до повалення легітимної державної влади, руйнування держав та фактичного знищення цілих народів.

Автор не поділяють існуючої в юридичній літературі думки про те, що у деяких випадках життя і здоров'я людини слід вважати додатковим об'єктом, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 2 Конституції України вони визнаються найвищою соціальною цінністю і тому потенційно не можуть бути віднесеними до додаткових об'єктів.

Зважаючи на це, слід виокремити такі основні об'єкти терористичного акту:

а) життя та здоров'я людей (терористи при вчиненні терористичних актів позбавляють життя людей або створюють небезпеку їх життя та здоров'ю);

б) довкілля (екологічний аспект цього питання пояснюється великою кількістю важливих стратегічних об'єктів, як-то атомні електростанції, підприємства по видобутку та переробці уранової руди, хімічні підприємства різних категорій небезпеки тощо, які дають

³⁵² Див.: Антипенко В.Ф. Борьба с современным терроризмом международно-правовые подходы / В.Ф.Антипенко. – Киев : Национальная библиотека им. Вернадского; Издательство «ЮНОНА-М», 2002. – С. 415.

нагоду замислитись про стан екологічної безпеки України, а саме з приводу можливих терористичних актів на згаданих вище об'єктах, які можуть призвести до непередбачуваних наслідків для навколишнього середовища – нашого з вами місця існування;

в) економічна сфера – що відобразатиметься у збитках України від санкцій міжнародних організацій, млявості інвестиційного процесу в нашу країну тощо;

г) нормальне функціонування підприємств, установ або організацій (це пояснюється тим, що під час вчинення терористичного акту терористи на певний час повністю паралізують діяльність зазначених об'єктів в радіусі своєї діяльності, що призводить до завдання відповідним підприємствам, установам або організаціям певної матеріальної шкоди, що може проявлятися, наприклад, в непередбачених терористами зривах певних прибуткових договорів тощо);

г) власність (застосування терористами зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших загальнонебезпечних дій може призвести до руйнації будівель, транспортних засобів різної приналежності тощо);

д) авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян.

При цьому безпосереднім основним об'єктом терористичного акту, за цим розмежуванням, безумовно є основи національної безпеки України у різних її сферах.

В самому кримінальному законі немає вказівки щодо визначення предмета терористичного акту, тому предмет не є обов'язковою ознакою складу цього злочину, але ним можуть бути будь-які матеріальні цінності (транспортні засоби, споруди, засоби комунікації тощо).

Разом з тим не зрозумілим є намір законодавця, включивши ст. 258 КК України в розділ ІХ «Злочини проти громадської безпеки», при формулюванні диспозиції цієї норми, вказувати на спеціальну мету – порушення громадської безпеки. Адже віднесення цієї норми до зазначеного розділу вже повинно мати на увазі, що терорист, вчиняючи терористичний акт, посягає на родовий об'єкт, який визначив законодавець – порушує громадську безпеку.

Як вже зазначено автором вище, громадська безпека не може бути родовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 258 КК України,

а є лише тією цінністю, посягаючи, на яку злочинець прагне завдати шкоди тому об'єкту, на який спрямована його остаточна мета, передбачена ст. 258 КК України, тобто громадська безпека виступає як проміжний, додатковий об'єкт. А такі об'єкти, як життя і здоров'я людей та інші (залежно від дій терористів), безперечно, підкреслює вторинність громадської безпеки як об'єкта складу злочину, наприклад, терористичного акту.

Якщо вести мову про злочини, передбачені статтями 258-1–258-5 КК України, то тут слід зауважити, що всі вони за своєю юридичною природою є формами співучасті злочину, передбаченого ст. 258 КК України. Тому, при визначенні об'єкта цих злочинів вони будуть нерозривно пов'язані з терористичним актом.

З огляду на диспозицію ст. 258 КК України слід підкреслити, що будь-який вибух, що створив небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяв значну майнову шкоду чи настання інших тяжких наслідків, який вчинено з метою порушення громадської безпеки можна кваліфікувати як терористичний акт. Проте терористичний акт має відкритий характер, тому особа, застосовуючи зброю, вчиняючи вибух, підпал чи інші дії, на відміну від осіб, що вчиняють, наприклад, диверсію чи інші прояви терористичної діяльності, не приховують своєї причетності до вчиненого злочину, а навпаки афішують про застосування або погрожують застосуванням загальнонебезпечних дій у разі невиконання вимог, які вони висувають. Це афішування може мати як публічний характер, так і анонімний.

Публічність терористичного акту є головним інструментом у стратегії вчинення терористичного акту. Якщо терористичний акт не викликає широкий відгук у колах осіб за межами тих, стосовно кого він безпосередньо вчинений, це означатиме, що він був марний.

Терористичний акт може мати міжнародну значимість, якщо: мета, яку було обнародовано лідерами терористичної групи чи організації торкається більш ніж однієї держави; нанесена шкода стосується різних країн чи міжнародних організацій; він планується чи готується в одній країні, а здійснюється в іншій; матеріально-технічне забезпечення виконавців терористичної групи чи організації має закордонне походження; його вчинення починається в одній державі, а завершу-

ється в іншій. Терористична діяльність на практиці має статус міжнародної за умов, якщо терорист, терористична група (організація), а також жертви терористичного акту громадяни однієї країни або різних держав, але злочин вчинено за межами цих країн; а також, якщо, вчинивши терористичний акт в одній країні, терорист переховується в іншій та постає питання про його екстрадицію.

Зважаючи на це, безпосереднім об'єктом зазначених вище злочинів, які охоплює терористична діяльність також може бути зовнішня безпека України, що зумовлено метою вчинення терористичного акту міжнародного характеру та тими наслідками від вчинення цього злочину, а саме погіршення двосторонніх відносин між Україною та державою, де вчинено цей злочин, що, як висновок, зачепить усі сторони взаємовідносин між країнами (політичні, економічні тощо), відповідне ставлення міжнародних організацій та міжнародної спільноти, інших країн світу, та проявиться у різного роду негативних наслідках щодо нашої держави.

З питанням про об'єкт злочину нерозривно пов'язане питання про потерпілого.

Останнім часом багато пишуть та дискутують щодо необхідності дотримання прав підозрюваного, обвинувачуваного, підсудного та засудженого, повністю забуваючи про потерпілого. Саме тому захистом потерпілого від злочину, як однієї з найважливіших цінностей, має опікуватися кримінальний закон. Тому, забувати про максимальний захист потерпілої сторони, а саме жертви злочину не слід. Зокрема, М.Коржанський, В.Щупаковський та П.Воробей зазначають, що *«головним пріоритетом кримінального законодавства треба визнати потерпілого від злочину»*³⁵³. Ця думка влучно розкриває ті завдання кримінального законодавства, які воно повинно виконувати, а саме охороняти та захищати громадян нашої країни їх життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість, безпеку та власність.

Проблема потерпілого від злочину в кримінальному праві розроблена недостатньо. Вона має комплексний та міжгалузевий характер. Як окремий теоретичний напрям вчення про потерпілого від злочину в науці кримінального права виникло порівняно нещодавно, в 60-х

³⁵³ Див.: Коржанський М.Й. Завдання і дія кримінального закону / М.Й.Коржанський, В.М.Щупаковський, П.А.Воробей. – К. : Видавництво «Генеза», 1997 – С. 41.

роках ХХ сторіччі, під впливом віктимологічних досліджень. У зазначений період в роботах В.Кудрявцева, Н.Кузнецової, А.Сахарова, Л.Франка та інших вчених з'являються перші публікації, були присвячені кримінально-правовій проблемі про потерпілого.

Одним із перших на комплекс кримінально-правих питань пов'язаних з потерпілим, звернув увагу Л.Франк у статті «Про дослідження особистості і поведінки потерпілого», яка вийшла у світ в 1966 році³⁵⁴. В роботі було здійснено спробу класифікувати норми Кримінального кодексу, які мають значення для вивчення особистості і поведінки потерпілого.

Кримінальне законодавство України, на відміну від кримінально-процесуального, не дає визначення суб'єкта потерпілого від злочину.

Поняття потерпілого від злочину в кримінальному праві і в кримінальному процесі не завжди збігаються. Це зумовлено, з одного боку різними функціями, які виконує потерпілий в кримінальному праві і кримінальному процесі, а з іншого – різними завданнями, які стоять перед галузями права.

У кримінальному праві поняття «*потерпілий*» має свої специфічні якості, це особа: яка виступає суб'єктом відносин охоронюваних кримінальним законом; якій завдано шкоди фізичної, майнової, моральної або іншої, який має зв'язок з об'єктом злочинного посягання та такий, що входить у злочинний наслідок та відобразився в суб'єктивній стороні злочину; якій шкоду завдано злочином.

У теорії кримінального права України існують різні підходи щодо визначення потерпілого від злочину. Так, Т.Присяжнюк у своїй роботі зазначає: «*Потерпілим від злочину визнається фізична особа, безпосередньо якій злочином заподіяно шкоду (або існує загроза її заподіяння), на підставі чого вона набуває право вирішувати питання про кримінально-правові наслідки вчинення злочину в межах, визначених Кримінальним кодексом України*»³⁵⁵.

³⁵⁴ Див.: Франк Л.В. Об изучении личности и поведения потерпевшего (Нужна ли советская виктимология?) / Л.В.Франк // Вопросы уголовного права, уголовного процесса и криминологии. – Душанбе, 1966.

³⁵⁵ Див.: Присяжнюк Т.І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Т.І.Присяжнюк. – К., 2006. – С. 17-18.

М.Сенаторов, зазначає: *«Потерпілий від злочину – це соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або суспільство загалом), благу, праву чи інтересу якого, що охороняється кримінальним законом, злочином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої»*³⁵⁶.

У міждисциплінарному правовому дослідженні потерпілим від злочину визначається *«соціальний суб'єкт (фізична особа, юридична особа та в окремих випадках її структурні підрозділи – філіали й представництва, організації, що виконують статутні завдання без створення юридичної особи, та держава), чії встановлені й охоронювані законом права, свободи законні інтереси порушуються злочинним діянням шляхом заподіяння фактичної шкоди або створення загрози реального заподіяння шкоди майнового, фізичного, морального, соціального та ін. характеру»*³⁵⁷.

Слід погодитись з останнім формулюванням, оскільки воно чітко визначає кримінально-правове поняття *«потерпілий від злочину»*, з чіткими межами для розуміння в правозастосовній практиці. Потерпілий від злочину – це матеріально-правове поняття, і воно повинно відобразитися в Загальній частині Кримінального кодексу України у запропонованій вище редакції.

Аналіз статей 258–258-5 КК України дає можливість дійти висновку, що потерпілий є факультативною ознакою лише у разі вчинення злочинів, передбачених статтями 258 та 258-1 КК України.

Потерпілим у разі вчинення злочину, передбаченого ст. 258-1 КК України, може виступати виключно фізична особа, що прямо визначено у конструкції диспозиції норми – втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства.

У разі вчинення злочину, передбаченого ст. 258 КК України, потерпілим може виступати як у поєднанні всіх трьох (фізична особа,

³⁵⁶ Див.: Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / М.В.Сенаторов. – Х., 2005. – С. 10.

³⁵⁷ Див.: Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / Колектив авторів ; за заг. ред. Ю.В.Бауліна, В.І.Борисова. – Х. : Вид-во Кроссрууд, 2008. – С. 52.

юридична особа та держава), так і окремо один від одного чи у поєднанні один з одним, залежно від суб'єктивної (мети) та об'єктивної (способи та місця вчинення злочину) сторони зазначеного злочину. Про це яскраво свідчить наявна емпірична база.

П.Горобець, М.Коржанський і В.Щупаковський стосовно КК України 1960 року зазначали, що принцип повного відшкодування заподіяної злочином шкоди у чинному Кримінальному кодексі України не відображено і навіть не має спеціальних норм, які б його передбачали. Але він повною мірою впливає із загальних завдань кримінального законодавства. Не містять положень про обов'язок злочинця відшкодувати потерпілому і суспільству нанесену злочином шкоду в повному обсязі й інші норми Кримінального кодексу. Відсутність у Кримінальному законі таких норм пояснюється його головною концепцією – карати порушника закону. Концепції захисту, особливо захисту прав, свобод і інтересів особи (потерпілого) наш кримінальний закон не знає. Про потерпілого в кримінальному законі немає і згадки, і зовсім нічого – про захист громадянина від злочину. Стаття (ціль покарання) 22 КК України (1960 року) про потерпілого і не згадувала³⁵⁸.

Написано це було в 1997 році про Кримінальний кодекс 1960 року, однак це повною мірою можна віднести і до КК України 2001 року ст. 50 цього Кодексу «Поняття покарання та його мета» також про потерпілого не згадує: *«2. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами»*. Саме з цієї причини раніше зверталася увага законодавця на необхідність розроблення або загальної концепції, або Закону України «Про соціальні й економічні гарантії відшкодування збитку заподіяного злочинними діями фізичним і юридичним особам, суспільству, державі»³⁵⁹.

Крім того, у Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (прийнята Генеральною Асамблеєю

³⁵⁸ Див.: Воробей П.А. Завдання і дія кримінального закону / П.А.Воробей, М.Й.Коржанський, В.М.Щупаковський. – Київ, 1997. – С. 114.

³⁵⁹ Див.: Бантишев О.Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : моногр. / О.Ф.Бантишев. – К. : Вид-во НА СБ України, 2004. – С. 33.

ООН 29 листопада 1985 року), яка є виявом колективної волі світової спільноти, порушено проблему відновлення балансу між правами підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, з одного боку, та інтересами жертви (потерпілого) – з іншого. Цей міжнародний документ базується на засадах визнання гідності жертв злочинів. У ньому передбачено ті напрями, в яких необхідно діяти державам для забезпечення відповідного поведіння із зазначеними особами, визначено основні стандарти, згідно з якими потрібно оцінювати законодавство та практику його застосування. На європейському рівні 24.11.1983 року Радою Європи прийнята Конвенція про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів. Комітетом Міністрів Ради Європи розроблені важливі рекомендації, зокрема № R (85) 11 від 28 червня 1985 року щодо ролі потерпілого в межах кримінального права та кримінального процесу, № R (87) 21 від 17 вересня 1987 року щодо допомоги жертвам та запобігання віктимізації, керівні принципи захисту жертв терористичних актів від 2 березня 2005 року та ін.

Питання про відшкодування заподіяної будь-яким злочином шкоди в нашій державі порушувалося вітчизняними науковцями вже давно, визначаючи це як одне із завдань кримінального закону. Вони безпосередньо запропонували норму «Про відшкодування заподіяної злочином шкоди» відповідно до якої, особа, що вчинила злочин зобов'язана відшкодувати заподіяну злочином шкоду в повному обсязі, разом з тим вона повинна відшкодувати витрати на провадження розшуку, дізнання, слідства, суду і виконання покарання³⁶⁰. Вказана пропозиція не втратила своєї актуальності і, на думку автора, заслуговує на увагу з боку Верховної Ради України.

Відшкодування шкоди, завданої злочином потерпілому, передбачено нормами кримінального законодавства деяких іноземних країн. Так, ст. 59 і ст. 60 КК Швейцарії регулюють питання відшкодування потерпілому шкоди, якої він зазнав від злочину чи проступку³⁶¹.

У багатьох європейських країнах велику увагу приділяють відшкодуванню збитків жертвам терористичних актів, цьому законодавець

³⁶⁰ Див.: Коржанський М.Й. Завдання і дія кримінального закону / М.Й.Коржанський, В.М.Щупаковський, П.А.Воробей. – К. : Видавництво «Генеза», 1997 – С. 44.

³⁶¹ Див.: Уголовный кодекс Швейцарии. – М. : Издательство «Зерцало», 2000. – С. 28-30.

вказаних країн присвячує окремі законодавчі акти. У Франції Декрет № 86-1111 від 15 жовтня 1986 року «Про відшкодування потерпілим збитку, заподіяного їм терористичними актами» зміст якого, поряд з іншими законодавчими актами, передбачає виплати компенсації за матеріальну шкоду потерпілим від терористичних актів, зокрема умови та способи виплат. В Іспанії – Королівський указ № 1311/1998 від 28 жовтня 1998 року «Про відшкодування збитків жертвам збройних бандитських формувань і терористичних елементів». В Італії – Закон № 302 від 20 жовтня 1990 року «Про заступництво жертвам терористичних та інших злочинних співтовариств», в Німеччині – Закон «Про компенсацію жертвам насильницьких дій» від 1976 року.

Проблема захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, ефективного поновлення їх прав, своєчасного відшкодування шкоди, заподіяної вчиненим злочином, як показують результати аналізу законодавства та практики його застосування, залишається надзвичайно актуальною. Про необхідність посилення захисту прав та інтересів потерпілих від злочинів також зазначає авторський колектив міждисциплінарного правового дослідження «Потерпілий від злочину»³⁶². Указом Президента України № 1560 від 28 грудня 2004 року³⁶³ з метою вдосконалення правового та організаційного механізму захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів було схвалено Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів. Цією Концепцією визначено пріоритетні напрями державної політики у сфері надання допомоги потерпілим, розвитку ефективної системи захисту їхніх законних прав та інтересів.

Одним із основних напрямів забезпечення захисту законних прав та інтересів потерпілих зазначеною Концепцією визначено розроблення закону з питань забезпечення відшкодування потерпілим шкоди, в якому, зокрема, визначатимуться умови і порядок надання їм правової, медичної, соціальної і матеріальної допомоги, а також до-

³⁶² Див.: Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / Колектив авторів ; за заг. ред. Ю.В.Бауліна, В.І.Борисова. – Х. : Вид-во Кроссруд, 2008. – С. 27.

³⁶³ Див.: Інтернет ресурс: www.rada.gov.ua

помоги їх родичам та утриманцям, залежно від характеру і наслідків злочину, способу його скоєння, майнового стану потерпілого й інших обставин та розроблення механізму реалізації права потерпілого на відшкодування заподіяної злочином шкоди.

На виконання цієї Концепції народними депутатами України В.Сіренком, В.Онопенком та М.Оніщуком було розроблено та подано на розгляд до Верховної Ради України проект Закону України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину», який відповідно до постанови Верховної Ради України № 3363-IV від 18 січня 2006 був прийнятий за основу. Проте на підставі постанови Верховної Ради України № 954-V від 19 квітня 2007 рішення Верховної Ради України від 18 січня 2006 року про прийняття за основу проекту Закону України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину», було скасовано, а сам законопроект знятий з розгляду.

На сьогодні в Україні не існує чіткого законодавчого механізму, який би чітко окреслив та забезпечив права громадян, що постраждали від терористичного акту, щоб у разі настання таких небажаних наслідків, як від терористичного акту, держава могла відшкодувати шкоду, заподіяну громадянам (потерпілим) терористичним актом відповідно до вимог ст. 19 (відшкодування шкоди, заподіяної терористичним актом) та ст.20 (соціальна реабілітація осіб, які постраждали від терористичного акту) Закону України «Про боротьбу з тероризмом». Цей вид державної діяльності слід було б назвати державною підтримкою осіб, які постраждали від терористичних актів. Тому на сучасному етапі протидії нашої держави разом з іншими країнами світу терористичній діяльності вкрай необхідно привести чинне законодавство України у відповідність до європейського досвіду у вирішенні цього питання.

Крім того, Концепцією «Боротьби з тероризмом», затвердженою указом Президента України від 25.04.2013р. № 230, передбачено, що заходи з усунення та мінімізації наслідків терористичної діяльності мають плануватися завчасно на основі прогнозування можливих наслідків вчинення терористичних актів та здійснюватися шляхом відшкодування в установленому законом порядку шкоди, заподіяної терористичними актами.

Тому, існує нагальна потреба у розробленні чіткого механізму відшкодування потерпілим шкоди, заподіяної терористичними актами, який би встановлював коло осіб, яким під час вчинення терористичного акту були нанесені тілесні ушкодження, а також ті, що зазнали психологічної травми та з цього приводу потребують відповідного лікування. Поряд з тим слід враховувати необхідність виплати грошової компенсації потерпілим, які постраждали від проведення анти-терористичних операцій відповідними правоохоронними органами, про що свідчить негативний досвід в їх проведенні спеціальними підрозділами РФ у 2002 році у м. Москва спеціальної операції зі звільнення захопленого терористами розважального центру «на Дубровке»³⁶⁴. Розробляючи запропонований законодавчий акт, слід виробити механізм та умови, за яких будуть провадитися грошові виплати, які повинні компенсувати витрати на медичну чи будь-яку іншу допомогу потерпілому від терористичного акту та антитерористичної операції. Крім цього, виникає необхідність у визначенні джерел поповнення статті на здійснення цих виплат потерпілим від зазначених дій, для чого пропонується створити відповідний державний фонд, що був би підзвітний Міністерству фінансів України.

Як один із шляхів вирішення питання про відшкодування потерпілим шкоди, заподіяної терористичними актами, може бути покладання цих обов'язків на злочинця у відповідному судовому рішенні, з урахуванням його матеріального становища. У випадках, коли після вчинення терористичного акту злочинця не було затримано правоохоронними органами чи з огляду на нові обставини винного не було притягнуто до кримінальної відповідальності (наприклад, смерть особи, що вчинила терористичний акт тощо), то в цьому випадку пропонується обов'язок з відшкодування відповідної шкоди, що зазнали потерпілі, покласти на державу, тобто шкода могла б бути відшкодована за рахунок державного фонду, про створення якого згадано вище. Це стосується і випадків, коли терорист(и) не спроможні відшкодувати в повному обсязі шкоду, яку вони заподіяли потерпілим від терористичного акту (наприклад, коли матеріальне становище те-

³⁶⁴ Див.: Кафтан А. Мюзикл отчаяния / А.Кафтан // Корреспондент. – № 31, 29 октября 2002. – С. 42-45.

рориста та його доходи не спроможні покрити заподіяну шкоду, вчиненим терористичним актом тощо). Це, насамперед, буде запорукою ефективного захисту інтересів осіб – потерпілих від терористичного акту, оскільки прийняття рішення про компенсацію шкоди не залежатиме від успішного розслідування органами досудового слідства злочину чи матеріального становища винного (терориста).

Необхідно не залишати поза увагою питання врегулювання відшкодування шкоди тим особам, що померли від вчинення терористичного акту. У цьому випадку їх спадкоємці, родичі чи законні представники повинні отримати відповідні гроші.

При відшкодуванні матеріальної шкоди необхідно пам'ятати і про відшкодування моральної шкоди. Останнім часом все більшої актуальності набуває цей інститут, який тривалий час не застосовувався та не визнавався. Компенсація моральної шкоди є загладження, відшкодування у грошовій чи іншій формі заподіяної людині злочинном майнової, фізичної чи психічної шкоди та моральних страждань. Ця компенсація має за мету викликати позитивні емоції, максимально унеможливити негативні психічні зміни, зумовлені перенесеними стражданнями. Зрозуміло, що грошова компенсація не відшкодує втрати людського життя, ушкодження здоров'я, не зніме моральні страждання від пережитого страху, але це дасть змогу хоч би тимчасово змінити обстановку, зменшити страждання або знизити їх гостроту.

Вказане відповідатиме принципам ст. 3 Конституції України, де зазначається, що *«людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави...»*.

Відповідно до того, що виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод в нашій державі, обґрунтовується необхідність, поряд з наведеними вище чинниками, розробити та ухвалити закон, який би регулював питання відшкодування шкоди, заподіяної терористичними актами, як фізичним та юридичним особам, так і державі.

Наукове видання

БАНТИШЕВ Олександр Федорович
БЄЛЯНСЬКА Вікторія Василіївна
БРЕЩЕЙ Руслан Ігорович
КЛИМЕНКО Олена Анатоліївна
ЛЕОНОВ Борис Дмитрович
СЕЛЮК Анатолій Васильович
СОКОЛОВА Яна Анатоліївна
ОСТРОУХОВ Володимир Васильович
ЧОРНИЙ Олександр Миколайович
ЧУБКО Тетяна Петрівна
ШАМАРА Олександр Володимирович

**ПРОТИДІЯ ТЕРОРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ, КРИМІНОЛОГІЧНІ
ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ**

Монографія

Коректор С.В.Ангелуца
Комп'ютерне макетування Л.В.Гришаєва

Підписано до друку 01.03.2016.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 9,30.
Обл.-вид. арк. 9,67. Тираж 200 пр. Зам. № 03-08-16

Видавничий дім «АртЕк»
04080, Київ. Тел.: (067) 440-11-37
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК № 4779 від 15.10.2014 р.